

हिन्दुस्तानी प्रवेशिका

[हिन्दुस्तानी प्रवेशिका]

परमेष्ठीदास जैन

बल्लभदास अग्रवाल

ક. સ. ૧૯૩૯

રાજ્ય વિધાનસભા પ્રશ્નકથા
[ગુજરાતી પબ્લિશ્ન વિભાગ]

૨૧૫૧૯ કિંમત ૦.૪૦

ટિંટુસ્લાબ પ્રવેશક

૪ : ૮૪૬ : ૧૦૫૫

મૂલ્ય દર્શાવના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૧૫૧૨ કિંમત ૦.૪૦.૦

ગ્રંથનામ શિંદુસ્લાબ પ્રયોશિડા

વર્ગિક મ ૪૫ : ૮૪૬ : ન ૩૨૨

हिन्दुस्तानी प्रवेशिका

हिन्दुस्तानी भाषा, लिपि, प्रारंभिक व्याकरण, तेना नियमो, दृष्टांतो, हिंदीना
अदारसो शब्दोना नानो कोश, मडुस्वना भाषादोष, निबंध-
अनुवादादिनुं भार्गसूचन, पत्रलेखन पद्धति, कहेवतो ने ३६-
प्रयोगोनी वानगी वगेरे संक्षिप्तमां रणू करतुं पुस्तक]

“ प्रान्तीय भाषाओंके स्थानमें नहीं, बल्कि उनके सिवाय अन्तर्प्रान्तीय
विनिमय के लिये, एक राष्ट्रभाषा समस्त भारतके लिये जरूरी है।
वह केवल हिन्दुस्तानी हो सकती है। ”

मो. क. गांधी

लेखको

परमेश्वरीदास जैन, न्यायतीर्थ

आचार्य,

वल्लभदास अक्कड, राष्ट्रभाषा विशारद

अध्यापक,

हिन्दी विद्यामंदिर अने राष्ट्रभाषा अध्यापन मंदिर, सूरत

• મુદ્રક •

જયવંતસિંહ ગુલાબસિંહ ઠાકોર
“સુરત સિટિ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
ભાગાતળાવ • સૂરત

• પ્રકાશક •

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ
તરફથી નવનીતલાલ બાલુભાઈ બુકસેલર
નાણાવટ • સૂરત

“પુસ્તકો હિંદી ભાષામાં લખાવાં જોઈએ”

ખુશીની વાત છે કે પ્રાંત પ્રાંતની ભાષા સારી પઠે ખેડાવા માડી છે દક્ષિણી, ગુજરાતી, બંગાલી વગેરે ભાષામાં ગદ્ય પદ્યના પુસ્તકો થવા લાગ્યાં છે એ ખુશીની સાથે આ દલગીરી પણ છે કે એક ભાષાના વિદ્વાન બીજી ભાષાથી કેવલ અજ્ઞાન રહે છે. જ્યાં સુધી એકમાંથી બીજામાં તરજુ માં નથી થવા લાગ્યા ત્યાંહસુધી દરેક ભાષામાં એક મોટી ખોડ છે એમ સમજવું. એકેક પ્રાંતની ભાષા સુધરવાથી તે તે પ્રાંતના લોકને લાભ છે. દેશને નથી. વળી એક પ્રાંતના લોકને બીજા પ્રાંતના લોક સાથે જુદી જુદી ભાષાને લીધે વેહેવાર રાખવામાં ઘણી અડચણ પડે છે. કોઈ ગુજરાતી દક્ષિણમાં કે ઉત્તરમાં પ્રવાસ કરવા નીકળ્યો તો તે જુદી જુદી ખોલી ખોલતા લોકની સાથે ભાંગુ તુફું ઉરદુ ખોલી કામ ચલાવે છે પણ મનમાનતી રીતે મનની વાત જણાવી શકતો નથી. માટે આખા હિંદુસ્તાનની સામાન્ય ભાષા એક હોવી જોઈએ ને તેને સારું હિંદી સહુને સુતરી પડે તેવી છે. હિંદી ભાષા જાણનારને હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ ભાગમાં પોતાના જોવારમાં અડચણ પડતી નથી. પોતા પોતાની પ્રાંતની ભાષામાં ભલે પુસ્તકો લખાયાં કરે પણ સર્વ હિંદુઓના લાભને અરથે જે પુસ્તકો લખાય તે હિંદી ભાષામાં ને દેવનગરી લીપીમાં લખાવાં જોઈએ કે તેજ આખા હિંદુસ્તાનમાં વંચાય. દરેક વિદ્વાને પોતાની જન્મ ભાષાની સાથે સારી પઠે હિંદી, કામ જેટલી સંસ્કૃત અને ઘણી ઘણી વાતની જાણ આપતી મળે માટે સારી પઠે અંગ્રેજી ભાષા જાણવી જોઈએ. કેટલાએક વિદ્વાને તો અંગ્રેજી ભાષામાંજ નિપુણ થવું જોઈએ કે જોતી તે દેશીયોના દુખ સરકારને સારી રીતે જણાવી શકે પણ એ થોડાથી બને તેવું છે માટે ઘણાખરાઓએ તો હિંદીમાં લખવું જોઈએ. હમારો તો આવો વિચાર છે કે જેમ અંગ્રેજી કોલેજમાં લેટીન સંસ્કૃત વગેરે ભાષા શીખવામાં આવે છે તેમ અમદાવાદ ને પુણા ટ્રેનીંગ કોલેજમાં હિંદી ભાષા શીખવવામાં આવે ને એને સારું આખરા અલાહાબાદ તરફથી શુદ્ધ હિંદીને માટે કોઈ સારો શિક્ષાગુરુ ખોલાવવો જોઈએ.

[કવિ નમકના તા. ૧લી માર્ચ ૧૮૬૮ના અસલ “હાંડિયો” માંથી]

हिन्दुस्थान की राष्ट्रभाषा

हमारा प्रयत्न हिन्दुस्थानमें एक भाषा करने का नहीं है। हमारा यह भी अभिप्राय नहीं है कि भिन्नभिन्न प्रान्तोंकी भाषायें नष्ट होकर भारत में एक ही भाषा रहे। हिन्दुस्थान जैसे विशाल राष्ट्रकी सर्वाङ्गीण उन्नति के लिए भिन्न भिन्न गुण और स्वभाववाली प्रान्तीय जातियों की जितनी आवश्यकता है, उतनी ही भारतीय संस्कृति के सार्वदेशिक विकास के लिए भिन्नभिन्न भाषाओं की भी आवश्यकता है। किन्तु जैसे भिन्नभिन्न इन्द्रियों में सञ्चार करनेवाला मन तो एक ही है, जिसके द्वारा सम्पूर्ण शरीर में एकरूपता और एकप्राण का सञ्चार होता है, उसी तरह आज हिन्दुस्थान में एकराष्ट्रीयता की भावना जागृत तथा व्यक्त करने के लिए राष्ट्रीय भाषा की अत्यन्त आवश्यकता है।

* * * * *
जिस तरह हम पर अंग्रेजी संस्कृतिका प्रभाव पड़ता है किन्तु अंग्रेज लोग हमारे साथ नहीं रहते हैं, न हमारे साथ मिलते-जुलते ही हैं, उसी तरह अंग्रेजी साहित्य और अंग्रेजोंकी विचार-पद्धतिका प्रभाव हम पर होते हुए भी अंग्रेजी भाषाका हिन्दुस्थान में राष्ट्रभाषा होना या बने रहना सम्भवनीय नहीं। राष्ट्रभाषा तो हिन्दुस्थानी ही हो सकती है।

* * * * *
सबसे पहली बात यह है कि हमारे अध्ययन-क्रमोंमें हिन्दीका प्रवेश होना चाहिए। प्राथमिक, माध्यमिक और उच्च शिक्षण में हिन्दी एक आवश्यक विषय माना जाना चाहिए।

—काका कालेलकर

“ हिदुस्तानी कमेटी एक भाषा बनाने का प्रयास कर रही है। वह न तो क्लिष्ट हिन्दी होगी न कड़ी उर्दू। वह आसानी से समझी जा सकेगी। साथ ही साथ इसका रंगरूप ऐसा होगा कि ऐसे प्रान्तों के निवासी जो हिन्दी तथा उर्दू में से किसी भाषा को नहीं बोलते इस नई भाषा को पसन्द करेंगे और इस प्रकार ऐसी भाषा निकल आएगी जो राष्ट्रीय कार्यों में काम आ सकेगी। ”

—मौलाना अबुल कलाम आज़ाद

અનુક્રમણિકા

ભૂમિકા	૭
હિંદુસ્તાની : રાષ્ટ્રભાષા	૧૧
પાઠ ૧—વર્ણપરિચય	૧૭
પાઠ ૨—અક્ષરોના ઉચ્ચાર	૧૯
પાઠ ૩—જોડણીશાસ્ત્ર	૨૩
પાઠ ૪—નામ	૨૮
પાઠ ૫—સર્વનામ	૩૦
પાઠ ૬—ક્રિયાપદ	૩૩
પાઠ ૭—વિભક્તિ અને તેના પ્રત્યયો	૩૬
પાઠ ૮—પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો (સાદો વર્તમાનકાળ)	૪૪
પાઠ ૯—પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો (ચાલુ વર્તમાનકાળ)	૪૮
પાઠ ૧૦—પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો (પૂર્ણ વર્તમાનકાળ)	૫૦
પાઠ ૧૧—પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો	૫૨
પાઠ ૧૨—વચન...	૫૫
પાઠ ૧૩—જાતિ (લિંગ)	૬૨
પાઠ ૧૪—સાદો ભૂતકાળ	૬૬
પાઠ ૧૫—ચાલુ (અપૂર્ણ) ભૂતકાળ	૭૦

પાઠ ૧૬—પૂર્ણ ભૂતકાળ	૭૧
પાઠ ૧૭—સાદો ભવિષ્યકાળ	૭૩
પાઠ ૧૮—ચાલુ ભવિષ્ય (સંદિગ્ધ ભૂતકાલ) કાળ...	૭૬
પાઠ ૧૯—પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ... ..	૭૮
પાઠ ૨૦—આશ્ચર્ય	૮૦
પાઠ ૨૧—ક્રિયાપદના બીજા પ્રકાર	૮૨
પાઠ ૨૨—વિશેષણ	૮૭
પાઠ ૨૩—અવ્યય	૯૨
પાઠ ૨૪—કૃદંત	૯૫
પાઠ ૨૫—પ્રયોગ	૯૯
પાઠ ૨૬—મહત્ત્વના શબ્દદોષ, નોડણીદોષ વગેરે...	૧૦૨
પાઠ ૨૭—અનુવાદની કેલા... ..	૧૧૦
પાઠ ૨૮—પત્રલેખન પદ્ધતિ... ..	૧૨૨
શબ્દકોશ	[૧]
કહેવતો ને રૂઢપ્રયોગો	[૩૧]

ભૂમિકા

હિંદી મહાસભાના આદેશ અનુસાર હિન્દુસ્તાનીને ભારતની રાષ્ટ્રભાષા બનવાનું સૌભાગ્ય સાંપડ્યું હોવાથી, તેમ જ મુંબઈ સરકારે શાળાઓમાં એનો અભ્યાસ અનિવાર્ય કરવાનો પોતાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો હોવાથી આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થાય છે. છેલ્લાં અઢી વર્ષથી સરતના હિંદી પ્રચારક મંડળના આશ્રય હેઠળ ચાલતા વિદ્યામંદિરના અમારા અનુભવે પણ અમને આ કામ માટે પ્રેર્યા છે. હિન્દુસ્તાનીનો પદ્ધતિ-પુરઃસર અભ્યાસ કરવા માટે તેમ જ ભાષાશુદ્ધિની દૃષ્ટિએ એનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય ગણાય એવા પુસ્તકનો અભાવ ગુજરાતમાં હતો જ. એટલે આ નાના પ્રકાશનને સત્કાર મળશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

જે એકાદ-બે પુસ્તક હાલ અસ્તિત્વમાં છે તેના કરતાં અનેક દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકમાં વૈવિધ્ય જળવવા પ્રયાસ થયો છે. વ્યાકરણના સામાન્ય જ્ઞાન ઉપરાંત, ગુજરાતીઓની ગુજરાતી ભાષામાંથી ચળકતી બનતી હિંદી ભાષાની સામાન્ય ભૂલોનો ઉદાહરણ રૂપે સંગ્રહ, અનુભવ-કળા, પત્રલેખન પદ્ધતિ, રોજના ઉપયોગનો નાનો શો શબ્દકોશ, અવહારના રૂઢપ્રયોગ અને લોકોક્તિઓની વાનગી વગેરે આ પુસ્તકની વિશેષતા છે.

અનુભવ અમને કહેવડાવે છે કે ગુજરાતી ભાષાના અને વ્યાકરણના ઠીક ઠીક જ્ઞાન વિના હિંદી વ્યાકરણ સમજવું અઘરું પડશે. એટલે જ આ વ્યાકરણ શીખતાં પહેલાં ગુજરાતી વ્યાકરણનો દરેક સાધારણ અભ્યાસ કરી લેવો જરૂરનો છે. એ સિવાય “હિંદી ભાષામાં તે વળી શીખવાનું શું...અને અમને તો હિંદી આવડે છે...” એવો ભ્રમ રાખનારાઓ સમક્ષ નમ્રતાપૂર્વક નિવેદન છે કે હિન્દુસ્તાની પણ ભારતની એક સમૃદ્ધ ભાષા છે, તેને ય તેનું અનેકદેશીય વિપુલ સાહિત્ય છે

અને તેના વ્યાકરણાદિના ચોક્કસ નિયમો હોવા ઉપરાંત તેની એક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિની લિપિ છે. ગુજરાતીની જેમ તેની જનેતા સંસ્કૃત ભાષા તો છે જ; પણ તે સાથે સંસ્કૃત ઉપરાંત અરબી અને ફારસી ભાષાઓ પણ છે: અને તેથી તેનો શબ્દભંડોળ સમૃદ્ધ છે. વળી ગુજરાતી કે સંસ્કૃત જેમ તેમાં ત્રણ લિંગ [નતિ] નથી પણ માત્ર બે જ [પુલ્લિંગ અને સ્ત્રીલિંગ] હોવાથી ભાષાશુદ્ધિ ખાતર વાક્યરચનામાં ખાસ તકેદારી રાખવી પડે છે. શ્રી કિશોરલાલ મશરવાળાએ સૂરતના હિન્દી પ્રચારક મંડળના અધ્યાપન મંદિરના ઉદ્ઘાટનના માંગલિક પ્રવચનમાં કહ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનીના જ્ઞાનના મિથ્યાભિમાનને લીધે જ હિન્દી ભાષાના જ્ઞાનમાં ગૂજરાત આજે અ-હિન્દી પ્રાન્તો [મહારાષ્ટ્ર, મદ્રાસ વગેરે] કરતાં પાછળ પડી ગયું છે. આવા સમર્થ વિદ્વાનના આ કથનમાં સત્ય હોઈ તે દોષ ટાળવા ગુજરાતીઓ તનતોડ પ્રયત્ન કરે અને ગૂજરાતને પ્રથમ નંબરે લાવે એવી અમે જરૂર આશા રાખીએ.

શિક્ષણદૃષ્ટિએ ગુજરાતીને જ આ વ્યાકરણુ વિશેષ ઉપયોગી નીવડે એ અમારું પ્રધાન લક્ષ્ય છે. તેની સાથે નાનાં નાનાં બાળકોને પણ ઝાઝી તકલીફ વગર સમજ પડે એટલા ખાતર વિગતો, દૃષ્ટાંતો અને સાદી સરળ ભાષાનો બને તેટલો આશ્રય લીધો છે. આમ છતાં જે ક્ષતિ રહી હશે તે બીજી આવૃત્તિમાં સુધારાશે. સુધારા વધારા કરવા સંબંધમાં વિદ્વાનો તરફની સૂચનાઓનો શક્ય હશે તેટલો સત્કાર પણ અવશ્ય થશે જ.

ટૂંકમાં, એટલું જ કે આમાં જે કંઈ સારું હોય તેનો યશ હિન્દી પ્રચારક મંડળને ધટે છે, કારણ કે પ્રત્યક્ષ શિક્ષણુનો અનુભવ આપનાર એ મંડળનું હિન્દી વિદ્યામંદિર ન હોત, તેમાં બાળુતાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અમને તેમની અશુદ્ધિઓનાં અભ્યાસ ન થયો હોત, અને અખિલ હિંદ હિંદી પ્રચાર સમિતિ, વધાં, તરફથી લેવાતી પરીક્ષાઓના પ્રશ્નપત્રો તપાસવાની તક અમને તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ ન

મળી હોત તો ગુજરાત સિવાય ઇતર પ્રાંતના વિદ્યાર્થીઓના વ્યાકરણ-દોષોનો પરિચય અશક્ય થયો હોત.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં હિંદી વૈયાકરણી શ્રી કામતાપ્રસાદ ગુરુના વ્યાકરણનો, ગોંડલ સ્ટેટના ગુજરાતી વ્યાકરણનો તેમ જ કેટલાક હિંદી-ગુજરાતી કોશોનો અને ખીન્ન પુસ્તકોનો ઉપયોગ કર્યો હોવાથી તેમના સેખકોનો અને પ્રકાશકોનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

અમારા મિત્રો પૈકી શ્રી. જમીએતરામ પંડ્યા, રાષ્ટ્રભાષા વિશારદ, શ્રી નરદેવ વેદાલંકાર અને કવિ શ્રી. દેશળજી પરમારની અમૂલ્ય સહાયનો ઉલ્લેખ કરવાનો અમારો ધર્મ છે. પહેલા બે સાથીઓએ ખાસ કરીને કોશ તૈયાર કરવામાં અને શ્રી. પરમારે ગુજરાતી વ્યાકરણવિષયક તેમ જ ખીજી સૂચના કરવામાં પોતાનું જ કામ ગણી સહાય ન કરી હોત તો આ કામ જેટલું સારું થયું છે તેટલું ન જ થયું હોત.

આ ભૂમિકા પછી “હિન્દુસ્તાની : રાષ્ટ્રભાષા” નામે નાનો સેખ વિદ્યાર્થીઓને હિન્દુસ્તાનીની ઉત્પત્તિ અને મહત્તા સમજાવવા માટે ખાસ મૂક્યો છે.

સંજોગવશાત્ અત્યંત ત્વરિત ગતિએ આ પુસ્તક લખવું ને છપાવવું પડ્યું હોવાથી નાના-મોટા દોષ ખીજી આવૃત્તિમાંથી ટાળવા બનતો પ્રયત્ન કરીશું. અમને આશા છે કે આ પુસ્તક ગુજરાતી જનતાની સારી જેવી વિદ્યાવિષયક ખોટ પૂરી પાડશે.

ગાંધીઓક,
સૂરત, ૫મી જાનેવારી, ૧૯૩૯

પરમેષ્ઠીદાસ જૈન
વલ્લભદાસ અક્કડ

राष्ट्रभाषा कैसे पढ़ें ?

ऐसा एक शब्दकोश आपको बनाना होगा, जिसमें जिन शब्दों के हिंदी और स्वभाषा में अलग अलग अर्थ होते हैं, वे बताये गये हों। और साथ ही ऐसे शुद्ध भी, जो हिंदी और स्वभाषा में समान हों अथवा थोड़े ही फर्क के साथ उपयोग में लाये जाते हों।

* * * *

आप देखेंगे कि हिंदुस्तानी बोलने या लिखने में हरेक प्रान्त के लोग खास खास तरह की भूलें बार बार किया करते हैं। उसका कारण स्वभाषा के मुहावरे और भाषा-रूढ़ियां होती हैं। गुजराती में जिसतरह से बोलने की रूढ़ि है, हिंदुस्तानी में उसतरह की नहीं है। गुजराती मनुष्य हिंदुस्तानी में बोलते समय स्वभाषा का अनुवादात्मक रूढ़िप्रयोग कर देता है। वह हिंदी में गलत समझा जाता है।

* * * *

हिंदुस्तानी सीखनेवालों के लिए आपको ऐसी एक किताब बनानी होगी, जिसमें ऐसी भूलों को बताया हो, और ऐसे शब्दों का संग्रह किया गया हो।

* * * *

हिंदी और गुजराती निकट की भाषायें हैं इसलिए साधारणतया गुजरातियों को यह खयाल हो जाता है कि हिंदी में क्या पढ़ना है ? 'ने', 'ना' की जगह 'को', 'का' और 'छे' की जगह 'है' करने से हिंदी हो जाती है। इस मिथ्याभिमान से गुजरातियों को भाषा सीखने की होड़ में पिछड़ जाना होगा। क्योंकि जब अंग्रेजीका स्थान हिंदुस्तानी ले लेगी, तब जैसी-तैसी भाषा से काम न चलेगा।

—श्री. किशोरलाल मशरुवाल

હિન્દુસ્તાની : રાષ્ટ્રભાષા

[ઉત્પત્તિ, વિકાસ અને મહત્તા]

“ બાર ગાઉએ બોલી બહાલ ” એવી ગુજરાતીમાં કહેવત છે. ભાષાનો ઇતિહાસ ઘણો પુરાણો છે અને ભાષાની ઉત્પત્તિ ક્યારે ને કેમ થઈ તેને વિશે ચોક્કસ શોધ થઈ નથી. છતાં વિદ્વાનોએ એમ નક્કી કર્યું છે કે મનુષ્ય જાતિની ઉત્પત્તિ પછી ઘણે વર્ષે એમને વાણી સાંપડી હશે.

આમ વાણી મળ્યા પછી જુદાં જુદાં સ્થળોએ રહેતા માણસોએ એક જ વસ્તુનાં નામ આપ્યાં. કેઈએ “ આંખ ” કહ્યું તો કેઈએ “ Eye ”, તો કેઈએ “ નયન ”. આમ છતાં ભાષાશાસ્ત્રીઓની શોધને એવો આધાર મળ્યો છે કે આખી ય દુનિયામાં પહેલાં માત્ર એક જ ભાષા હોવી જોઈએ, કારણ કે કેટલાક શબ્દોનાં મૂળ તપાસતાં તેઓમાં સરખાપણું દેખાય છે.

દુનિયાના પૂર્વ ભાગની પ્રાચીન મૂળ ભાષા સંસ્કૃત અને પશ્ચિમ ભાગની લેટીન (જે બન્ને મૂળે એક જ હોવાનું મનાયું છે) એ બેમાંથી દેશ, સ્થળ, કાળ અને ઇતિહાસને લઈને ભાષામાં ફેરફાર થતા આવ્યા. હાખલા તરીકે “ માતા ” અને “ જ્ઞાતા ” શબ્દોનાં જુદાં જુદાં મૂળ નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે:

૧. માતૃ	બ્રાતૃ	(સંસ્કૃત)
૨. મતર	બ્રતર	(ચીન)
૩. માટેર	ફાતેર	(યુનાની)
૪. મેટર	ફેટર	(લેટીન)
૫. મદર	બદર	(અંગ્રેજી)
૬. માદર	બિગદર	(ફારસી)
૭. માતા	બ્રાતા	(હિન્દી)

આજે ઉપલી બે મૂળ ભાષાઓમાંથી સંકડો બીજી ભાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. આર્ય લોકો હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેમની અસલ ભાષા સંસ્કૃત હતી. પંડિતો એ જ ભાષામાં બોલતા અને લખતા, પણ એ ભાષા અધરી હોવાથી સામાન્ય લોક સાથે બોલવાને તેમણે એક સહેલી ભાષા ઊભી કરી ને તે પ્રાકૃત કહેવાઈ. વખત જતાં એ પ્રાકૃતમાંથી વળી પાછી અનેક ભાષાઓ ઊભી થઈ. હિંદી, ગુજરાતી વગેરે એમાં ગણાય છે.

હિંદી-ગુજરાતી ભાષાઓના ઇતિહાસનો સમય અને વિકાસ કંઈક અંશે સરખો છે. સને ૧૦૦૦ સુધી હિન્દુસ્તાનમાં, દક્ષિણ હિન્દુસ્તાન સિવાય સર્વત્ર હિન્દી ભાષામાં ઠીક ઠીક વ્યવહાર થવા લાગ્યો હતો. મહંમદ ગિઝની સને ૧૦૨૪માં હિન્દુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો. ત્યાં સુધી શુદ્ધ સંસ્કૃતમય હિંદી, જે પ્રાકૃતમાંથી ઊતરી આવી હતી તે જ, સંપૂર્ણ રીતે લોકોમાં બોલાતી હતી.

પણ મહંમદ ગિઝની અને બીજા મુસલમાન બાદશાહોના સમયમાં મુસલમાન લશ્કરના સિપાઈઓ પોતાની અરબી

અને ફારસી ભાષાના શબ્દોનો હિંદી ભાષામાં ઊમેરો કરી બોલવા લાગ્યા. હિંદના તે વખતના વેપારીઓને તો માત્ર હિંદી જ આવડતી એટલે પછી વ્યવહારમાં બન્ને ભાષાના શબ્દોનું મિશ્રણ થયું. પરિણામે તેમાંથી ઉર્દૂ (“ઉર્દૂ” નો અર્થ લશ્કર અથવા લશ્કરી બજાર થાય છે) ભાષા ઉત્પન્ન થઈ.

આમ મુસલમાન અને મોગલ જમાનામાં ઉર્દૂની ઉત્પત્તિ થઈ અને તે હિંદુસ્તાનમાં રાજભાષા તરીકે ચાલુ થઈ. રાજ્યનાં દફતરો ને લોકોનો વ્યવહાર તે વખતે ઉર્દૂ ભાષામાં ને લિપિમાં ચાલતાં. અંગ્રેજી રાજ્યનો અમલ શરૂ થતાં અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા કેળવણી અપાવા લાગી ને રાજભાષા તરીકે અંગ્રેજી ચાલુ થઈ એટલે પ્રાન્તીય ભાષાઓનો વિકાસ રૂંધાઈ ગયો. કવિ નર્મદે સને ૧૮૬૮માં આ વસ્તુસ્થિતિ પારખીને દીર્ઘદષ્ટિ દોડાવી હિન્દીમાં પુસ્તકો લખવાની હિમાયત કરી. પણ એનું કથન તે પુરાણપ્રિય જમાનામાં અરણ્યરૂઢન સમાન નીવડ્યું.

સદ્ભાગ્યે મહાત્માજી, મહાસભા ને મહાસભા સરકારે દેશના વ્યવહારમાં હિન્દીનો જ ઉપયોગ થાય તે માટે આગ્રહ રાખી દેશનું લક્ષ્ય આ વસ્તુ પર કેન્દ્રિત કર્યું.

મુસલમાનોએ ઉર્દૂ ભાષાનો આગ્રહ રાખ્યો ને હિંદુઓએ હિંદીનો. છેવટે એવું નક્કી થયું કે હિંદુ મુસલમાન બન્નેની આમ જનતા સમજી શકે એવી સાદી ભાષા દેશને માટે કાયમ કરવી ને તેને હિન્દુસ્તાની નામ આપવું. આ

હિન્દુસ્તાની એટલે સંસ્કૃત, હિંદી, ઉર્દૂ, અરબી, ફારસી વગેરે ભાષાના વ્યવહારમાં વપરાતા શબ્દોના મિશ્રણવાળી ભાષા.

આગળ કહું તેમ ભાષાઓનો ઇતિહાસ અત્યંત પ્રાચીન છે. દુનિયામાં જેમ ખીજ વિષયોમાં ઘણા ઘણા ફેરફાર થતા રહ્યા છે તેમ ભાષામાં પણ થતા જ રહ્યા છે. સને ૧૩૦૦થી ૧૫૦૦ની વચ્ચે હિન્દી ભાષા હિન્દી, વજ અને અવધિને રૂપે પ્રચાર પામી અને પછી તેનું ખડીબોલીમાં રૂપાંતર થયું. સને ૧૫૦૦થી ૧૮૦૦ના સમયમાં હિંદી-ઉર્દૂ મિશ્રિત ભાષાના રૂપમાં રહી. આ હિંદી ભાષાનો સુવર્ણ યુગ કહેવાય છે કેમકે મહાકવિ સુરદાસ, તુળસીદાસ, રહીમ અને બિહારી વગેરે આ જ જમાનામાં થયા. એઓએ ભારતને ઉત્તમ સાહિત્ય અર્પ્યું.

ત્યારપછી શુદ્ધ હિંદી અને શુદ્ધ ઉર્દૂનો યુગ બેઠો. અત્યારે સમસ્ત ભારતની રાષ્ટ્રભાષા તરીકે માત્ર હિન્દુસ્તાનીને સ્થાન મળ્યું છે. ઘણાંખરાં પુસ્તકો, સમાચારપત્રો, સામયિકો, ચિત્રપટો વગેરે આ જ ભાષામાં તૈયાર થાય છે.

રાષ્ટ્રભાષા તરીકે અંગ્રેજ તેમ જ ખીજ પ્રાન્તીય ભાષાઓ કરતાં “હિન્દુસ્તાની જ શા માટે?” એ પ્રશ્નનો તોડ બહુ સીધો છે. એક તો એ કે હિન્દુસ્તાની એટલી સાદી અને સરળ છે કે ફરેકને તે ઝાઝી તકલીફ વગર આવડે એમ છે. જે ક્ષેત્રમાં ભયંકર નિરક્ષરતા પ્રવર્તે છે ત્યાં પરદેશની ભાષા ચાલી શકે જ નહિ. વળી ભારતની પાંચીસ કરોડની વસ્તીમાં

૧૫,૨૩,૬૭,૪૦૬ની એ માતૃભાષા છે. બીજું આ પંદર કરોડ ઉપરાંત બીજા દસ કરોડથી (ગુજરાતીઓ, મરાઠીઓ વગેરે) પણ વધારે માણસો એ ભાષા ઠીકઠીક સમજી શકે છે. આમ ૨૫ કરોડથી પણ વધારે માણસો પર જે ભાષાના સંસ્કાર પડેલા છે તે જ ભાષાને તમામ પ્રાન્તોની એટલે કે સારા ય દેશની રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાની જે દૃષ્ટિ રાખવામાં આવી છે તે માત્ર યોગ્ય જ નથી પણ પ્રસંશનીય પણ છે.

એ સિવાય સહુથી મોટું કારણ તો એ છે કે એમાં આપણું પોતાપણું—સ્વત્વ રહેલું છે. અંગ્રેજી કે બીજી કોઈ ભાષા ગમે એટલી સરળ, સારી કે સમૃદ્ધ હોય તો ય ભારતને માટે તે પારકી જ. ને પારકી ભાષામાં પડેલા સંસ્કાર પારકા વેશ ને રહેણીકરણીની માફક દેશને અવનતિએ પહોંચાડી તેનું સ્વત્વ હણી લે છે. એટલે હિન્દુસ્તાનીમાં જે કદાચ કંઈ ઉણપ લાગે, તે પાંગળી લાગે, તેને શીખવામાં મુશ્કેલી પડે તો ય આપણે તેને જ અપનાવવી છે, કારણ કે જેમ પોતાની જનની અને જન્મભૂમિ ગમે તેવી કદરૂપી, કઢંગી કે પાંગળી હોય તો ય તે આપણી પોતાની જ માતા હોઈ આપણને તે જ વહાલી અને મીઠી લાગે છે, તેમ હિન્દુસ્તાની પણ આપણી પોતાની ભાષા હોઈ, તે ગમે તેવી હશે તો ય તે આપણી જ હતી, છે ને રહેશે. અંગ્રેજીએ આપણને—તેના લાડીલાઓને તેનાથી વિમુખ કર્યા હતા તે હવે તેને ખોળે બેસવામાં ને ત્યાં જ ઉછરવામાં પોતાનું સદ્ભાવ્ય સમજશે.

હિંદુસ્તાની પ્રવેશિકા

પાઠ પહેલો

વર્ણ પરિચય

સ્વર : ગુજરાતી ભાષાની વર્ણમાળાની માફક જ હિંદુસ્તાની ભાષાની વર્ણમાળામાં પણ ૧૧ સ્વરો છે. હિંદુસ્તાની ભાષા દેવનાગરી અને ઉર્દૂ બે લિપિઓમાં લખાય છે. દેવનાગરી લિપિ પ્રમાણે ૧૧ સ્વર નીચે પ્રમાણે છે :

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ ઐ ઓ ઔ
અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ એ ઔ ઔ

‘અ’ બે રીતે લખાય છે: અ અને ં

હાલમાં કાકા કાલેલકરનાં પુસ્તકો અને લેખોમાં સ્વરને નીચે પ્રમાણે જોડવામાં આવે છે અને કેટલોક અંશે એ પ્રયોગ ચાલુ પણ થયો છે.

ઇ = ઈ = ઐ; ઈ = ઈ = ઐ; ઉ = ઉ = ઋ;

ઊ = ઊ = ઋ; એ = એ = ઐ; ઐ = એ = ઐ;

ઉપરની પદ્ધતિ પ્રમાણે સ્વર લખવામાં કેટલાક વ્યાકરણ-શાસ્ત્રીઓએ વાંધો લીધો છે અને જણાવ્યું છે કે દરેક સ્વર સ્વતંત્ર અક્ષર હોઈ તેનું મૂળ રૂપ બદલાવું બેઠ્યું નહિ.

વ્યંજન : ગુજરાતીમાં ૩૪ વ્યંજન છે પણ હિંદીમાં ૩૩ વ્યંજન છે. ગુજરાતીમાં જે ‘ળ’ છે તે હિંદીમાં વપરાતો નથી. જ્યાં આપણે ‘મૂળ’ લખીએ ત્યાં હિંદીમાં ‘મૂલ’ લખાય છે એટલે કે ‘ળ’ ની જગ્યાએ ‘લ’ (ल) નો ઉપયોગ થાય છે. તેત્રીસ વ્યંજનો નીચે પ્રમાણે છે.

ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ;	ચ	છ	જ	ઝ	ઞ;
ક	ख	ग	घ	ङ;	च	छ	ज	झ	ञ;
ટ	ઠ	ડ	ઢ	ણ;	ત	થ	દ	ધ	ન;
ट	ठ	ड	ढ	ण;	त	थ	द	ध	न;
પ	ફ	બ	ભ	મ;	ય	ર	લ	વ;	
प	फ	ब	भ	म;	य	र	ल	व;	
શ	ષ	સ	હ						
श	ष	स	ह						

ઉપરના ૩૩ વ્યંજનો ઉપરાંત ગુજરાતી પ્રમાણે હિંદીમાં પણ ક્ષ (क् + ष), ત્ર (त् + र) અને જ્ઞ (ज् + ञ) સંયુક્ત વ્યંજન તરીકે ઓળખાય છે.

વ્યંજનોમાં ઝ જે રીતે લખાય છે જેમકે જ્ઞ અને જ્ઞ; એવી જ રીતે ‘ણ’ પણ ણ અને ણા.

ઘ અને ઘ તેમ જ મ અને મ લખવામાં માથું આપું અને અડધું બાંધવામાં ખાસ કાળજી રાખવી. હમણાં હમણાં સ્વર અને વ્યંજનમાં માથાં ન બાંધવાની પદ્ધતિનો પ્રચાર થવા માંડ્યો છે. એથી ઘણાખરા અક્ષરો ગુજરાતી જેવા જ વંચાય છે.

પાઠ બીજો

અક્ષરોના ઉચ્ચાર

હિંદી સ્વર અને વ્યંજન મોટે ભાગે ગુજરાતી જેમ જ બોલાય છે; પણ કેટલાક વ્યંજનોના ઉચ્ચારમાં થોડો ફેર છે. વળી ઉચ્ચારના એ ભેદને કારણે કેટલાકમાં અક્ષરોની નીચે નાનું ટપકું મૂકવામાં આવે છે. તેને હિંદીમાં બિન્દી કહે છે.

દાખલા તરીકે :

(૧) કલમ = कलम
ગરીબ = गरीब

ખોફ (ગુસ્સો) = खोफ
ખિતાબ = खिताब

ઉપરના હિંદી ક, ख અને ग સામાન્ય ક, ख અને ग કરતાં ગળાના ઊંડાણમાંથી સહેજ ખોખરા અવાજે બોલાય છે.

(૨) જમીન = जमीन
ગુજરવું = गुजरना
જરૂરત = जरूरत

જહાજ = जहाज
જબાન = ज़बान
જિંદગી = जिंदगी

ઉપરના શબ્દોમાં ગુજરાતી જમીનમાં, ‘જ’નો જે ઉચ્ચાર થાય છે તેના કરતાં હિંદીમાં તેનો ઉચ્ચાર કંઈક ગુજરાતી ‘ઝ’ જેવો થાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો બિન્દીવાળા હિંદી જ નો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી ઇઝ (is)ના ‘એસ’ જેવો થાય છે.

(૩) ફક્ત = फक्त

ફસલ = फसल

ઉપલા શબ્દોમાં હિંદી ફ ની નીચે બિન્દી આવી હોવાથી તેનો ઉચ્ચાર સાદા એકલા ફ કરતાં જુદો થાય છે.

સાદા ફ બોલતી વખતે નીચલો અને ઉપલો-ખન્ને-હોઠ મળે છે અને તેનો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી સંયુક્ત Ph શબ્દ જેવો થાય છે. પણ બિન્દીવાળા ફ બોલવાને માટે નીચલા હોઠને ઉપલા દાંત સાથે અડકાડવો પડે છે. ખીજી રીતે કહીએ તો બિન્દીવાળા ફ નો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી F (એફ) જેવો થાય છે. જ્યારે જ્યારે ફ, ફ, ગ, જ અને ફ અક્ષરો નીચે બિન્દી આવે છે ત્યારે ત્યારે તે મોટે ભાગે ઉર્દૂ અથવા ફારસી ભાષામાંથી આવેલા શબ્દોમાં વપરાયલા હોય છે.

(૪) લડવું = લડના

સડવું = સડના

પડવું = પડના

કપડું = કપડા

સાદા ડ કરતાં બિન્દીવાળા ડ નો ઉચ્ચાર ઉપરના શબ્દોમાં જુદી રીતે થાય છે. સાદા ડ નો ઉચ્ચાર “ડગલો” શબ્દના ‘ડ’ જેવો થાય છે, જ્યારે બિન્દીવાળા ડ નો ઉચ્ચાર કપડાંના ડ જેવો થાય છે.

(૫) ચડવું = ચડના

બણવું = બઢના

ઉપરના શબ્દોમાં બિન્દીવાળા ‘ઢ’ નો ઉચ્ચાર ગુજરાતી ‘કઢી’ના ‘ઢ’ જેવો થાય છે જ્યારે સાદા ઢ નો ઉચ્ચાર ‘ઢગલો’ના ‘ઢ’ જેવો થાય છે.

(૬) બિન્દીવાળા ઙ અને ઢ, શબ્દની શરૂઆતમાં કદી આવતા નથી પણ પ્રથમ અક્ષર પછી જ આવે છે. એમાં એક અપવાદ એ છે કે જો ‘ઙ’ ની પૂર્વે અનુનાસિક વ્યંજન હોય તો ઙ ની નીચે બિન્દી મુકાતી નથી. દાખલા તરીકે પંડિત; સંઢન; મંઢન વગેરે.

એ સિવાય ચારડોલી, મૂડોલ વગેરે શબ્દોમાં પણ અપવાદ રૂપે બિન્દી વગરના ઢ વપરાય છે.

(૭) સંયુક્ત વ્યંજન ‘જ્ઞ’નો ગુજરાતીમાં અગ્નિ શબ્દના ‘ઞ’ની માફક ઉચ્ચાર થાય છે, જ્યારે હિંદીમાં એનો ઉચ્ચાર “ જ્યાસતેલ ”ના “ જ્યા ” જેવો થાય છે. આજ્ઞા, પ્રતિજ્ઞા, જ્ઞાન, જ્ઞાતા વગેરે શબ્દો ગુજરાતીને બદલે હિંદીમાં બોલતી વખતે આ ભેદ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ.

(૮) હિંદીમાં અનુસ્વાર નીચે મુજબ બે રીતે લખાય છે.

અંતર = અંતર;

અંધારું = અંધેરા

ગુજરાતીમાં અનુસ્વાર લખાય છે એક રીતે, પણ ઉચ્ચાર થાય છે બે રીતે, જેમકે (૧) ઊંટ, સિંહ, નહીં, ઉંહ અને (૨) સંબંધ, પંડિત, મંથન, કંચન વગેરે. ઉપરના પહેલા તથા બીજા વિભાગના અનુસ્વાર લખાયા છે એક જ રીતે છતાં પહેલા વિભાગના શબ્દોના અક્ષરોમાં અનુસ્વારનો જરાક જ - નહિ જેવો કોમળ ઉચ્ચાર થાય છે. એથી ઊલટું, બીજા વિભાગના અનુસ્વારોનો ઉચ્ચાર પૂરેપૂરી રીતે થાય છે. બીજા વિભાગના અનુસ્વારો ગુજરાતી માફક હિંદીમાં પણ અડધા ણુ, ન કે અડધા મ ને બદલે આવે છે; એટલે કે એ શબ્દો નીચે પ્રમાણે પણ લખી શકાય:—

સંબંધ = સમ્બન્ધ;

પંડિત = પण्डित

મંથન = मन्यन;

અંતર = अन्तर

ઉપરના દાખલા પરથી માલૂમ પડશે કે અનુસ્વારોનો પૂરેપૂરો ઉચ્ચાર અડધા ણુ, ન કે મ ને બદલે જ્યારે આવે છે ત્યારે જ થાય છે.

પણ હિન્દીમાં અધૂરાં અનુસ્વારો બોલવા માટે ખાસ ચિહ્ન છે. ગુજરાતીમાં “અંધારું” શબ્દ “અન્ધારું” એ રીતે બોલાય છે, પણ હિંદીમાં ‘અ’ ઉપરનું અનુસ્વાર નહિ જેવું જ બોલાય છે. આમ જ્યારે જ્યારે અનુસ્વારનો તફાવત અધૂરો ઉચ્ચાર કરવાનો હોય છે ત્યારે ત્યારે હિન્દી લિપિમાં અનુસ્વાર સાથે અર્ધ ચંદ્રનું ચિહ્ન મૂકાય છે. દાખલા તરીકે અંધેરા; સ્ત્રિયાँ; બાંધના (બાંધવું), મુંહ (મોં) વગેરે. દૂંકમાં અર્ધચન્દ્રાકાર અનુસ્વારના ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં ઊંટ, ઊંઘ, સિંહ, નહીં, વગેરે શબ્દોમાં આવેલા અનુસ્વારોના જેવા થાય છે.

એ સિવાય અંગ, અંગીકાર, મંગળ, સંગીત વગેરે શબ્દોમાં અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર ગુજરાતીની માફક જ હોવો થાય છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. હિંદીમાં કયા કયા અક્ષરોની નીચે બિન્દી મૂકાય છે ?
૨. ક અને ક નો ઉચ્ચારભેદ સમજાવો.
૩. સાત્ર અને બિન્દીવાળા અક્ષરોના થોડા દાખલા આપો.

પાઠ ત્રીજો

જોડણીજ્ઞાન

ભાષાનો સાધારણ નિયમ એવો છે કે ભાષા જેમ બોલાય તેમ લખાય. આ નિયમ પ્રમાણે સંસ્કૃત ભાષાના એટલે કે સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની જોડણી ગુજરાતીની માફક જ હિંદીમાં થાય છે.

(૧) પણ તત્સમ સિવાયના કેટલાક શબ્દો એવા છે કે જેની જોડણી ગુજરાતી કરતાં હિંદીમાં જુદી થાય છે. દાખલા તરીકે :—

ગુજરાતી	હિંદી
(૧) મહિનો	મહીના
(૨) હિંદુ	હિંદુ
હિંદુઓ	હિંદુઓ
(૩) સ્ત્રી	સ્ત્રી
સ્ત્રીઓ	સ્ત્રિયાँ
(૪) દાસી	દાસી
દાસીઓ	દાસિયાँ

(૨) ઉપર વિભાગ (૨), (૩), (૪) અને (૫) માં આવેલા એકવચનના શબ્દોની જોડણી તે જ શબ્દોનું બહુવચન થતાં તેઓ દીર્ઘ ઈ અને ઊ માંથી હ્રસ્વ ઈ અને હ્રસ્વ ઉ માં ફેરવાઈ જાય છે.

(૩) કેટલાક શબ્દોની જોડણીમાં ભેદ હોવા છતાં તેમના ઉચ્ચાર અને અર્થ હિંદી ગુજરાતીમાં એક જ થાય છે. દાખલા તરીકે:—

ગુજરાતી

હિંદી

મહેનત

મેહનત

મહેરબાની

મેહરબાની, મહિરબાની

બહેન

બહિન, બહન

અહેશાન

અહસાન

સાહેબ

સાહબ, સાહિબ

બહાર

બાહર

ઉપરના શબ્દો પરથી માલૂમ પડશે કે આ ફેરફાર ઘણે ભાગે “હ” કાર વાળા શબ્દોમાં જ થાય છે.

(૪) હિંદી ભાષામાં જોડણીના નિયમો ગુજરાતી કરતાં વધારે સખ્તાઈથી પળાય છે. ગુજરાતીમાં એ વિશે જેટલી બેદરકારી રહે છે તેટલી જ ત્યાં કાળજી રહે છે. આને પરિણામે આપણે જેટલી કાળજી અંગ્રેજી જોડણીની રાખીએ છીએ તેટલી જ હિન્દી ભાષા શીખનારાઓ હિન્દી જોડણીની રાખે છે. એથી એ ફાયદો પણ છે કે ત્યાં બધા જ લોકો આધારભૂત જોડણી લખે છે. ગુજરાતીમાં કોઈ ‘નહિ’ લખે તો કોઈ ‘નહીં’ લખે, એવું ત્યાં ભાગ્યે જ બને છે.

(૫) આમ છતાં વિભક્તિના પ્રત્યય જોડવા વિશે વિદ્વાનોમાં મતભેદ છે. આપણે ગુજરાતીમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો શબ્દોની સાથે જ લખીએ છીએ. દાખલા તરીકે:

૧

ગુજરાતી

(ક) તે ગામનાં લોકોનું દુઃખ દૂર કરવું જોઈએ.

૨

હિંદી પ્રત્યયો જોડ્યા પ્રમાણે

અસ ગાંવકે લોગોંકા દુઃખ દૂર કરના ચાહિયે ।

૩

પ્રત્યયો છૂટા રાખીને

અસ ગાંવ કે લોગોં કા દુઃખ દૂર કરના ચાહિયે ।

૧

૨

(ખ) ગાંધીજીને લોકો પૂજે છે. ગાંધીજીનો લોગ પૂજતે હૈં ।

૩

ગાંધીજી નો લોગ પૂજતે હૈં ।

આપણે માટે તો હિંદીમાં પણ વિલક્ષિતા પ્રત્યયો નામ અથવા સર્વનામને જોડીને જ લખવાનું ઠીક છે, કારણ કે આપણે ગુજરાતીમાં એ જ રીતે લખવાને ટેવાયલા હોવાથી તે વધારે સરળ પડશે.

(૬) જે સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની જોડણીમાં કેટલીક ભૂલો આપણે ગુજરાતીમાં કર્યા કરીએ છીએ, ને તે ભૂલ છે એની આપણને ખબર પણ નથી હોતી તેવા કેટલાક સંસ્કૃત શબ્દો ગુજરાતી તેમ જ હિંદીમાં નીચે પ્રમાણે લખાવા જોઈએ. વિશેષતઃ ‘ઘ’ અને ‘ઉ’ થી શરૂ થતા શબ્દોમાં આ ઘોટાળો થાય છે. દાખલા તરીકે:—

(હ્રસ્વ ઉ અથવા ઘ)

ગુજરાતી			હિંદી	
	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
(૧)	ઉઠવું	ઊઠવું	ઝઠના	ઝઠના
(૨)	ઉગવું	ઊગવું	ઝગના	ઝગના

(૭) આ સંબંધી હિંદી જોડણી અંગે એક સામાન્ય નિયમ યાદ રાખવા જેવો છે કે, ચાલુ વ્યવહારના જે શબ્દો ‘હ’ કે ‘ડ’ સ્વરથી શરૂ થાય છે તેમનો પહેલો અક્ષર ઘણે ભાગે હ્રસ્વ હોય છે, જ્યારે ફે કે ઝ જે શબ્દને અંતે આવે છે તે મોટે ભાગે દીર્ઘ હોય છે.

દાખલા તરીકે:—

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
(૧) ઈચ્છા	इच्छा	(૨) ઈસ	इस
(૩) ઈન	इन	(૪) ઝસ	उस
(૫) ઝન	उन	(૬) કીરણ	किरण
(૭) વીષય	विषय	(૮) ઝમંગ	उमंग
(૯) મૂખ	मुख	(૧૦) ઝડૂ	उड़ू વગેરે

(૮) પણ ઉપરના નિયમના અપવાદ તરીકે સંસ્કૃત કોઈ કોઈ તત્સમ શબ્દમાં જોડણી નીચે પ્રમાણે થાય છે: ईश्वर; ईर्ष्या; भूमि; भूडोल; पूर्व; વગેરે.

(૯) ગુજરાતીમાં “ફરિયાદ”, “દરમિયાન”, વગેરે શબ્દો “ફરીઆદ” “દરમીઆન” રીતે પણ લખાતા હતા ને તે શુદ્ધ ગણાતા હતા. પણ હિંદીમાં જ્યારે જ્યારે શબ્દની છેડે ‘ય’ આવે છે ત્યારે ત્યારે મોટે ભાગે તે ‘ય’ ની પહેલાંની ઇ હ્રસ્વ હોય છે. એવી જ રીતે જ્યારે હિંદી એકવચનનું બહુવચન થાય ત્યારે પણ દીર્ઘ ‘ઈ’ હ્રસ્વ ‘ઇ’માં ફેરવાઈ જાય છે.

દાખલા તરીકે

ગુજરાતી	હિંદી અશુદ્ધ	હિંદી શુદ્ધ
(૧) આવો	आईए	आइये
(૨) પહોંચો	पहुंचीए	पहुँचिये
(૩) ફરિયાદ	फरीआद	फरियाद
(૪) જોઈએ	चाहीए	चाहिये
(૫) નારી	नारीआं	नारियाँ
(૬) એ માટે	इस लीए	इस लिये
(૭) કર્યું	कीया	किया

(૧૦) ઉર્દૂ અથવા ફારસી લાઘામાંથી ઊતરી આવેલા જે જે શબ્દોમાં ક, ખ, ગ, જ, ફ વગેરે અક્ષરો આવે છે ત્યારે ત્યારે તે શબ્દોના અક્ષરોની નીચે ખિન્દી આવે છે અને તે નીચે પ્રમાણે લખાય છે:

क, ख, ग, ज, फ. તેના ઉચ્ચાર વિશે પાઠ ખીજામાં સમજણ આપેલી છે.

(૧૧) ગુજરાતીમાં વિરામચિહ્નો જેમ લખાય છે તે જ મુજબ હિંદીમાં પણ લખાય છે. માત્ર ગુજરાતી પૂર્ણવિરામ (.) હિન્દીમાં આ (।) રીતે લખાય છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચેના શબ્દોની જોડણી સુધારો:—

(૧) દીજીયે; (૨) લીલ્લિયે; (૩) રાઈએ; (૪) રૂન; (૫) વીશ્વાસ.

૨. અર્ધચન્દ્રાકાર અનુસ્વારોના ઉચ્ચાર ગુજરાતીના કયા અક્ષરો જેવા થાય છે ?

૩. નીચેનાં વાક્યો સુધારો :

(૧) ગાંધીજીકી આત્મકથા પઢના ચાહીए

(૨) ગૂલાબકે ફુલ સૂગંધીત હોતે हैं;

પાઠ ચોથો

નામ

હિંદીમાં ‘નામ’ ને ‘સંજ્ઞા’ કહે છે. હિંદીમાં નામ (સંજ્ઞા) ના બે મૂળ પ્રકાર છે:—

(૧) પદાર્થવાચક અને (૨) ભાવવાચક

(૧) પદાર્થવાચક : જે નામથી કોઈ વસ્તુ અથવા વસ્તુઓના સમૂહનું જ્ઞાન થાય છે તેને પદાર્થવાચક સંજ્ઞા કહેવામાં આવે છે.

પદાર્થવાચક નામના વર્ગી બે પ્રકાર છે:—

(અ) વ્યક્તિવાચક (જેને ગુજરાતીમાં વિશેષ નામ કહીએ છીએ તે)

દાખલા તરીકે:—જવાહરલાલ; રામ; હરિશ્ચન્દ્ર વગેરે.

(બ) જાતિવાચક (જે ગુજરાતીમાં સામાન્ય નામ કહેવાય છે તે)

દાખલા તરીકે:—મનુષ્ય; મકાન; નદી; લક્ષ્મી; સમા વગેરે.

(૨) ભાવવાચક:—જે નામથી પદાર્થનો ગુણ અથવા સ્વભાવ મનથી માલૂમ પડે છે તે નામો ભાવવાચક નામ કહેવાય

છે. ગુજરાતી અને હિંદી ભાવવાચક નામોમાં ઝાઝો ભેદ નથી.

હિંદીમાં ભાવવાચક નામો નીચે પ્રમાણેનાં હોય છે :

લંબાઈ; ચતુરાઈ; બુદ્ધાપા; નમ્રતા; સૌન્દર્ય વગેરે.

. અભ્યાસપાઠ .

૧. નામના વિભાગ અને પેટા વિભાગ જતાવો.

૨. જાતિવાચક નામોના દાખલા આપો.

૩. નીચેનાં નામોનું વર્ગીકરણ કરો:

કલ્યાણ; હિમાલય; લઢકપન (ખાળપણ); સફાઈ; આદર્શ; ગાય;
બઢઈ (સુથાર); પંસારી (મસાલો વેચનાર = ગાંધી).

પાઠ પાંચમો

સર્વનામ

ગુજરાતીમાં સર્વનામના સાત અને હિંદીમાં છ પ્રકાર છે:
જેવાં કે:—

ગુજરાતી

હિંદી

૧. પુરુષવાચક	પુરુષવાચક
૨. સ્વવાચક	નિજવાચક
૩. દર્શક સર્વનામ	નિશ્ચયવાચક
૪. સાપેક્ષ (સંબંધવાચક) સર્વનામ	સંબંધવાચક
૫. પ્રશ્નાર્થ સર્વનામ	પ્રશ્નવાચક
૬. અનિશ્ચિત સર્વનામ	અનિશ્ચયવાચક

હિંદીમાં પણ ગુજરાતીની માફક નીચે પ્રમાણે ૧૧ સર્વનામો છે:

એકવચન

બહુવચન

૧. હું = मैं	અમે = हम
૨. તું = तू	તમે=तुम; આપ=आप (માનાર્થે)
૩. તે = वह	તેઓ = वे
૪. આ = यह	એઓ = ये

એકવચન અને બહુવચન બન્નેમાં

૫. પોતે, જાતે, ખુદ = आप, खुद, स्वयं
૬. તે, તેઓ = सो
૭. જે, જેઓ = जो
૮. કોઈ = कोई
૯. કંઈ = कुछ
૧૦. શું = क्या
૧૧. કોણ = कौन

૧. પુરુષવાચક સર્વનામ

એકવચન બહુવચન

પહેલો પુરુષ = ઉત્તમ પુરુષ હું = મੈં અમે = હમ

બીજો પુરુષ = મધ્યમ પુરુષ તું = તૂ તમે = તુમ; આપ = આપ (માનાર્યે)

ત્રીજો પુરુષ = અન્ય પુરુષ તે = વહ તેઓ = વે

૨. નિજવાચક સર્વનામ

આ સર્વનામ એક જ છે ને તે આપ. આ એકવચન તેમ જ બહુવચન બન્નેમાં વપરાય છે. દાખલા તરીકે :

હું પોતે જ કામ કરીશ = મੈં આપ (સ્વદ) હી કામ કરુંગા ।

અમે જાતે જ આવીશું = હમ સ્વયં હી આંએ ।

૩. નિશ્ચયવાચક સર્વનામ

આ સર્વનામ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં છે :—

	એકવચન	બહુવચન
૧.	આ = યહ	એઓ = યે
૨.	તે = સો	તેઓ = સો
૩.	જે = જો	જેઓ = જો

બીજા અને ત્રીજા પ્રકારનાં સર્વનામો એટલે કે જો અને સો એકવચન અને બહુવચન બન્નેમાં વપરાય છે. ‘સો’ સર્વનામ ‘જો’ની પાછળ જ આવે છે, એકલું વપરાતું નથી.

૪. સંબંધવાચક સર્વનામ

આ સર્વનામ એક જ છે અને તે જે, જેઓ=જો બન્ને વચનમાં વપરાય છે. આ જો સાથે પાછળ સો અથવા વહ નો પ્રયોગ હુમેશાં થાય જ છે.

૫. પ્રશ્નવાચક સર્વનામ

આ સર્વનામ બે પ્રકારનાં છે અને તે બન્ને એકવચન તેમ જ બહુવચનમાં વપરાય છે:

૧. કોણ, કયો = કૌન
૨. શું = क्या

૬. અનિશ્ચયવાચક સર્વનામ

આ સર્વનામ બે પ્રકારનાં નીચે પ્રમાણે છે:

૧. કોઈ = कोई (બન્ને વચનમાં)
૨. કંઈ = कुछ (માત્ર એકવચનમાં)

આ ઉપરાંત હરેક, દરેક, હરકોઈ = હરેક, દરેક, પ્રત્યેક (માત્ર એકવચનમાં) તેમ જ ઇતર, અન્ય, સર્વ = इतर, अन्य, सब, सर्व (માત્ર બહુવચનમાં) વપરાય છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચેનાં સર્વનામોનો પ્રકાર બતાવો :
મैं; आप (पोते); जो; कुछ
૨. નીચેના વાક્યમાં આવેલાં સર્વનામો કયાં નામોને બદલે આવેલાં છે તે બતાવો:

મહાત્માજી ભારતીયોંસે કહતે हैं कि वे अब आन्तराष्ट्रीय समस्याओंमें कुछ अपनी राय नहीं देंगे लेकिन हम उनसे निवेदन करते हैं कि जो आप कहते हैं सो उसका निर्वाह करना कठिन है ।

પાઠ છઠ્ઠો

ક્રિયાપદ

હિંદીમાં પણ ગુજરાતીની માફક (૧) સકર્મક = સકર્મક અને
(૨) અકર્મક = અકર્મક એમ ક્રિયાપદના બે પ્રકાર છે.

૧. સકર્મક

સકર્મક ક્રિયાપદ નીચે પ્રમાણે વપરાય છે :

સિપાઈ ચોરને પકડે છે = સિપાઈ ચોરનો પકડતા છે.

૨. અકર્મક

બાળક રડે છે = બાળક રોતા છે.

(૧) સાધારણ રીતે ક્રિયાપદનાં જાતિ અને વચન, કર્તા અનુસાર થાય છે પણ જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક હોય છે ત્યારે ભૂતકાળમાં ક્રિયાપદનાં જાતિ અને વચન, કર્મ પ્રમાણે થાય છે. દાખલા તરીકે :

૧. મેં પાણી પીધું = મેં પાણી પિયા. (નર જાતિ)

૨. મેં રોટલી ખાધી = મેં રોટલી खाई. (નારી જાતિ)

ઉપરના પહેલા વાક્યમાં હિંદીમાં 'પાણી' નર જાતિમાં છે તેથી ક્રિયાપદ 'પિયા' નર જાતિનું થયું; જ્યારે બીજા વાક્યમાં 'રોટલી' નારી જાતિમાં છે તેથી 'खाई' નારી જાતિનું થયું.

(૨) પણ જ્યારે ભૂતકાળમાં કર્મની આગળ કર્મનો પ્રત્યય જો આવે છે, ત્યારે ક્રિયાપદ કર્મની અનુસાર ન થતાં નર જાતિમાં અને એકવચનમાં આવે છે, અને કર્તાને ધારણખરું પહેલી વિભક્તિનો 'ને' પ્રત્યય લાગે છે. આ નિયમ બહુ જ અગત્યનો છે.

ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુ (૩૫) :

ક્રિયાપદનાં મુખ્ય ધાતુ બે છે: (૧) મૂળ ધાતુ અને (૨) યૌગિક ધાતુ. આમાં યૌગિક ધાતુ ના મુખ્ય પ્રકારને પ્રેરણાર્થક ધાતુ કહે છે.

(૩) જેમ ગુજરાતીમાં ક્રિયાપદના મૂળ રૂપની છેડે ‘વું’ આવે છે તેમ હિંદીમાં ‘ના’ આવે છે. દાખલા તરીકે :

ગુજરાતી	હિંદી
દોડવું	દોડના
હસવું	હસના
બોલવું	બોલના
ચાલવું	ચલના

યૌગિક-પ્રેરણાર્થક ધાતુ

જે મૂળ રૂપને આધારે કર્તા કોઈને પ્રેરણા કરે છે તે પ્રેરણાર્થક ધાતુ કહેવાય છે, જેમકે :

ગુજરાતી	હિંદી
પિતા પુત્ર પાસે કાગળ લખાવે છે.	પિતા પુત્રસે પત્ર લિખવાતા હૈ।

કેટલાક ધાતુઓનાં પ્રેરણાર્થક અને પુનઃ પ્રેરણાર્થક રૂપ નીચે પ્રમાણે બને છે :

	મૂળ ધાતુ	પ્રેરણાર્થક ધાતુ	પુનઃ પ્રેરણાર્થક ધાતુ
૧	ઉઠના	ઉઠાના	ઉઠવાના
	લિખના	લિખાના	લિખવાના
૨	ઓઢના	ઉઢાના	ઉઢવાના
	લેટના	લિટાના	લિટવાના
૩	દેના	દિલાના	દિલવાના
	ધોના	ધુલાના	ધુલવાના

(૪) ઉપરના પહેલા વિલાગના ક્રિયાપદોના મૂળ ધાતુને અંતે 'આના' જોડવાથી પહેલું પ્રેરણાર્થક અને 'વાના' જોડવાથી બીજું પ્રેરણાર્થક ક્રિયાપદ બને છે.

(૫) બીજા વિલાગના ક્રિયાપદોના મૂળ ધાતુની શરૂઆતમાં આવેલો દીર્ઘ સ્વર (ઓ) હ્રસ્વ સ્વર (ઉ)માં ફેરવાઈ જાય છે અને પછી 'આના' અને 'વાના' જોડાય છે; એમ કરતાં ઓઢના તું રૂપ ઉઢના અને ઉઢવાના થયું.

(૬) ત્રીજા વિલાગમાં ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુને પહેલો દીર્ઘ સ્વર (દે) હ્રસ્વ (દિ)માં ફેરવાઈ જાય છે અને પછી 'લાના' અને 'વાના' લગાડવાથી પહેલું પ્રેરણાર્થક અને બીજું પ્રેરણાર્થક રૂપ એ રીતે બને છે : અનુક્રમે 'દેના' તું રૂપ 'દિલાના' અને 'દિલવાના' થયું.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન ક્યારે ક્યારે ગુજરાતીની માફક નથી થતાં તે દાખલા સહિત સમજાવો.

૨. નીચેના મૂળ ધાતુમાંથી પ્રેરણાર્થક ધાતુ બનાવો :

ઉઢના; કરના; પઢના;
 खेलना; सोचना (વિચારવું).

૩. નીચેનાં વાક્યો સુધારો :

૧. उसने सीताको बुलाई ।
૨. माता पुत्रीसे लिखाती है ।
૩. बहिनको कीताब दीजीए ।
૪. महादेवको दूध पीया ।
૫. भारतीयोंको आपनी मातृभाषा पढ़ाओ ।

પાઠ સાતમે।

વિભક્તિ અને તેના પ્રત્યયો

વિભક્તિને હિંદીમાં કારક કહે છે.

(૧) ગુજરાતીની માફક હિંદીમાં પણ સાત વિભક્તિઓ છે. એ સાત ઉપરાંત એક આઠમી વિભક્તિ ‘સંબોધન વિભક્તિ’ પણ છે. વિભક્તિના પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે છે :

વિભક્તિ	ગુજરાતી પ્રત્યય	હિંદી પ્રત્યય
૧. કર્તા	કંઈ નહિ અથવા એ	કંઈ નહિ અથવા ને
૨. કર્મ	કંઈ નહિ અથવા ને	કંઈ નહિ અથવા કો
૩. કરણ	એ, મારફત, વડે, વગેરે	સે અથવા દ્વારા
૪. સંપ્રદાન	ને, માટે, વગેરે	કે લિયે અથવા કો
૫. અપાદાન	થી અથવા થકી	સે
૬. સંબંધકારક	નો, ના, ની, અથવા નું, નાં	કા, કે, કી
૭. અધિકરણ	માં, એ, ઉપર વગેરે	મેં, પર, પૈ
૮. સંબોધન	...	હે, અજી, મહો, અરે !

પહેલી વિભક્તિ

બાળક વાંચે છે = બાલક પઢતા હૈં ।

બાળક + એ = બાળકે ચોપડી વાંચી =

બાલક + ને = બાલકને પુસ્તક પઢી ।

(૨) પૂર્ણ વર્તમાનકાળ, સાદો ભૂતકાળ અને પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ — એ ત્રણ કાળમાં જ ને પ્રત્યય લાગે છે : જેમકે

પૂર્ણ વર્તમાન કાળ

બાળકે ચોપડી વાંચી છે = બાલકને કિતાબ પઢી હૈ ।

સાદો ભૂતકાળ

બાળકે ચોપડી વાંચી = બાલકને કિતાબ પઢી ।

પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ

બાળકે ચોપડી વાંચી હશે = બાલકને કિતાબ પઢી હોગી ।

આ ત્રણ કાળ સિવાય બીજા કાળમાં સામાન્ય રીતે કર્તા પ્રત્યય વગર આવે છે.

બીજા વિભક્તિ

૧ બાળક રોટલી ખાય છે = બાલક રોટી खाता है ।

૨ બાળકે રોટલી ખાધી = બાલકને રોટી खाई ।

૩ બાળકે બાને બોલાવી = બાલકને માતાको बुलाया ।

(૩) ઉપરના પહેલા દાખલામાં કર્મને વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી, તેથી ત્યાં કર્તા પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં જાતિ અને વચન થાય છે. બીજા દાખલામાં પણ કર્મનો પ્રત્યય નથી, પણ કર્તા સાથે પ્રત્યય છે, માટે કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાપદ બન્યું છે. જ્યારે જ્યારે કર્તા સાથે પ્રત્યય હોય ત્યારે ત્યારે ક્રિયાપદનાં જાતિ અને વચન કર્મ પ્રમાણે થાય છે. ત્રીજા દાખલામાં કર્મ સાથે કો પ્રત્યય આવેલો છે. તેથી કર્તા પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન બને છે. જેમ ગુજરાતીમાં જ્યારે કર્તા સાથે પ્રત્યય હોય ત્યારે હમેશાં કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન બને છે, તેમ હિંદીમાં થતું નથી. હિંદીમાં તો કર્તાનો પ્રત્યય ને અને કર્મનો પ્રત્યય કો આવ્યો હોય તો ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન, કર્તા અથવા કર્મનાં જાતિ-વચન અનુસાર બનતાં નથી.

પણ ક્રિયાપદ હમેશાં નરજાતિના એકવચનમાં જ આવે છે. જેમકે :

ગુજરાતીમાં ‘ફૂતરાએ બિલાડીને પકડી.’ એમ પ્રયોગ થાય છે, પણ હિંદીમાં ‘કુત્તેને બિલીકો પકડા।’ એમ જ થાય.

એ જ પ્રમાણે ગુજરાતીમાં ‘ફૂતરાઓએ બિલાડીઓને પકડી.’ એમ લખાય, પરંતુ તેનું હિંદી તો ‘કુત્તોને બિલિયોકો પકડા।’ એમ જ લખાય. આ વાક્યમાં કર્તા ને કર્મ બન્ને બહુવચનમાં હોવા છતાં અને બન્નેની જાતિઓ જુદી હોવા છતાં, ક્રિયાપદ તો નર જાતિમાં અને એકવચનમાં જ રહ્યું છે.

(૪) સારાંશ કે, જ્યારે જ્યારે કર્તામાં ને અને કર્મમાં કો પ્રત્યય આવે ત્યારે ત્યારે કર્તા અને કર્મ, ગમે તે જાતિ અને વચનમાં હોય તો પણ ક્રિયાપદ નર જાતિ એકવચનમાં જ થશે.

ત્રીજી વિભક્તિ

૧. બાળકે હાથથી ચોપડી ફાડી નાખી=વાલકને હાથસે પુસ્તક ફાડેડાલી।
૨. સિપાઈથી ચોર પકડાયો=સિપાઈકે દ્વારા ચોર પકડા ગયા।
૩. મારા વડે આ કામ થયું = મેરે દ્વારા યહ કામ હુઆ।
૪. મારાથી આ કામ થયું = મુજસે યહ કામ હુઆ।

(૫) ઉપરના બીજા દાખલામાં ત્રીજીનો કે દ્વારા પ્રત્યય લાગેલો છે, જ્યારે ત્રીજા દાખલામાં માત્ર દ્વારા શબ્દ લાગેલો છે. આ સંબંધી નિયમ એવો છે કે પહેલા અને બીજા પુરુષ એકવચન તથા બહુવચનમાં માત્ર ‘દ્વારા’ પ્રત્યય લાગે છે, અને ત્યારે તેનું ‘મैं’ નું મેરે, ‘તू’ નું ‘તેરે’, ‘हम’ નું ‘હમારે’, ‘तुम’ નું ‘તુમ્હારે’ અને ‘आप’ નું ‘આપસે’ બની જાય છે. દાખલા તરીકે મેરે દ્વારા, હમારે દ્વારા, તેરે

દ્વારા, તુમ્હારે દ્વારા, આપકે દ્વારા. ચોથા દાખલા પ્રમાણે 'સે' પ્રત્યય લાગે ત્યારે મૈનું 'મુઝ' અને તૂનું 'તુઝ' માં રૂપાંતર થઈ જાય છે.

ચોથી વિભક્તિ

૧. મોહનલાલ ગરીબોને માટે દાન આપે છે. = મોહનલાલ ગરીબોકે
લિયે દાન દેતા હૈ ।

૨. મોહનલાલ ગરીબોને દાન આપે છે. = મોહનલાલ ગરીબોકો દાન દેતા હૈ ।

ઉપરના બે દાખલામાં પણ ત્રીજી વિભક્તિની માફક પહેલા અને બીજા પુરુષ એકવચન તેમ જ બહુવચનમાં ફેરફાર થાય છે. જેમકે :

મેરે લિયે, હમારે લિયે;

તેરે લિયે, તુમ્હારે લિયે, આપકે લિયે;

इसके-उसके लिये, इनके-उनके लिये.

(૬) હિંદીમાં બીજી તેમ જ ચોથી બન્ને વિભક્તિઓના પ્રત્યય કો છે, પરંતુ કોઈને દાન આપવાની ક્રિયાનું સૂચન હોય તો ત્યાં તો કો પ્રત્યય ચોથી વિભક્તિના પ્રત્યય તરીકે જ આવે છે—ઉપરના બીજા દાખલામાં બતાવ્યા પ્રમાણે.

પાંચમી વિભક્તિ

૧. ઝાડ પરથી પાંદડાં પડે છે. = पेड़से पत्ते गिरते हैं ।

૨. ગંગા હિમાલયમાંથી નીકળે છે. = गंगा हिमालयसे निकलती है ।

(૭) ત્રીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય સે જ્યારે કોઈની દ્વારા કે કોઈને માટે કામ થતું હોય ત્યારે વપરાય છે; પરંતુ એક વસ્તુ બીજીથી છૂટી પડતી હોય ત્યારે પાંચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય સે લાગે છે.

(૮) પણ હિંદી ભાષામાં કો (ખીજી વિભક્તિ)ની જગ્યાએ કોઈ વાર સે પ્રત્યય પણ આવે છે. જેમકે :

૧. હું તમને કહું છું. = મੈં આપસે (કો નહિ) કહતા હૂં ।
૨. તે મને વાત કરે છે. = વહ મુઝસે (કો નહિ) વાત કરતા હૈ ।

ઉપરના બે દાખલા અનુસાર જ્યાં કહના, બોલના, પૂછના, વગેરે અર્થનાં સૂચક ક્રિયાપદ હોય ત્યારે કોની જગ્યાએ સે પ્રત્યય વપરાય છે.

છઠી વિભક્તિ

૧. આ મોહનનું ઘર છે = यह मोहनका घर है ।
૨. આ મોહનનાં રમકડાં છે = ये मोहनके खिलौने हैं ।
૩. આ મોહનની ચોપડી છે = यह मोहनकी किताब है ।

(૯) ઉપરના પહેલા અને ખીજા દાખલામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સંબંધકારક ઘર અને ચિલ્લૌના નર જાતિનાં એકવચન તથા બહુવચનમાં છે તેથી, કા એકવચનના પ્રત્યય તરીકે અને કે બહુવચનના પ્રત્યય તરીકે અનુક્રમે આવ્યા છે.

ત્રીજા દાખલામાં કી પ્રત્યય નારી જાતિના કિતાબ શબ્દની સાથે આવ્યો છે.

(૧૦) પણ કેટલીક વાર શબ્દ બહુવચનમાં હોય કે એકવચનમાં તે પણ છઠીમાં કે પ્રત્ય આવે છે જેમકે :

૧. મોહનના ઘરમાં બિલાડી છે = मोहनके घरमें बिल्ली है ।

ઉપરના દાખલા પરથી એમ માલૂમ પડશે કે જ્યારે જ્યારે સંબંધકારક નામની પછી કોઈ વિભક્તિના પ્રત્યયવાળું નામ અથવા સર્વનામ આવે ત્યારે ત્યારે જો તે નર જાતિનું

હોય, તો એકવચન અને બહુવચન બન્નેમાં કા પ્રત્યય ન લાગતાં કે લાગે છે.

સાતમી વિભક્તિ

૧. દૂધમાં ખાંડ નાખો = દૂધમાં સકર ઢાલો.
૨. ચૂલા પર દૂધ છે = ચુલ્હે પર દૂધ છે.
૩. ઝાડ પર વાંદરો બેઠો છે = પેઢ પૈ (પર) વંદર બેઠો છે.

(૧૧) ઉપરના બીજા દાખલામાં ચૂલ્હાનું ચૂલ્હે થયું છે. એ વિશે નિયમ એવો છે કે સાતમી વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં આકારાંત નામને ષકારાંત કરવા.

હિંદીમાં પૈ પ્રત્યયનો પ્રયોગ ઘણો ઓછો થાય છે. પરનો પ્રયોગ જ સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે.

આઠમી વિભક્તિ

૧. હું બાળકો, આમ આવો. = હું બાલકો, ઇધર આઓ.
૨. અરે, સાંભળો છો? = અજી, સુનતે હો?
૩. અહો, આ શું થયું? = અહો, યદ્ કયા હુઆ?
૪. અરે, તેને મારો નહિ. = અરે, ઉસે મત મારો.

(૧૨) ઉપરના ચારે દાખલામાં સંબોધનના પ્રયોગો થયા હોવાથી આઠમી વિભક્તિના પ્રત્યયો તરીકે હે, અજી, અહો અને અરે આવ્યા છે.

અહીં ખાસ ધ્યાન એ રાખવાનું કે હિંદીમાં કેટલાંક એકવચનનાં નામોને છેડે ‘ઑ’ લગાડતાં બહુવચન થાય છે, પણ સંબોધનના (આઠમી વિભક્તિના) પ્રત્યય તરીકે બધી જ જાતનાં નામોનાં બહુવચનમાં ‘ઑ’ ને બદલે ‘ઓ’ લાગે છે એટલે કે ઓ ને માથે અનુસ્વાર નહિ.

સામાન્ય નિયમ

(૧૩) કોઈ પણ વિભક્તિનો કોઈ પણ પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં, જે નામને પ્રત્યય લાગે તે નામ જો નરજાતિ એકવચનનું હોય અને આકારાંત હોય, તો છેવટના 'આ'નો 'અ' થઈ જાય છે ને પછી કોઈ પણ પ્રત્યય લાગે છે. જેમકે :

લડકાનું લડકું થયા બાદ, એને ને પ્રત્યય લાગતાં લડકુંને લાગે. એમ પ્રયોગ થશે.

(૧૪) એવી જ રીતે એવાં જ આકારાંત નર જાતિનાં બહુવચનમાં 'ઓં' થાય છે, ને પછી પ્રત્યય લાગે છે. જેમકે: લડકાનું લડકોં થયા બાદ, એને ને પ્રત્યય લગાડતાં લડકોંને લાગે. એમ રૂપ થશે.

આ નિયમ સંસ્કૃત તત્સમ આકારાંત શબ્દો, જેવા કે : રાજા, પ્રજા, માતા વગેરેને લાગુ પડતો નથી.

(૧૫) એક મહત્વનો નિયમ એ છે કે ઓંકારાંત બહુવચનોનો ઉપયોગ વિભક્તિના પ્રત્યયો વગર કદી પણ વાક્યમાં થતો નથી. આવે પ્રસંગે કર્તાનું વચન ક્રિયાપદ પરથી માલૂમ પડે છે. દાખલા તરીકે :

ગુજરાતી અશુદ્ધ હિંદી શુદ્ધ હિંદી

૧. બાળકો રમે છે. = બાલકોં ચેલતે હૈં । બાલક ચેલતે હૈં ।

૨. બાગમાં ફૂલો

ખીલે છે. = બાગમેં ફૂલોં ચિલતે હૈં । બાગમેં ફૂલ ચિલતે હૈં

૩. મેં ઘણાં ફૂલો

સુંઘ્યા. = મૈનેં બહુત ફૂલોં સુંઘે ।

મેંને બહુત ફૂલ સુંઘે ।

અથવા

મેંને બહુત ફૂલોંકો સુંઘા ।

• अभ्यासपाठ •

१. को प्रत्यय कयी कयी विभक्तिभां आवे छे ? जे जुही विभक्तिना प्रत्यय तरीके ओनो बेद समजवो.
२. पहुँकी (कर्तानी) विभक्तिभां ने प्रत्यय अ्यारे अ्यारे लागे छे ?
३. कर्म प्रमाणे क्रियापदनां जति-वचन अ्यारे नथी यतां ? दाभला सहित समजवो.
४. त्रीं अने पांचमी विभक्तिना से प्रत्यय विशे समजवो. को ना अर्थभां से प्रत्ययने उपयोग कयां थाय छे ?
५. छठी विभक्तिभां का प्रत्ययने अदले के-प्रत्यय लागनेो होय तेवां तलु वाक्य लपो.
६. नीचेनां वाक्योभां लूख होय तो ते सुधारे:—
 १. मनुष्यों पशुकों मारते हैं।
 २. कुत्तेने बिल्लि मारी।
 ३. वह तुमको कहता था।
 ४. उनको क्या पूछते हैं ?
 ५. नदी पहाडमें निकलती है।
७. नीचे लपेलां वाक्योभांनां नाम-सर्वनामनी विभक्तिओ अतावो:—
 १. वह कल कलकत्ता जाएगा।
 २. गन्ने(शेरडी)से रस निकलता है।
 ३. कमरेमें (ओरडाभां) कुर्सी (पुरशी) है।
 ४. अध्यापक शिष्यसे सबक (पाठ) लिखवाते हैं।

પાઠ આઠમો

પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો
સાદો વર્તમાનકાળ—નર જાતિ

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુને ‘તા’ લગાડ્યા પછી, ‘હૈ’ (સહાયકારી) ધાતુનાં નીચે બતાવેલાં વર્તમાન કાળનાં રૂપો ઊમેરવાથી નર જાતિનાં એકવચનનાં ક્રિયાપદ બને છે અને એ જ રીતે તા ને બદલે તે લગાડવાથી બહુવચનનાં ક્રિયાપદ બને છે. જેમકે : खेल धातुનાં નર જાતિનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે બને છે.

પુરુષ	એકવચન	બહુવચન
૧. ઉત્તમ પુરુષ	मैं खेलता हूँ ।	हम खेलते हैं ।
૨. મધ્યમ પુરુષ	तू खेलता है ।	तुम खेलते हो । आप खेलते हैं । (માનાથે)
૩. અન્ય પુરુષ	वह खेलता है ।	वे खेलते हैं ।
માત્ર હૈ નાં રૂપો નીચે પ્રમાણે છે		
૧. ઉત્તમ પુરુષ	हूँ	हैं
૨. મધ્યમ પુરુષ	है	हो અથવા हैं (માનાથે)
૩. અન્ય પુરુષ	है	हैं

(૨) બહુવચનમાં જ્યાં કર્તા તરીકે ‘તુમ’ નહિ હોય ત્યાં ક્રિયાપદ તરીકે હુમેશાં હૈ જ આવે. એવી જ રીતે એકવચનમાં કર્તા તરીકે ‘મૈ’ નહિ હોય ત્યારે હુમેશાં હૈ જ ક્રિયાપદ તરીકે આવે.

નારી જાતિ

(૩) એકવચન તેમ જ બહુવચન બંનેમાં તાને બદલે ત્તી મૂકવાથી નારી જાતિનાં રૂપ બને છે. જેમકે :

પુરુષ	એકવચન	બહુવચન
૧. ઉત્તમ પુરુષ	મેં खेलती हूँ ।	हम खेलती हैं ।
૨. મધ્યમ પુરુષ	તુ खेलती है ।	तुम खेलती हो । आप खेलती हैं । (માનાર્યે)
૩. અન્ય પુરુષ	वह खेलती है ।	वे खेलती हैं ।

ઉપરનાં રૂપોને આધારે ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં બનાવેલાં વાક્યોના ક્રેટલાક નમૂના :

નર જાતિ

એકવચન		બહુવચન	
ગુજરાતી	હિંદી	ગુજરાતી	હિંદી
૧. હું દોડું છું. = મેં દોડતા છું ।	અમે દોડીએ છીએ. = હમ દોડતે हैं ।		
૨. તું ખાય છે. = તૂ ખાતા છે ।	તમે ખાઓ છો. = તુમ खाते हो । આપ ખાઓ છો = आप खाते हैं ।		
૩. તે દૂધ વેચે છે. = વહ દૂધ વેચતા છે ।	તેઓ દૂધ વેચે છે. = वे दूध बेचते हैं ।		

નારી જાતિ

૧. હું રસોઈ કરું છું. = મેં રસોઈ બનાતી છું ।	અમે રસોઈ બનાવીએ છીએ. = हम रसोई बनाती हैं ।
૨. તું કપડું સીવે છે. = તૂ કપડા સીતી છે ।	તમે કપડું સીવો છો. = तुम कपड़ा सीती हो । आप कपड़ुं सीवो છો. = आप कपड़ा सीती हैं ।
૩. તે પાણી પીએ છે. = વહ જલ પીતી છે ।	તેઓ પાણી પીએ છે. = वे जल पीती हैं ।

બીજાં કેટલાંક વાક્યો :

૧. રાધાએ મોહનને રોટલી પીરસી (સકર્મક). = રાધાને મોહનનો રોટી પીરસી ।
૨. ઈશ્વર સર્વનું કલ્યાણ કરે છે. = ઈશ્વર સર્વના કલ્યાણ કરતા છે ।
૩. દુનિયા ગાંધીજીને પૂજે છે. = સંસાર ગાંધીજીનો પૂજતા છે ।
૪. અમારી રાષ્ટ્રભાષા હિન્દુસ્તાની છે. = હમારી રાષ્ટ્રભાષા હિન્દુસ્તાની છે ।
૫. ગુજરાતી અમારી માતૃભાષા છે. = ગુજરાતી હમારી માતૃભાષા છે ।
૬. તમે શું વાંચો છો ? = તુમ કયા પઢતે હો ?
૭. તેઓ મુસાફરી કરે છે. = વે યાત્રા કરતે હૈં ।
૮. અરે, તેમને બોલાવો, બોલાવો ! = અરે, ઉનકો બુલાઓ, બુલાઓ !
૯. અંગ્રેજી ભાષાએ ગુલામી ઉત્પન્ન કરી. = અંગ્રેજી ભાષાને ગુલામી પૈદા કરી ।
૧૦. સૌન્દર્ય અને કલાને પૂજો. = સૌન્દર્ય ઓર કલાનો પૂજો (અથવા) પૂજિયે ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચેનાં વાક્યોનું હિંદી કરો :

૧. મનુષ્યનું કલ્યાણ કરનારો ઈશ્વર છે.
૨. સૌન્દર્ય સહુને પસંદ છે.
૩. તમે મુસાફરી કરો છો.
૪. ગુજરાતી અને હિંદી ભાષા મધુર છે.
૫. ગાંધીજીની વાણી સાંભળી ? (સુની)
૬. પુસ્તકો વાંચવામાં પણ કલા જોઈએ.

२. नीचेनां वाक्योभां तथा शब्दोनी ओडणीभां भूल होय
ते ते सुधारे :

१. वे खेलते है । २. माधवने कीताब पढ़ता था ।
३. तुम क्या करते हैं ? ४. बालकों खेलते थे ।
५. फूलों सुगंधित है । ६. भारतकी स्त्रीओ आदर्श होती है ।
७. आपने उसकी व्याख्यान सुने ? ८. दुध पौष्टिक चीज हैं ।
९. मैंने गायको बुलाते हूँ । १०. वह पढ़ती हैं ।

३. नीचेनां अधूरां वाक्यो पूरां करे :

१. मेरी बहन मुझसे _____ ।
२. भाई भाई के साथ _____ ।
३. आप किताबमें _____ ?
४. हिन्दुस्तान गुलामोंका _____ ।
५. जी हाँ, वह _____ ।

પાઠ નવમો

પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો

ચાલુ (અર્પૂર્ણ) વર્તમાન કાળ — નર અને નારીજાતિ

(૧) ક્રિયાપદનાં મૂળ રૂપ અને હો ધાતુનાં વર્તમાન કાળનાં રૂપની વચ્ચે ‘રહા’ અથવા ‘રહી’ શબ્દ મૂકવાથી અનુક્રમે નર અને નારી જાતિના ચાલુ વર્તમાનકાળ થાય છે. જેમકે :

નર જાતિ

નારી જાતિ

એકવચન ૧. મેં खेल रहा हूँ ।

મેં खेल रही हूँ ।

અહુવચન हम खेल रहे हैं ।

हम खेल रही हैं ।

એકવચન ૨. તૂ खेल रहा है ।

તૂ खेल रही है ।

અહુવચન { તુમ खेल रहे हो ।
आप खेल रहे हैं ।

तुम खेल रही हो ।

आप खेल रही हैं ।

એકવચન ૩. वह खेल रहा है ।

वह खेल रही है ।

અહુવચन वे खेल रहे हैं ।

वे खेल रही हैं ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં અનુવાદ કરો :

૧. ઈશ્વિરલાલ સમાચારપત્ર આપે છે.
૨. માતા રોટલી પીરસી (પરોસ) રહી છે.
૩. તેઓ હાલ (અમી) દોડે છે.
૪. ભારત સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માગી રહ્યું છે.
૫. દેશી રાજ્યોમાં જાગૃતિ આવી રહી છે.

૨. નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગ્યાએ યોગ્ય શબ્દ મૂકો :

૧. उसे सिनेमाका शौक (शौख) _____ ।

૨. पाठशालामें _____ पढ़ा रहे हैं ।

૩. वे _____ दान दे _____ हैं ।

૪. बालक _____ है ।

૫. तुम _____ क्या _____ हो !

૩. નીચેના શબ્દોનું હિંદી કરો અને વાક્યોમાં તેમનો ઉપયોગ કરો :

- (૧) જવું (૨) ખાવું (૩) નિશાળ (૪) પુસ્તક
 (૫) રમત (૬) બા (૭) બહેન (૮) હાલ (૯) થું
 (૧૦) માગવું (૧૧) જાગવું (૧૨) પાણી (૧૩) પીવું
 (૧૪) રાંધવું (૧૫) રોટલી.

પાઠ દસમે

પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપે।

પૂર્ણ (આસન્ન ભૂત) વર્તમાન કાળ

(૧) અકર્મક ક્રિયાપદના સાદા ભૂતકાળ સાથે હો
ધાતુના વર્તમાનકાળનાં રૂપ મૂકવાથી પૂર્ણ વર્તમાનકાળ
ચાય છે, જેમકે :

નર જાતિ

મેં દોડાં છું ।	હમ દોડે છે ।
તૂ દોડાં છે ।	તુમ દોડે હો ।
	આપ દોડે છે ।
વહ દોડાં છે ।	વે દોડે છે ।

નારી જાતિ

મેં દોડી છું ।	હમ દોડી છે ।
તૂ દોડી છે ।	તુમ દોડી હો ।
	આપ દોડી છે ।
વહ દોડી છે ।	વે દોડી છે ।

(૨) સકર્મક ક્રિયાપદમાં કતનિ ને પ્રત્યય લાગે છે
અને ક્રિયાપદના સાદા ભૂતકાળ સાથે હો ધાતુના વર્તમાન-

કાળનાં રૂપ મૂકવાથી પૂર્ણ વર્તમાન બને છે. એવે પ્રસંગે કર્મ અનુસાર ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન થાય છે. જેમકે :

૧. મૈને રોટી (નારી જાતિ એકવચન) खाई है।
૨. મૈને લટૂ (નર જાતિ એકવચન) खाया है।
૩. મૈને ત્રીન રોટિયાં (નારી જાતિ બહુવચન) खाई हैं।
૪. મૈને દો લટૂ (નર જાતિ બહુવચન) खाये हैं।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચેનાં રૂપો ખરાં છે કે ખોટાં તે બતાવો અને જે ખરાં હોય તેનાં કાળ, વચન અને પુરુષ પણ કહો :

૧. મૈને દૌડા હૈ।
૨. आपने क्या किया है ?
૩. सुभाष बाबूने राष्ट्रीय महासभाकी सेवा की है।
૪. श्रीमती सरोजनी देवीने कविता बनाई है।

૨. નીચેનાં વાક્યો સુધારો :

૧. मैं बोली हैं।
૨. बाला साहब खेर बम्बई प्रान्त के मंत्री (प्रधान) बना है।
૩. मद्रासमें हिन्दी प्रचारका काफी (पूरत) काम चला हैं।
૪. तूने हिन्दुस्तानी पढते है ?
૫. तुम देशकी सेवा करते हैं ?

૩. નીચેનાં ક્રિયાપદો ઉપરથી પૂર્ણ વર્તમાનકાળનાં પહેલા પુરુષ નર જાતિનાં રૂપોવાળાં વાક્યો બનાવો :

૧. પઢના; ૨. યાત્રા કરના; ૩. ચલના; ૪. પુકારના (પોકારવું);
૫. બેચના.

પાઠ અગિયારમો

પુરુષવાચક સર્વનામનાં રૂપો

પૂર્ણ વર્તમાન કાળનાં બીજાં રૂપો

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપ અને હૈ ધાતુનાં રૂપની વચ્ચે નર જાતિમાં લિયા, લિયે અથવા ચુકા, ચુકે શબ્દ, અને નારી જાતિમાં લી અથવા ચુકી શબ્દ મૂકવાથી પૂર્ણ વર્તમાન કાળ બને છે. દાખલા તરીકે :

અકર્મક ક્રિયાપદ

નર જાતિ

નારી જાતિ

પહોલો પુરુષ એકવચન

મેં દોડ ચુકા હૂં ।

મેં દોડ ચુકી હૂં ।

અથવા

અથવા

મેંને દોડ લિયા હૈ ।

મેંને દોડ લિયા હૈ ।

પહોલો પુરુષ બહુવચન

હમ દોડ ચુકે હૈં ।

હમ દોડ ચુકી હૈં ।

અથવા

અથવા

હમને દોડ લિયા હૈં ।

હમને દોડ લિયા હૈં ।

બીજો પુરુષ એકવચન

તૂ દોડ ચુકા હૈ ।

તૂ દોડ ચુકી હૈં ।

અથવા

અથવા

તૂને દોડ લિયા હૈ ।

તૂને દોડ લિયા હૈ ।

બીજો પુરુષ બહુવચન

તુમ દોડ ચુકે હો ।

તુમ દોડ ચુકી હો ।

અથવા

અથવા

તુમને દોડ લિયા હૈ ।

તુમને દોડ લિયા હૈ ।

આપ દોડ ચુકે હૈં । [માનાર્થે] આપ દોડ ચુકી હૈં ।

અથવા

અથવા

આપને દોડ લિયા હૈ ।

આપને દોડ લિયા હૈ ।

ત્રીજો પુરુષ એકવચન

વહ દોડ ચુકા હૈ ।

વહ દોડ ચુકી હૈ ।

અથવા

અથવા

ઉસને દોડ લિયા હૈ ।

ઉસને દોડ લિયા હૈ ।

ત્રીજો પુરુષ બહુવચન

વે દોડ ચુકે હૈં ।

વે દોડ ચુકી હૈં ।

અથવા

અથવા

ઉનને દોડ લિયા હૈ ।

ઉનને દોડ લિયા હૈ ।

(૨) ઉપરનાં ઉદાહરણો પરથી માલૂમ પડશે કે જ્યારે જ્યારે કર્તામાં વિભક્તિનો ને પ્રત્યય આવે છે ત્યારે ત્યારે નારી જાતિનાં રૂપો નર જાતિનાં જેવાં જ થાય છે.

સકર્મક ક્રિયાપદ

(૩) જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક હોય અને પૂર્ણ વર્તમાન, સાદો ભૂત અથવા પૂર્ણ ભવિષ્ય કાળમાં હોય ત્યારે ક્રિયાપદ કર્તાનાં જાતિ-વચન પ્રમાણે ન થતાં, કર્મનાં જાતિ-વચન અનુસાર થાય છે. લી અથવા લિયા શબ્દનો પ્રયોગ, કર્તા (પહેલી) વિભક્તિનો ને પ્રત્યય હોય ત્યારે જ આવે છે. દાખલા તરીકે :

મૈને મેટી (નારી જાતિ) લી હૈ ।

મૈને લહુ (નરજાતિ) લી હૈ ।

(૪) પણ સકર્મક ક્રિયાપદમાં જ્યારે લી અથવા લિયા ને બદલે ચુકા, ચુકે અથવા ચુકી શબ્દ આવ્યો હોય ત્યારે કર્તાને એનો ને પ્રત્યય લાગશે નહિ અને તે વખતે પૂર્ણ વર્તમાન, સાદો ભૂત અને પૂર્ણ ભવિષ્ય કાળમાં કર્તાનાં જાતિ-વચન પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં રૂપ થશે. દાખલા તરીકે :

मैं (नारी जति) रोटी खा चुकी हूँ ।

मैं (नर जति) लड्डू खा चुका हूँ ।

हम (नारी जति) रोटी खा चुकी हैं ।

हम (नर जति) लड्डू खा चुके हैं ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. પૂર્ણ વર્તમાન કાળનાં બીજા પુરુષનાં મા (માતું) ધાતુનાં બન્ને વચનનાં રૂપ બનાવો.
૨. નર જાતિ પ્રમાણે પૂર્ણ વર્તમાન કાળમાં નારી જાતિનાં રૂપો ક્યારે થાય છે તે દાખલા સહિત સમજાવો.
૩. કર્મ પ્રમાણે અને કર્તા પ્રમાણે ક્રિયાપદ ક્યારે ક્યારે બને છે તે દાખલા આપી સમજાવો.
૪. નીચેનાં વાક્ય ખોટાં હોય તો સુધારો :
 ૧. मैंने खा चुका हूँ ।
 ૨. हम खेल लिया है ।
 ૩. आपने दौड़ चुके हैं ।
 ૪. वे रसोई पका चुकी है ।
 ૫. उसने रोटी खा चुकी है ।

પાઠ બારમો

વચન

ગુજરાતીની માફક હિંદીમાં પણ બે વચન છે :

(૧) એકવચન અને (૨) બહુવચન.

નર જાતિનાં બહુવચન—આકારાંત

(૧) જે નામોને છેડે આ આવતો હોય તે આ ને ણ માં ફેરવવાથી તે જ નામોનું બહુવચન બને છે, જેમકે :

એકવચન

બહુવચન

(ક) કુત્તા

કુત્તે

(ખ) બછડા (વાછરડો)

બછડે

નર જાતિનાં બહુવચન—મૂળ રૂપમાં જ

(૨) નર જાતિનાં કેટલાંક નામો બહુવચનમાં પણ એકવચન જેમ જ રહે છે, પરંતુ તેનું વચન ક્રિયાપદના રૂપ ઉપરથી ઓળખાય છે, જેમકે :

એકવચન

બહુવચન

(ક) બાલક ખાતા હૈ ।

બાલક ખાતે હૈં ।

(ખ) રાજા દયાલુ હૈ ।

રાજા દયાલુ હૈં ।

(ગ) કવિ ગીત ગાતા હૈ ।

કવિ ગીત ગાતે હૈં ।

(ધ) માલી ફૂલ લાતા હૈ ।

માલી ફૂલ લાતે હૈં ।

(ઙ) સાધુ ઉપદેશ દેતા હૈ ।

સાધુ ઉપદેશ દેતે હૈં ।

(ચ) હિન્દુ ગાયકો પૂજતા હૈ ।

હિન્દુ ગાયકો પૂજતે હૈં ।

નારી જાતિનાં બહુવચન

અકારાંત, આકારાંત, ઉકારાંત અને ઝકારાંત

(૩) નારી જાતિનાં જે નામને છેડે અ, આ, ડ અથવા ઝ આભ્યા હોય તેમની પાછળ ણં ઉમેરવાથી બહુવચન બને છે, જેમકે :

એકવચન	બહુવચન
(ક) રૂંટ	રૂંટં
(ખ) માલા	માલાણં
(ગ) ધેનુ	ધેનુણં
(ધ) વહુ (વહુ)	વહુણં

ચાકારાંત

(૪) નારી જાતિનાં જે નામને છેડે ચા હોય તેના ઉપર અર્ધચન્દ્રકાર અનુસ્વાર (¨) મૂકવાથી તે જાતનાં નામોનું બહુવચન બને છે, જેમકે :

એકવચન	બહુવચન
(ક) ચિડિયા (ચકલી)	ચિડિયાँ
(ખ) ચુદિયા (ગિંદરડી)	ચુદિયાँ
(ગ) વહિયા (વાહરડી)	વહિયાँ

ફકારાંત અને ફંકારાંત

(૫) નારી જાતિનાં જે નામને છેડે ફ અથવા ફં આવતો હોય તેની પાછળ ચાँ ઉમેરીને તેની પહેલાંની દીર્ઘ ફ ને હ્રસ્વ ફ કરી લેવાથી બહુવચન બને છે, જેમકે :

એકવચન	બહુવચન
(ક) ટોપી	ટોપિયાँ
(ખ) નિધિ (ખજાનો)	નિધિયાँ
(ગ) વેટી	વેટિયાँ
(ધ) તિથિ	તિથિયાँ

બન્ને વચન માટે સામાન્ય નિયમો

(૬) જ્યારે જ્યારે નામ અથવા સર્વનામ માનાર્થમાં આવ્યું હોય ત્યારે ત્યારે તે નામ અથવા સર્વનામ હમેશાં બહુવચનમાં જ આવે છે. દાખલા તરીકે:—

- (ક) મહાત્માજી વર્ધાસે પેશાવર ગયે છે ।
- (ખ) આપ ક્યા પઢતે છે ?
- (ગ) આપ કહાંસે આ રહી છે ? (નારી જાતિ)
- (ધ) રાષ્ટ્રપતિ હિન્દુસ્તાનના દોગ (બ્રમણ) કર રહે છે ।

નોંધ : ગુજરાતીમાં આપણે બહુવચનમાં ઘણે ભાગે તમે અને કવચિત જ માનાર્થે આપ નો ઉપયોગ કરીએ છીએ, પણ હિંદીમાં માનાર્થે આપ નો જ ઉપયોગ ઘણે ભાગે થાય છે અને તુમ નો ઉપયોગ ઘણો ઓછો થાય છે. એ જ રીતે ગુજરાતીમાં તું નો જેટલો અને જેવો ઉપયોગ થાય છે તેટલો અને તેવો હિંદીમાં તુમ નો ઉપયોગ થાય છે.

(૨) હિંદીમાં કેટલાંક નામનો સમૂહભાવ બતાવવા માટે તેમની સાથે લોગ, ગણ, જન અથવા વૃંદ શબ્દ ઉમેરાય છે અને ત્યારે તેમનું ક્રિયાપદ બહુવચનમાં આવે છે, જેમકે :

(ક) મજ્જદૂરલોગ બહુત પરિશ્રમ કરતે હૈં ।

(ખ) ભારતકે રાજાગણ પશ્ચિમકા અનુકરણ કરતે હૈં ।

(ગ) ગુરુજન વંદનીય હૈં ।

(ઘ) હે સજ્જનવૃંદ ! હમારી પ્રાર્થના સુનિયે ।

(૩) નામનાં એકવચન અને બહુવચનને વિભક્તિના પ્રત્યયો લગાડતી વખતે એકવચન અને બહુવચન નામોમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે :

એકવચન

બહુવચન

(ક) બાલકને કિતાબ પઢી ।

બાલકોને કિતાબ પઢી ।

ઉપરના દાખલા અનુસાર ને પ્રત્યય લાગતાં બાલકનું બાલકોં થયું એટલે કે ‘અ’ માંથી ‘ઓં’ થયા પછી પ્રત્યય લાગે છે.

(ખ) પ્રજા રાજાકો કર દેતી હૈં । પ્રજા રાજાઓંકો કર દેતી હૈં ।

ઉપરના દાખલા પ્રમાણે નામની છેડેના આ પછી ઓં ઉમેરીને કો પ્રત્યય લાગ્યો.

(ગ) રાજા કવિકા સમ્માન કરતા હૈં । રાજા કવિયોંકા સમ્માન કરતા હૈં ।

(ઘ) નદીમેં પાની સૂઝ ગયા । નદિયોંમેં પાની સૂઝ ગયા ।

ઉપરના (ગ) દાખલામાં કવિ શબ્દ પછી યોં ઉમેર્યા બાદ કા પ્રત્યય લાગ્યો છે; જ્યારે (ઘ) દાખલામાં નદી શબ્દ પછી યોં લગાડવામાં આવ્યે છે તો પણ, તેમાં દીર્ઘ ઈ ને હ્રસ્વ ઈ બનાવ્યા પછી તેને મેં પ્રત્યય લગાડ્યો છે.

(ક) સાધુસે શિષ્ય અલગ હો ગયે । સાધુઓંસે શિષ્ય અલગ હો ગયે ।

(ચ) હલ્લુ (ધુવડ)કો દિનમેં દિખાઈ નહીં દેતા । હલ્લુઓંકો દિનમેં દેખાઈ નહીં દેતા ।

ખાનુમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે (૬) ઢાખલામાં કંઈ પણ ફેરફાર વિના પ્રત્યય લાગ્યા છે; ન્યારે (૫) ઢાખલામાં પ્રત્યય લાગતાં પહેલાં અંતનું દીર્ઘ ઋ હ્રસ્વ ડમાં ફેરવાઈ જાય છે.

અરબી, ફારસી અને ઉર્દૂ ખહુવચન

(૧) હિન્દુસ્તાની ભાષામાં કેટલાક ઉર્દૂ શબ્દોનું ખહુવચન નીચે પ્રમાણે થાય છે :

(૨) સામાન્ય રીતે ઉર્દૂ શબ્દોનાં ખહુવચન બનાવવા માટે હિંદી પ્રત્યયો લાગે છે, જેમકે :

એકવચન

ખહુવચન

શાહજાદા

શાહજાદે

વેગમ

વેગમેં

(૫) ફારસી સજીવ નામોનું ખહુવચન ઘણે ભાગે ‘આન’ શબ્દ ઉમેરવાથી થાય છે, જેમકે :

સાહબ

સાહબાન

માલિક

માલિકાન

કાસ્તકાર (ખેડૂત)

કાસ્તકારાન

(૩) કેટલાંક ફારસી નામો નિર્જીવ હોય તો તેમનું ખહુવચન ‘હા’ પ્રત્યય ઉમેરવાથી થાય છે, જેમકે :

બાર (વખત)

બારહા

કૂચા (ગલી)

કૂચહા

(૪) નર જાતિનાં કેટલાંક ફારસી શબ્દોનું ખહુવચન ફેન શબ્દ ઉમેરવાથી થાય છે, જેમકે :

મુસલિમ

મુસલમીન

હાજિર

હાજિરીન

(૩) કેટલાંક ફારસી નિર્જીવ નામોનું બહુવચન આત શબ્દ ઉમેરવાથી થાય છે, જેમકે :

કાગજ	કાગજાત
મકાન	મકાનાત
ઘ્યાલ (ધારણા)	ઘ્યાલાત

(૨) કેટલાંક ઉર્દૂ, અરબી વગેરે શબ્દોનું બહુવચન અનિયમિત રીતે થાય છે, જેમકે :

હાકિમ (હાકેમ, અધિકારી)	હુકામ
કાયદા	કવાઈદ
હુકમ	અહકામ
અમીર	અમરા
હક	હુકુક
મસજિદ	મસાજિદ
શરીફ (સખ્ય)	અશરાફ
ઘબર (સમાચાર)	અઘવાર (છાપું)

(૩) કેટલાંક ઉર્દૂ, અરબી વગેરે શબ્દોનું માત્ર એકવચનમાંથી બહુવચન થાય છે એટલું જ નહિ પણ બહુવચનનું પણ પાછું બહુવચન થાય છે, જેમકે :

એકવચન	પહેલું બહુવચન	બીજું બહુવચન
દવા	અદવિયા	અદવિયાત
લાજિમા (જરૂરી ચીજો)	લવાજિમા	લવાજિમાત
જૌહર (ઝવેરાત)	જવાહિર	જવાહિરાત
ઈસ્મ (વ્યક્તિ)	ઈસ્મા	આસામી

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચે લખેલા શબ્દોનું અહુવચન કરો :
પ્રજા; બિંદુ; નાઈ (હજમ); રોટી; સાહબ; અમીર; खबर; हक.
૨. આકારાંત નારી જાતિનાં નામોનું અહુવચન કેવી રીતે અને છે તે દાખલા સહિત સમજાવો.
૩. માનાર્થે અહુવચનના થોડા દાખલા આપો.
૪. નીચેના વાક્યમાં અહુવચનો કેવી રીતે થયાં છે તે સમજાવો :
देशसेविकाएं गृष्ट्रध्वजोंको ले कर जा रही हैं ।
૫. નદી શબ્દનું અહુવચન નદિયાં કયા નિયમને આધારે થયું? એવો જ એક ખીજો દાખલો આપો.
૬. ઉર્દૂ, ફારસી, અરબી શબ્દોનાં અહુવચન કેવી રીતે થાય છે તે એકેક દાખલો આપી સમજાવો.
૭. જાતિવાચક અથવા સામાન્ય નામનું સમૂહવાચક નામ બનાવવાને તેની જોડે કયા કયા શબ્દ જોડાય છે ?
૮. નીચેનાં વાક્યોને સુધારો :
 ૧. स्त्रीएको गहना (धरेथुं) प्रिय होते हैं ।
 ૨. मजदूरोंकी कमाईसे श्रीमान लोगो आनंद करते हैं ।
 ૩. हम लोगके घरमें बहुत सी किताब हैं ।
 ૪. तुम्हारे घरमें कितनी गाय हैं ?
 ૫. विद्यार्थीने अध्यापकको कहा कि तुम आज जल्दी आया हो ।

પાઠ તેરમો

જાતિ (લિંગ)

ગુજરાતીમાં ત્રણ જાતિ છે : (૧) નર, (૨) નારી અને (૩) નાન્યતર. પણ હિંદીમાં માત્ર બે જ જાતિ છે (૧) નર અને નારી. આ કારણે હિંદીનાં તમામ નામોની જાતિઓ ભણવી જરૂરની રહે છે કે જેથી અશુદ્ધ રચના થાય નહિ.

હિંદીમાં જાતિ નક્કી કરવાનું અઘરું છે અને તેથી એ સંબંધમાં સંપૂર્ણ નિયમો બન્યા નથી.

(૧) જે પ્રાણીવાચક નામોથી યુગલનું જ્ઞાન થાય છે તે પૈકી પુરુષબોધક નામો નર જાતિમાં અને સ્ત્રીબોધક નામો નારી જાતિમાં આવે છે. જેમકે :

નર જાતિ

લઢકા

પુરુષ

ઘોઢા

મોર (મેર)

નારી જાતિ

લઢકી

સ્ત્રી

ઘોઢી

મોરની (ઢેલ)

(૨) કેટલાંક નામો નર અને નારી બન્ને જાતિમાં વપરાય છે, જેમકે :

સમાજ; વાયુ; આત્મા; શાક;

(૩) જે નામો આકારાંત હોય છે તે મોટે ભાગે નર જાતિમાં આવે છે. જેમકે :

છાતા (છત્રી); લેટા; બાટા; ગમ્મા (શેરડી); ચના; ચેલા; પરદા; જૂતા વગેરે.

(૪) ઉપરના નિયમના અપવાદ તરીકે કેટલાક સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો આકારાંત હોવા છતાં પણ નારી જાતિમાં વપરાય છે, જેમકે :

આત્મા; સંપદા (સંપત્તિ); વસુધા; સમા; શાસ્ત્રા; દયા; નિંદા; પ્રજા; માયા; મતા.

(૫) કેટલાંક દ્વિત્વનાં અને ત્રિત્વનાં શબ્દો મોટે ભાગે નારી જાતિમાં આવે છે, જેમકે :

મતિ; ગતિ; મક્તિ; પોથી; ધોતી; ચિટ્ટી.

(૬) અપવાદ તરીકે નર જાતિમાં આવતાં નામો :

કવિ; મુનિ; દહી; હાથી.

(૭) કેટલાંક અકારાંત અને આકારાંત નર જાતિનાં નામોને ફક્ત કરવાથી નારી જાતિનાં બને છે :

પુત્ર	નું	પુત્રી
દેવ	નું	દેવી
ઘોડા	નું	ઘોડી
લડકા	નું	લડકી

(૮) નર જાતિનાં કેટલાંક નામોને આની અથવા ની શબ્દ જોડવાથી નારી જાતિનાં નામો બને છે, જેમકે :

દેવર	નું દેવરાની
જેઠ	નું જેઠાની, જિઠાની
મવ (મહાદેવ)	નું મવાની (પાર્વતી)
સિયાર (શિશુ)	નું સિયારની
કારીગર	નું કારીગરની

(૬) કેટલાક શબ્દોનાં નર અને નારી જાતિનાં રૂપ તદ્દન જુદાં હોય છે, જેવાં કે :

માઈ	બહન, બહિન
પિતા	માતા
રાજા	રાની
ગાય	બૈલ
નર	માદા

(૧૦) કેટલાંક નામોની ગુજરાતીમાં તેમ જ હિંદીમાં જુદી જુદી જાતિ થાય છે. જેમકે :

શબ્દ	ગુજરાતી જાતિ	હિંદી જાતિ
૧. અગ્નિ	નર	નારી
૨. આત્મા	નર	બન્ને
૩. આયુ	નાન્યતર	નારી
૪. જય, પરાજય	નર	નારી
૫. જેઠ (ગજવું)	નાન્યતર	નારી
૬. વિજય	નર	નારી
૭. દેહ	નર	નારી
૮. વ્યક્તિત્વ	નાન્યતર	નર
૯. સંતાન	નાન્યતર	નારી
૧૦. મિનિટ	નારી	નર
૧૧. સેકન્ડ	નારી	નર
૧૨. સમાજ	નર	બન્ને
૧૩. મૃત્યુ, મૌત	નાન્યતર	નારી
૧૪. આવાજ	નર	નારી

૧૫. મુક્તક	નાન્યતર	નારી
૧૬. કિતાબ (ચોપડી)	નારી	નારી
૧૭. અસર	નારી	નર
૧૮. મંતલબ	નારી	નર
૧૯. વાયુ	નર	અન્ને
૨૦. ઔષધ	નાન્યતર	નર
૨૧. શાક	નાન્યતર	નારી
૨૨. નાક	નાન્યતર	નારી
૨૩. મહિમા	નર	નારી
૨૪. મજા (મઝા)	નારી	નર
૨૫. આમ (કેરી)	નારી	નર
૨૬. શરાબ (દારૂ)	નર	નારી
૨૭. સ્કૂલ, કાલેજ, કાલિજ	નારી	નર
૨૮. તકદીર	નાન્યતર	નારી
૨૯. ભાગ્ય	નાન્યતર	નારી
૩૦. વ્યાકરણ	નાન્યતર	નારી

નોંધ : આ ઉપરાંત અહીં આપેલાં નામોની તેમ જ બીજાં નામોની જાતિ આ પુસ્તકમાં આપેલા કોશમાં બતાવેલી છે.

. અભ્યાસપાઠ .

૧. નીચે લખેલા શબ્દોની જાતિ બતાવો :
મોર; પ્રિય; મૃત્યુ; આબાજ ।
૨. નર જાતિનાં પાંચ સજીવ નામોને નારી જાતિનાં બનાવો.
૩. અન્ને જાતિમાં વપરાતાં કયાં કયાં નામો તમે જાણો છો ?
૪. એવાં નામો બતાવો કે જેનાં નર અને નારી જાતિનાં રૂપો તદ્દન જુદાં જ હોય.

પાઠ ચૌદમો

સાદો ભૂતકાળ

બન્ને જાત

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપને એકવચનમાં આ અથવા
યા અને બહુવચનમાં એ અથવા એ લગાડવાથી સાદો ભૂત
કાળનાં બન્ને જાતિનાં રૂપ બને છે. તે વખતે સકર્મક
ક્રિયાપદના કર્તાને ને પ્રત્યય લાગે છે, જેમકે :

સકર્મક ક્રિયાપદ

સ્વા + યા = સ્વાયા—મૈને ફલ સ્વાયા ।	હમને ફલ સ્વાયા ।
તૂને ફલ સ્વાયા ।	તુમને ફલ સ્વાયા;
	આપને ફલ સ્વાયા ।
ઉસને ફલ સ્વાયા ।	ઉનને ફલ સ્વાયા ।

સ્વા + એ = સ્વાયે—મૈને ફલ સ્વાયે ।	હમને ફલ સ્વાયે ।
તૂને ફલ સ્વાયે ।	તુમને ફલ સ્વાયે ।
	આપને ફલ સ્વાયે ।
ઉસને ફલ સ્વાયે ।	ઉનને ફલ સ્વાયે ।

અકર્મક ક્રિયાપદ

દૌડ + આ = દૌડા—મૈ દૌડા ।	દૌડ + એ = દૌડે—હમ દૌડે ।
તૂ દૌડા ।	તુમ દૌડે ।
	આપ દૌડે ।
વહ દૌડા ।	વે દૌડે ।

(૨) વહ અને વે તેમ જ યહ અને યે વગેરે સર્વનામોને પ્રત્યય લાગતા નથી. પ્રત્યય લગાડતી વખતે નીચે પ્રમાણે તેમનાં રૂપાંતર થાય છે. ઉપરનાં સકર્મક ક્રિયાપદનાં વાક્યો આ રૂપાંતર અનુસાર બન્યાં છે.

એકવચન

બહુવચન

તે = વહ = ઉસ

તેઓ = વે = ઉન

એ, આ = યહ = ઇસ

એઓ = યે = ઇન

જે = જો = જિસ

જેઓ = જો = જિન

તે = સો = તિસ

તેઓ = સો = તિન

કોણુ = કૌન = કિસ

કોણુ = કૌન = કિન

(૩) જ્યારે ક્રિયાપદના મૂળ રૂપને છેડે આ સિવાય કોઈ બીજો સ્વર હોય ત્યારે ભૂતકાળમાં યા થાય છે, જેમકે :

રો + યા = રોયા (રડ્યો) સો + યા = સોયા (સૂતો)

(૪) જ્યારે ક્રિયાપદને છેડે ઈ અથવા ણ આવા હોય ત્યારે નર જાતિમાં બન્નેનું હ્રસ્વ ઇકારાંત કરીને પછી યા અથવા ણ લગાડવામાં આવે છે, જેમકે :

લે નું લિ + યા = લિયા (લીધું)

દે નું દિ + યા = દિયા (આપ્યું)

જી નું જિ + યા = જિયા (જીવ્યો)

પી નું પિ + યા = પિયા (પીધું)

નારી જાતિ

સકર્મક ક્રિયાપદ

(૫) સકર્મક ક્રિયાપદનાં નારી જાતિનાં રૂપો નર જાતિની જેમ જ નિયમ પહેલાને આધારે બને છે, જેમકે :

મૈને ફલ ખાયા (નર જાતિ) મૈને ફલ ખાયા (નારી જાતિ)

(૬) જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક હોય ત્યારે ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન કર્મનાં જાતિ-વચન પ્રમાણે ઉપર મુજબ થાય છે, જેમકે :

કર્મ-એકવચન મૈને ફલ (નર જાતિ) ખાયા ।

મૈને રોટી (નારી જાતિ) खाई ।

કર્મ-બહુવચન મૈને ફલ खाये ।

મૈને ચાર રોટિયાँ खाई ।

(૭) નારી જાતિમાં ક્રિયાપદનું મૂળ રૂપ ફકારાંત થઈ જાય છે, જેમકે :

મૈને મોહનકો એક ગિન્ની દી । (એકવચન)

મૈને મોહનકો દો ગિન્નિયાँ दी । (બહુવચન)

અકર્મક ક્રિયાપદ

(૮) અકર્મક ક્રિયાપદના મૂળ રૂપને એકવચનમાં ફેરવવાથી અને બહુવચનમાં ફેરવવાથી સાદા ભૂતકાળનાં નારી જાતિનાં રૂપ બને છે. તે વખતે પણ કર્તાને ને પ્રત્યય યોગ્ય નથી. જેમકે :

मैं दौड़ी ।

हम दौड़ी ।

तू दौड़ी ।

तुम दौड़ी; आप दौड़ी ।

वह दौड़ी ।

वे दौड़ी ।

(૯) ક્રિયાપદને છેડે જ આળ્યો હોય ત્યારે દ્વિર્ધ જમાંથી હ્રસ્વ ડ બનાવીને પછી નર જાતિમાં આ અને ણ અને નારી જાતિમાં ઈ અથવા ઈ લગાડવામાં આવે છે, જેમકે :

નર જાતિ એકવચન—હુ નું હુ + આ = હુઆ (અડક્યો)

„ „ બહુવચન—હુ નું હુ + ણ = હુણ (અડક્યા)

નારી જાતિ એકવચન—હુ નું હુ + ઈ = હુઈ (તે અડકી)

„ „ બહુવચન—હુ નું હુ + ઈ = હુઈ (તેઓ અડકી)

(૧૦) ઉપરના તમામ નિયમોના અપવાદ તરીકે

જાના નું ગયા, ગયે, ગઈ, ગઈ;

કરના નું ક્રિયા, ક્રિયે, કી, કી;

હોના નું હુઆ, હુણ, હુઈ, હુઈ તેમ જ થા, યે, થી, થી ૩૫ થાય છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. એકવચનમાંથી બહુવચન બનાવવાના કયા કયા ખાસ નિયમો છે ?
૨. સાદો ભૂતકાળ બનાવવાને યા કયારે ને કયાં લાગે છે ?
૩. સાદા ભૂતકાળમાં સર્વનામને વિભક્તિના પ્રસંગો લાગે, ત્યારે શા ફેરફાર થાય છે ?
૪. સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદનાં ૩૫૦ જુદાં જુદાં કેવી રીતે બને છે તે દાખલા સહિત સમજાવો.
૫. નીચેનાં વાંચ્યો સુધારો :

૧. मैं रोटी नहीं खाया ।

૨. हमने आम खाई ।

૩. मैंने दूध पीआ ।

૪. वेने किताब पढ़ा ।

૫. आपने जल्दी दौड़ा ।

પાઠ પંદરમો

ચાલુ (અપૂર્ણ) ભૂતકાળ

(૧) ક્રિયાપદના મૂળરૂપ અને હૈ ધાતુનાં ભૂતકાળનાં થા, થે, થી અને થીં રૂપોની વચ્ચે રહ્યા, રહે અથવા રહી શબ્દ મૂકવાથી અનુક્રમે નર અને નારી જાતિના ચાલુ ભૂતકાળ બને છે, જેમકે :

નર જાતિ

એકવચન

મैं बोल रहा था ।

तू बोल रहा था ।

वह बोल रहा था ।

બહુવચન

हम बोल रहे थे ।

तुम बोल रहे थे ।

आप बोल रहे थे ।

वे बोल रहे थे ।

નારી જાતિ

मैं बोल रही थी ।

तू बोल रही थी ।

वह बोल रही थी ।

हम बोल रही थीं ।

तुम बोल रही थीं ।

आप बोल रही थीं ।

वे बोल रही थीं ।

(૨) ઉપરનાં રૂપોમાંથી રહ્યા, રહે અથવા રહી કાઢી નાખીને મૂળરૂપને તા, તે અથવા તો જોડવાથી ચાલુ ભૂતકાળનાં બીજા પ્રકારનાં રૂપ બનશે, જેમકે :

नर जाति—मैं बोलता था ।

हम बोलते थे ।

નારી જાતિ—मैं बोलती थी ।

हम बोलती थीं ।

. અભ્યાસપાઠ .

૧. પઢા ક્રિયાપદનાં ચાલુ ભૂતકાળનાં નારી જાતિનાં રૂપો બતાવો.
૨. ચાલુ વર્તમાનકાળમાંથી ચાલુ ભૂતકાળ કેવી રીતે બનાવાય ?

પાઠ સોળભો

પૂર્ણ ભૂતકાળ

(૧) અકર્મક ક્રિયાપદના સાદા ભૂતકાળ સાથે હો ધાતુનાં ભૂતકાળનાં રૂપો થા, થે, થી અથવા થીં મૂકવાથી પૂર્ણ ભૂતકાળ બને છે, જેમકે :

નર જાતિ

મैं गया था ।	हम गये थे ।
તુ गया था ।	તુમ ગયે થે ।
	આપ ગયે થે ।
वह गया था ।	વે ગયે થે ।

નારી જાતિ

मैं गई थी ।	हम गई थीं ।
તુ गई थी ।	તુમ ગઈ થીં ।
	આપ ગઈ થીં ।
वह गई थी ।	વે ગઈ થીં ।

(૨) પૂર્ણ ભૂતકાળમાં સકર્મક ક્રિયાપદમાં ક્તાને ને પ્રત્યય લાગે છે અને કર્મ અનુસાર ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન બને છે, જેમકે :

૧. मैंने आम (કેરી) खाया था (કર્મ, નર જાતિ, એકવચન)
૨. मैंने तीन आम खाये थे (કર્મ, નર જાતિ, બહુવચન)
૩. मैंने रोटी खाई थी (કર્મ, નારી જાતિ, એકવચન)
૪. मैंने तीन रोटियाँ खाई थीं (કર્મ, નારી જાતિ, બહુવચન)

(૨) પૂર્ણ ભૂતકાળમાં અકર્મક ક્રિયાપદમાં મૈને રોટી
 લી લી થી અથવા મૈ રોટી લા લુકા થા એવાં રૂપો પણ
 થશે. ત્રણે પુરુષનાં તમામ ભૂતિ-વચનમાં લી, લિયા અથવા
 લિયે શબ્દ આવે ત્યારે કર્તાને ને પ્રત્યય અવશ્ય લાગે છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચે આપેલાં ક્રિયાપદનાં પૂર્ણ ભૂતકાળનાં નરજાતિનાં રૂપો બતાવો :
 સોના (સુવું); પઢના (વાંચવું)
૨. પૂર્ણ ભૂતકાળમાં પ્રત્યય ક્યારે લાગે છે તે દાખલા સાથે સમજાવો.
૩. નીચેનાં વાક્યોને પૂર્ણ ભૂતકાળમાં બદલો :
 ૧. મૈં ખાતા થા ।
 ૨. उसने काम किया ।
 ૩. भाईने बहिनको किताब दी ।
 ૪. हम पितासे प्रार्थना करते हैं ।
 ૫. आप दूध पी रहे थे ।

પાઠ સત્તરમો

સાદો ભવિષ્યકાળ

નર જાતિ

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુને નીચે પ્રમાણે ચિહ્નો ઉમેરવાથી નર જાતિમાં સાદો ભવિષ્ય કાળ બને છે :

એકવચન

બહુવચન

૧. પહેલો પુરુષ	જૈં	જાંગે, વેંગે, યૈંગે
૨. બીજો પુરુષ	જાંગે, વેંગે, યાંગે	ઓંગે; (માનાર્થે) વેંગે, યૈંગે
૩. ત્રીજો પુરુષ	જાંગે, વેંગે, યાંગે	જાંગે, વેંગે, યૈંગે

ઉદાહરણ

૧. મૈં (જા + જૈં) = જાજૈં ।	હમ (જા + જાંગે) જાજાંગે;
	હમ (જા + વેંગે) જાવેંગે;
	હમ (જા + યૈંગે) જાયૈંગે ।
૨. તૂ (જા + જાંગે) જાજાંગે;	તુમ (જા + ઓંગે) જાઓંગે ।
તૂ (જા + વેંગે) જાવેંગે;	આપ (જા + જાંગે) જાજાંગે;
તૂ (જા + યાંગે) જાયંગે ।	આપ (જા + વેંગે) જાવેંગે;
	આપ (જા + યૈંગે) જાયૈંગે ।
૩. વહ (જા + જાંગે) જાજાંગે;	વે (જા + જાંગે) જાજાંગે;
વહ (જા + વેંગે) જાવેંગે;	વે (જા + વેંગે) જાવેંગે;
વહ (જા + યાંગે) જાયંગે ।	વે (જા + યૈંગે) જાયૈંગે ।

પહેલા પુરુષ એકવચન મૈંનાં અને બીજા પુરુષ બહુવચનનાં તુમનાં રૂપોમાં ભેદ છે. તે સિવાય ત્રણે બહુવચનમાં જોમ એકસરખાં રૂપો થાય છે તેમ જ બીજા અને ત્રીજા પુરુષ એકવચનમાં પણ સરખાં જ રૂપો થાય છે.

નારી જાતિ

(૨) નર જાતિની માફક જ નારી જાતિનાં રૂપો થાય છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે નારી જાતિમાં ત્રણે પુરુષોમાં અન્ને વચનમાં ગા અને નેની જગ્યાએ ની થઈ જાય છે, જેમકે :

મેં खाऊंगी ।

हम खाएंगी । वगेरे

અન્ને જાતિના સામાન્ય નિયમો

(૩) જ્યારે ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુનો છેલ્લો અક્ષર દીર્ઘ ઈ હોય અને જ્યારે તેને વેગા અથવા વેંગે સિવાય બીજા પ્રત્યય લાગે ત્યારે છેવટની દીર્ઘ ઈ હ્રસ્વ રૂમાં બદલાઈ જાય છે, જેમકે :

સી (સીવું) + ઝૂંગા = સીઝૂંગા (નહિ પશુ) = સિઝૂંગા
પશુ

અપવાદ રૂપે : સી + વેગા = સીવેગા (સિવેગા નહિ)

સી + વેંગે = સીવેંગે (સિવેંગે નહિ)

(૪) તેવી જ રીતે જ્યારે ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુનો છેલ્લો અક્ષર દીર્ઘ ઊ હોય, અને જ્યારે તેને વેગા અને વેંગે પ્રત્યય સિવાયના બીજા પ્રત્યય લાગે ત્યારે છેવટનો દીર્ઘ ઊ હ્રસ્વ રૂમાં બદલાઈ જાય છે, જેમકે :

હૂ (અહૂવું) + ણગા = હૂણગા નહિ પશુ હુણગા

અપવાદ રૂપે : હૂ + વેગા = હૂવેગા (હુવેગા નહિ)

હૂ + વેંગે = હૂવેંગે (હુવેંગે નહિ)

(૫) જ્યારે ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુનો છેલ્લો અક્ષર ણ હોય ત્યારે ણગ અને ણેને બદલે વેગ અને વેંગે આવે છે, જેમકે :

खे (હંકારવું) + वेग = खेवेगा (खेएगा નહિ)

खे + वेगे = खेवेंगे (खेएंगे નહિ)

• અભ્યાસપાઠ •

૧. દે ધાતુનાં સાદા ભવિષ્યકાળનાં બધાં રૂપો આપો.
૨. સાદા ભવિષ્યકાળના એકવચન તેમ જ બહુવચનના કયા કયા પ્રત્યયો છે?
૩. આ પાઠના સામાન્ય નિયમ (૩) ને આધારે પી (પીવું) ધાતુનાં એકવચનનાં રૂપો બતાવો.
૪. નીચેનાં વાક્યો સુધારો :
 ૧. मैं दोड़ कर उसे हूंगा ।
 ૨. मल्लाह (नाविक) नौकाको खेएंगे ।
 ૩. बहिन कमीज (अभीस) कब सिएगा ?

પાઠ અઢારમે

ચાલુ ભવિષ્ય (સંદિગ્ધ ભૂતકાલ) કાળ

ચાલુ ભવિષ્યકાળ હિંદીમાં સંદિગ્ધ ભૂતકાલ કહેવાય છે.

(૧) ક્રિયાપદનાં મૂળ રૂપ અને હો ધાતુનાં, નીચે જણાવેલાં સાદા ભવિષ્યકાળનાં રૂપોની વચ્ચે રહા, રહે અથવા રહી મૂકવાથી ચાલુ ભવિષ્યકાળ બને છે.

બન્ને જાતિનાં હો ધાતુનાં ભવિષ્યકાળનાં રૂપ

એકવચન

બહુવચન

પહેલો પુરુષ હૂંગા-(હોઈશ)-હૂંગી

હોંગે-હોંગી

બીજો પુરુષ હોગા-હોગી

હોગે-હોગી

હોંગે-હોંગી । માનાર્થે

ત્રીજો પુરુષ હોગા-હોગી

હોંગે-હોંગી

૧. મેં બોલ રહા હૂંગા-રહી હૂંગી ।

હમ બોલ રહે હોંગે-રહી હોંગી ।

૨. તુ બોલ રહા હોગા-રહી હોગી ।

તુમ બોલ રહે હોગે-રહી હોગી ।

આપ બોલ રહે હોંગે-રહી હોંગી ।

૩. વહ બોલ રહા હોગા-રહી હોગી ।

વે બોલ રહે હોંગે-રહી હોંગી ।

(૨) ઉપરના રૂપોમાંથી રહા, રહે અથવા રહી કાઢી નાખીને મૂળ રૂપને તા, તે અથવા તી બેડવાથી ચાલુ ભવિષ્યકાળના બીજા પ્રકારનાં રૂપો બનશે, જેમકે :

૧. મેં બોલતા-તી હૂંગા-હૂંગી ।

હમ બોલતે-તી હોંગે-ગી ।

૨. તુ બોલતા-તી હોગા-ગી ।

તુમ બોલતે-તી હોગે-ગી ।

આપ બોલતે-તી હોંગે-ગી ।

૩. વહ બોલતા-તી હોગા-ગી ।

વે બોલતે-તી હોંગે-ગી ।

. અધ્યાસપાઠ .

૧. ચાલુ ભવિષ્યકાળ કયી રીતે બનશે ? એના કેટલા પ્રકાર છે તે દાખલા સહિત સમજાવો.
૨. હિંદીમાં અનુવાદ કરો :
 ૧. શ્રી. રાજગોપાલાચારી (રાજગોપાલાચાર્ય) ભાષણ કરતા હશે.
 ૨. જ્યારે હું સભામાં જતો હોઈશ ત્યારે તમે ઘેરથી નીકળી રહ્યા હશો.
 ૩. જ્યારે તે કપડાં ધોઈ રહી હશે ત્યારે આપ વાંચતા હશો.
૩. નીચેનાં વાક્યોને ચાલુ ભવિષ્યકાળમાં મૂકો :
 ૧. મહાદેવભાઈ દેસાઈ “ હરિજન સેવક ” કે લિયે લિખતે હૈં .
 ૨. સરદાર વલ્લભભાઈને રાજકોટમાં વ્યાખ્યાન દિયા .
 ૩. વઢૂઈં બસૂલેસે (વાંસલાથી) લકડી છીલ રહા હૈ .

પાઠ ઓગણીસમો

પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ

(૧) અકર્મક ક્રિયાપદના સામાન્ય ભૂતકાળનાં રૂપો સાથે હૈ ધાતુનાં સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં રૂપો મૂકવાથી પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ બને છે, જેમકે :

૧. मैं दौड़ा-ड़ी हूँगा-गी । हम दौड़े-ड़ी होंगे-गी ।
૨. तू दौड़ा-ड़ी होगा-गी । तुम दौड़े-ड़ी होंगे-गी ।
आप दौड़े-ड़ी होंगे-गी ।
૩. वह दौड़ा-ड़ी होगा-गी । वे दौड़े-ड़ी होंगे-गी ।

(૨) સકર્મક ક્રિયાપદનાં સામાન્ય ભૂતકાળનાં રૂપો સાથે હૈ ધાતુના સામાન્ય ભવિષ્યકાળનાં રૂપો મૂકવાથી અને ક્તાનિ ને પ્રત્યય લગાડ્યાથી પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ બને છે. એવે વખતે ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન કર્મ અનુસાર થાય છે.

કર્મની નર જાતિ

मैंने भात खाया होगा ।
हमने भात खाया होगा ।
तूने दो लड्डू खाये होंगे ।
तुमने दो लड्डू खाये होंगे ।
आपने दो लड्डू खाये होंगे ।

उसने दो शाक खाये होंगे ।
उनने दो शाक खाये होंगे ।

કર્મની નારી જાતિ

मैंने दाल खाई होगी ।
हमने दाल खाई होगी ।
तूने दो पूरियाँ खाई होंगी ।
तुमने दो पूरियाँ खाई होंगी ।
आपने दो पूरियाँ खाई होंगी ।

उसने कढ़ी खाई होगी ।
उनने कढ़ी खाई होगी ।

(૩) પૂર્ણ ભવિષ્યકાળમાં સકર્મક ક્રિયાપદમાં મૈને માત્ર
 જા લિયા હોગા અથવા મૈં દાલ જા ચુકા હૂંગા એવાં રૂપો
 પણ થશે. ત્રણે પુરુષનાં તમામ જાતિ-વચનમાં લી, લિયા
 અથવા લિયે શબ્દ આવે ત્યારે કર્તાને ને પ્રત્યય અવશ્ય
 લાગે છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. હિંદીમાં અનુવાદ કરો :

૧. અમે સ્ટેશન પર પહોંચી ગયા હોઈશું.
૨. મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ વર્ધા આવી ગયા હશે.
૩. સ્વરાજ્ય આવ્યું હશે અને હિન્દુસ્તાનની દરિદ્રતા ઓછી
 (કમ) થઈ હશે.

૨. નીચેનાં વાક્યો ખોટાં હોય તો સુધારો :

૧. હિન્દુસ્તાનીની શિક્ષા (શિક્ષણ) અનિવાર્ય હોઈશે.
૨. અંગ્રેજી ભાષાના પ્રભાવ કમ હો ગયે હોંગે.
૩. મુજસે કામ નહીં બના હોગા.

૩. નીચેનાં ક્રિયાપદોનાં પૂર્ણ ભવિષ્યકાળનાં વાક્યો બનાવો :
 રોના; ચિલાના (ખવડાવવું); પીલાના.

પાઠ વીસમો

આજ્ઞાર્થ

વર્તમાનકાળ

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપને જેમનું તેમ રાખવાથી વર્તમાનકાળના આજ્ઞાર્થનાં એકવચનના રૂપ બને છે; જ્યારે તેમાં ઓ ઉમેરવાથી તેનાં બહુવચનનાં રૂપ બને છે; જેમકે :

એકવચન

તું જા = તૂ જા

તું પી = તૂ પી

તું રમ = તૂ खेल

બહુવચન

તમે જાઓ = તુમ જાઓ ।

તમે પીઓ = તુમ પિયો ।

તમે રમો = તુમ खेलો ।

(૨) જ્યારે માનાર્થ હોય ત્યારે ક્રિયાપદના ધાતુ સાથે રૂપ લગાડાય છે, જેમકે :

આપ કૂદિયે ।

આપ જાહ્યે ।

આપ બોલિયે ।

(૩) જ્યારે અકારાંત અને આકારાંત સિવાયનાં ક્રિયાપદો એક જ અક્ષરનાં હોય ત્યારે કેટલાંકને રૂપ ને બદલે જિયે લાગે છે, પણ તેમ કરતાં પહેલાં જો મૂળ ધાતુ વકારાંત હોય તો તે વકારાંતમાં ફેરવાઈ જાય છે, જેમકે :

દે તું દી થયા પછી + જિયે = દીજિયે ।

હે તું લી થયા પછી + જિયે = લીજિયે ।

ભવિષ્યકાળ

(૧) ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુ સાથે ના શબ્દ જોડી દેવાથી બન્ને વચનના આજ્ઞાર્થ ભવિષ્યકાળ બને છે, જેમકે :

તું ખાજે = તૂ खा+ના=તૂ खाना । તમે ખાજો=તુમ खा+ના=તુમ खाना ।

તું આપજો = તૂ दे+ना=તૂ देना । તમે આપજો=તુમ दे+ना=તુમ देना ।

(૨) પરંતુ જ્યારે માનાર્થે આજ્ઞાર્થ ભવિષ્યકાળ બને છે ત્યારે વર્તમાનકાળના નિયમ (૨) પ્રમાણે બનેલા રૂપને ગા ઉમેરવો પડે છે, જેમકે :

આપ કાંઈ જાજો = આપ कल जाइये + गा = આપ कल जाइयेगा ।

આપ કંઈ બોલજો = આપ कुछ बोलिये + गा = આપ कुछ बोलियेगा ।

અભ્યાસપાઠ .

૧. રજા ધાતુનાં આજ્ઞાર્થ વર્તમાનકાળનાં અને આજ્ઞાર્થ ભવિષ્યકાળનાં બધાં રૂપો લખો.

૨. નીચેનાં વાક્યો મુધારો :

૧. તૂ જાઓ ।

૪. આપ પાની પીંચેગા ।

૨. આપ આઓ ।

૫. તૂ દોડો ।

૩. તુમ આંચેગા ।

૬. તુમ બોલો ।

પાઠ એકવીસમો

ક્રિયાપદના ખીજ પ્રકાર

સંયુક્ત ક્રિયાપદ

(૧) જ્યારે બે ક્રિયાપદ સાથે આવે અને તેના નવો કે જુદો અર્થ થાય ત્યારે તેને સંયુક્ત ક્રિયાપદ કહે છે, જેમકે :

૧. બાલક રોને લગા ।
૨. બંદર ભાગ ગયા ।
૩. બાલક સો ચુકા ।

આરંભબોધક ક્રિયાપદ

(૨) આ જાતના ક્રિયાપદ ઘણુંખરું લગના ક્રિયાપદની સાથે આવે છે, જેમકે :

વે યો (આમ) કહને લગે । તેઓ આમ કહેવા લાગ્યા.

અનુમતિબોધક

(૩) આ ક્રિયાપદ બહુધા દેના (આપવું) ક્રિયાપદના જોડાણથી બને છે, જેમકે :

આપ મુજે શામકો જાને દીજિયે । આપ મને કાલે જવા દેજો.

અવકાશબોધક

(૪) આ ક્રિયાપદ સામાન્ય રીતે પાના ક્રિયાપદનાં રૂપો ઉમેરવાથી થાય છે, જેમકે :

મેં કલ નહીં જા પાયા । હું કાલે નહિ જવા પામ્યો.

તત્પરતાબોધક

(૫) સાદા ભૂતકાળના ક્રિયાપદ સાથે જાના ક્રિયાપદનાં રૂપો ઉમેરવાથી તત્પરતાબોધક ક્રિયાપદ બને છે, જેમકે :

મેરી ગર્દન ઝુકી જાયતી હૈ । મારી ગરદન ઝૂકી જાય છે.

વહ મારે પીઠાકે મરા જાયતા હૈ । તે પીઠાનો માર્યો મરી જાય છે.

ઇચ્છાબોધક

(૬) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપ (જેમકે સ્નાના, પીના, ગાંના વગેરે) સાથે ચાહના ક્રિયાપદનાં રૂપ જોડવાથી ઇચ્છાબોધક ક્રિયાપદ બને છે, જેમકે :

તુમ દેના ચાહો તો દે સકોગે ।

શક્તિબોધક

(૭) શક્યાર્થને હિંદીમાં શક્તિબોધક ક્રિયાપદ કહે છે. ક્રિયાપદના મૂળ રૂપમાં સકના ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપો ઉમેરવાથી શક્તિબોધક ક્રિયાપદો બને છે, જેમકે :

મૈં જા સકતા હૈ । વહ કલ સ્વા સકેગા ।

પૂર્ણતાબોધક

(૮) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપમાં ચુકા ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપો ઉમેરવાથી પૂર્ણતાબોધક ક્રિયાપદો બને છે, જેમકે :

તુ જા ચુકા । આપ સ્વા ચુકે ।

ઇચ્છાવાચક

(૯) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપના અંત્ય નાનું ને કરીને પછી વાલા અથવા વાલી શબ્દ ઉમેરીને હૈ ધાતુનાં રૂપો ઉમેરવાથી ઇચ્છાવાચક ક્રિયાપદ બને છે, જેમકે :

કરના નું કરને + વાલા + હૈ = મૈં કરનેવાલા હૈ ।

વિધિસૂચક કે ફરજ સૂચવનારા (વિધ્યર્થ)

(૧૦) ક્રિયાપદના મૂળ રૂપ સાથે માત્ર ચાહિયે ઉમેરવાથી વિધિસૂચક ક્રિયાપદ બને છે પણ તે વખતે કતા બીજી વિભક્તિનો અર્થ જાય છે, જેમકે :

૧. તુझे राष्ट्रभाषा पढ़नी (पढ़ना) चाहिये ।

૨. तूझको खादी पहननी (पहनना) चाहिये ।

ફરજ પાડનાર

(૧૧) ક્રિયાપદના મૂળરૂપ સાથે હૈ ધાતુનાં સાદા ભવિષ્યકાળનાં રૂપો ઉમેરવાથી ફરજ પાડનારી ક્રિયા બતાવાય છે, જેમકે :

૧. તુझे दवा पीनी (पीना) होगी ।

૨. तूझको रुपये देने होंगे ।

અથવા

૩. आपको इस पर दस्तखत (सही) करना (करने) होंगे ।

સંશયાર્થ અથવા શરતસૂચક

(૧૨) વાક્યની શરૂઆતમાં અગર, જો અથવા યદિ શબ્દ આવે તો તેવા ક્રિયાપદવાળું વાક્ય સંશયાર્થ અથવા શરતસૂચક બને છે, જેમકે :

(ક) વર્તમાનકાળ

એકવચન

બહુવચન

પહેલો પુરુષ અગર (यदि) मैं जाऊं

અગર (यदि) हम जावें

બીજો પુરુષ અગર तू जावे

અગર तुम जाओ

ત્રીજો પુરુષ અગर वह जावे

અગર वे जावें

કાબલા :

(૧) अगर मैं जाऊं तो तुम्हें भी आना होगा ।

(૨) यदि आप जावें तो मुझे भी साथ ले चले ।

(૩) जो वे जावें तो काम सफल होगा ।

(ખ) ભવિષ્યકાળ

(૧૩) ક્રિયાપદના વર્તમાનકાળના રૂપોમાંથી હૈનાં રૂપો કાઢી નાખીને અને વાક્યની શરૂઆતમાં અગર, જો કે યદિ શબ્દ મૂકવાથી સંશયાર્થ ભવિષ્યકાળ બને છે, જેમકે :

અગર વે આઈં હોતીં તો રસોઈં બની હોતીં ।
 જો તેઓ આવી હોત તો રસોઈં બની હોત.
 યદિ તૂ પરિશ્રમ કરતા તો પરીક્ષામેં સફલ હોતા ।
 જો તું મહેનત કરતે તો પરીક્ષામાં સફળ થતે.

(ગ) ભૂતકાળ

(૧૪) વાક્યની શરૂઆતમાં અગર, યદિ અથવા જો ઉમેરવાથી અને ક્રિયાપદના સાદા ભૂતકાળનાં રૂપ સાથે એકવચનમાં હોતા-હોતી અને બહુવચનમાં હોતે-હોતીં ઉમેરવાથી સંશયાર્થ ભૂતકાળ બને છે, જેમકે :

એકવચન

૧. અગર તૂ આયા હોતા-હોતી તો મુજેં ઇતની દિક્કતેં (મુશ્કેલીઓ) ન ફેલની પહતીં ।
 જો તું આવ્યો-આવી હોત તો મારે આટલી મુશ્કેલીઓ ન પેઠવી પડત.
૨. યદિ તૂને સાહસ ક્રિયા હોતા તો તૂ વ્યાખ્યાન દે સકી હોતી ।
 જો તે હિંમત કરી હોત તો તું બાષણ આપી શકી હોત.

બહુવચન

૧. જો તુમ સમયકે અનુસાર ચલે હોતે તો યહ નતીજા કમી ન આતા ।
 જો તમે સમય અનુસાર ચાલ્યા હોત તો આ પરિણામ કદી ન આવત.
૨. યદિ આપ દૌડીં હોતીં તો વહ બાલક ગિર ન જાતા ।
 જો તમે (આપ) દોડ્યાં હોત તો તે બાળક પડી ન જત.
 આ સિવાય અનેક જાતના ગૌણ ક્રિયાપદો અને ક્રિયાપદનાં રૂપાંતરો થાય છે પણ તેમનો અહીં ઉદ્દેશ્ય કયો નથી. એ માટે તો શ્રી. કામતાપ્રસાદ ગુરુનું સંક્ષિપ્ત હિન્દી વ્યાકરણ વગેરે જોઈ લેવું જોઈએ.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. સંયુક્ત ક્રિયાપદનાં પાંચ વાક્ય બનાવો.
૨. મોહન મુઝસે ચોં પૃછને લગા કિ હસ સંબંધમેં હસકી કયા રાય (અભિપ્રાય) થી ?—આ વાક્યમાં કયી જાતનું ક્રિયાપદ છે ? એ વાક્યનું બહુવચન બનાવો.
૩. નીચેના ક્રિયાપદ પરથી અનુભૂતિબોધક ક્રિયાપદ બનાવો :
મેં કલ જાના ચાહતા હૂં ।
૪. પૂર્ણતાબોધક ક્રિયાપદના બે દાખલા આપો.
૫. નીચેનાં વાક્યોનો અનુવાદ કરો :
 ૧. હું ઊંઘને લીધે પડી પડી જાઉં છું.
 ૨. તમારે ખાવું હોય તો ખાઓ.
 ૩. તેને આવવું હોય તો આવે.
 ૪. ગાંધીજી ઘણી ભાષા બોલી શકે છે.
 ૫. હું તમને મળવા ન પામ્યો.
૬. નીચેનાં અધૂરાં વાક્યો પૂરાં કરો :
 ૧. યદિ મૈને ગુરુમે બોધ લિયા હોતા તો ————— ।
 ૨. ————— ગઈ હતી તો ————— ।
 ૩. જો વે જાયે તો ————— ।
 ૪. ————— તો અવશ્ય ઉત્તીર્ણ હોતા ।
 ૫. ————— ચિહ્નવેગા તો ————— ।
૭. સંશયાર્થ અથવા શરતસૂચક ક્રિયાપદવાળાં દરેક કાળનાં બે બે વાક્યો બનાવો.

પાઠ બાવીસમો

વિશેષણ

ગુજરાતીની માફક હિંદીમાં પણ બે જાતનાં વિશેષણ છે : (૧) વિકારી અને (૨) અવિકારી.

(ક) મૌલનાને અચ્છા વ્યાખ્યાન દિયા । (વિકારી)

(ખ) મૌલનાને ઇક વ્યાખ્યાન દિયા । (અવિકારી)

ઉપરના (ક) દાખલામાં અચ્છા, અને (ખ) દાખલામાં ઇક— એ બન્ને વિશેષણો છે અને વ્યાખ્યાન એ બન્નેનું વિશેષ્ય છે.

(૧) જે વિશેષણમાં તેના વિશેષ્યનાં જાતિ-વચન અનુસાર ફેરફાર થાય તે વિકારી વિશેષણ કહેવાય, જેમકે :

मैंने अच्छा काम किया

मैंने अच्छी किताब पढ़ी ।

(૨) જે વિશેષણમાં કંઈ પણ ફેરફાર નહિ થાય તે અવિકારી વિશેષણ કહેવાય, જેમકે :

मैंने दो किताबें पढ़ी ।

मैंने दो फल खाये ।

વિશેષણના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે : (૧) સાર્વનામિક, (૨) ગુણવાચક અને (૩) સંખ્યાવાચક. એ ત્રણેના પેટા વિભાગ નીચેના કોઠા પ્રમાણે થાય છે.

૧. સાર્વનામિક (સર્વનામ ઉપરથી જનતાં)

મૂળ સર્વનામી (અધિકારી)	યૌગિક (પરિમાણવાચક સર્વનામી) (વિકારી)
વહ, વે, યહ, યે કૌન (એક વચનમાં) કોઈ (એક વચનમાં જ) ક્યા (સમૂહવાચક) કુછ (")	ઇતના, જિતના જૈસા, તૈસા વૈસા, એસા કિતના, કૈસા તિતના, રતના

૨. ગુણવાચક (ગુણ જતાવનારાં)

કાલ	સ્થાન	આકાર	રંગ	દશા	ગુણ
દાખલા : નયા, પુરાના	મીતર, વાઢર	સુઢૌલ, ગોલ	લાલ, પીલા	દુબલા, પતલા	મલા, ઘુરા

૩. સંખ્યાવાચક (સંખ્યા જતાવનારાં)

નિશ્ચિત	અનિશ્ચિત	પરિમાણ- બોધક
ગણના	ક્રમ	દાખલા :
પૂર્ણાંક- બોધક એક, દો	પહલા, દૂસરા	સબ કુછ સર્વ અમુક ફલાના વગેરે
અપૂર્ણાંક- બોધક પાવ, આધા	આવૃત્તિ દુગુના, તિગુના	બહુત થોડા સઘ બહુતેરા પૂરા
	સમુદાય ચારો, આઠો	
	પ્રત્યેક- બોધક હરએક હરઘડી પ્રત્યેક	

(૩) સાર્વનામિક વિશેષણો વિકારી હોય છે એટલે તેમને વિશેષ્ય સાથે વાપરતાં પહેલાં તેમનાં રૂપાંતર થાય છે. તેમનાં બીજાં રૂપાંતરો પરિમાણબદ્ધક તથા ગુણવાચક વિશેષણ તરીકે પણ વપરાય છે. નીચેના કોઠામાં એવાં બધાં વિશેષણોનાં રૂપ આપેલાં છે:

મૂળ રૂપ	રૂપાંતર		ગુણવાચક		પરિમાણવાચક
	એકવચન	બહુવચન	એકવચન	બહુવચન	
યહ	હસ	હન	એસા (એવો)	ઐસે (એવા)	હતના (એટલું)
વહ	ઉસ	ઉન	વૈસા (તેવો)	વૈસે (તેવા)	ઉતના (તેટલું)
સો (તે)	તિસ	તિન (તેઓ)	તૈસા (તેવો)	તૈસે (તેવા)	તિતના (તેટલું)
જો (જે)	જિસ	જિન (જેઓ)	જૈસા (જેવો)	જૈસે (જેવા)	જિતના (જેટલું)
કૌન	કિસ	કિન	કૈસા (કેવો)	કૈસે (કેવા)	કિતના (કેટલું)

(૪) ગુજરાતીમાં એકવચનમાં અને બહુવચનમાં વિશેષણ એક સરખાં જ આવે છે, પણ હિંદીમાં તેમ થતું નથી.

જેમ અંગ્રેજીમાં નામનું બહુવચન થતાં તેમનાં દર્શક વિશેષણ પણ બહુવચનમાં થાય છે (દાખલા તરીકે This નું These અને That નું Those) તેમ હિંદીમાં સાર્વનામિક વિશેષણો તેમનાં વિશેષ્યો પ્રમાણે બને છે, જેમકે :

આ ચોપડી = यह किताब

આ ચોપડીઓ = ये किताबें

આ ચોપડીના પાનાંમાં = इस किताबके पन्नेमें

આ ચોપડીઓનાં પાનાંઓમાં = इन किताबोंके पन्नोंमें

(૫) જ્યારે વિશેષ્ય-નામને પ્રત્યય લાગ્યો નથી હોતો ત્યારે વિશેષણનું રૂપાંતર ન થતાં તે મૂળ રૂપમાં જ રહે છે, જેમકે :

यह किताब मेरी है। પણ પ્રત્યય લાગે ત્યારે :

इस किताबमें कितने पन्ने (પાનાં) हैं ?

આ નિયમો આવાં બધાં વિશેષણો વાપરતી વખતે અને તેમનાં રૂપાંતર કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

(૬) એવી જ રીતે સર્વનામ તરીકે यह, वह વગેરે શબ્દો વપરાય ત્યારે પણ મૂળ સર્વનામને પ્રત્યય ન લાગતાં તેમનાં રૂપાંતરોને પ્રત્યય લાગશે, જેમકે :

वहने कहा नलि, પણ ઉમને કહા

कौनने तूफान किया ? नलि, પણ કિસને તૂફાન કિયા ?

વિશેષણોની વિગતવાર યાદી માટે આ પુસ્તકને અંતે શબ્દકોશનો વિશેષણ નો વિભાગ જુઓ.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. ગુણવાચક વિશેષણના પ્રકાર બતાવો અને આ પાઠમાં બતાવ્યા સિવાયના તેના દાખલા આપો.
૨. સાર્વનામિક વિશેષણોતું રૂપાંતર ક્યારે થાય છે? સો અને કૌનનાં બધાં રૂપાંતરો બતાવો.
૩. નીચેના શબ્દોનો પ્રયોગ વાક્યોમાં કરો :
 ૧. જિસ; ૨. તિતના; ૩. કૈસે; ૪. વૈસા; ૫. ઉતના; ૬. તિન;
૪. નીચે લખેલાં વાક્યો સુધારો:
 ૧. उसने कब आयगा ?
 २. यह कौनकी किताब है ?
 ૩. वहने मुझे बेर (બેર) दीये ।
 ૪. जितना मैं चाहता था कितना आपने नहीं बताया ।
 ૫. इस व्याकरण पढ़नेसे मुझे हिन्दी आ गया ।
૫. હિંદીમાં અનુવાદ કરો :
 ૧. મેં જોટલું ધાર્યું હતું તેટલું તમે આજે કામ કર્યું નહિ.
 ૨. તેણે તેને કહ્યું કે તે તેમને ઓળખતો નથી પણ તેઓ તેને ઓળખે છે.
 ૩. એણે એમને બોલાવ્યા ને એમણે આવવાની એને ના કહી.
 ૪. જેવું કરશો તેવું પામશો.
 ૫. એવું કામ ન કરો.

પાઠ તેવીસમો

અવ્યય

જે શબ્દમાં કોઈપણ જાતનો ફેરફાર થતો નથી અને જે દરેક સ્થિતિમાં જેમ ને તેમ જ રહે છે તે અવ્યય કહેવાય છે.

અવ્યયના હિંદીમાં ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે :

- (૧) સંબંધસૂચક, (૨) વિસ્મયાદિબોધક,
(૩) સમુચ્ચયબોધક અને (૪) ક્રિયાવિશેષણ.

(૧) સંબંધસૂચક (નામયોગી)

(૪) જે શબ્દોથી નામ અથવા સર્વનામનો, વાક્યના બીજા શબ્દો સાથેનો સંબંધ માલૂમ પડે તે સંબંધસૂચક અવ્યય કહેવાય છે, જેમકે :

૧. ભારત વર્ષકી ચાવી ગાંધીજીકે પાસ છે ।

ઉપરના વાક્યમાં ચાવી અને ગાંધીજી સાથેનો સંબંધ પાસ શબ્દ પરથી સમજાય છે તેથી પાસ શબ્દ સંબંધસૂચક અવ્યય કહેવાય.

(ખ) ગુજરાતીમાં,ની પાસે,ની સાથે,ની નજીક,ની મારફત,ની દ્વારા,ની અંદર,ની બહાર, વગેરે ઇકારાંત શબ્દોને અવ્યય લાગે છે. હિંદીમાં તેમ કદાપિ થતું નથી. હિંદીમાં,ની ને બદલેકી નો પ્રયોગ કરીએ તો ખોટો ગણાય. એવે પ્રસંગે ગુજરાતીની ના અર્થમાં હિંદીમાંકે નો પ્રયોગ થાય છે, જેમકે :

(ક) મારી પાસે રૂપીઆ છે = (મેરી પાસ નહિ, પશુ) = મેરે પાસ રૂપયા હૈ ।

(ખ) તેની સાથે મોહન જાય છે = (ઉસકી સાથ નહિ, પશુ) ઉસકે સાથ મોહન જાતા હૈ ।

(૨) વિસ્મયાદિબોધક (કેવળપ્રયોગી)

જે શબ્દોથી આશ્ચર્ય, હર્ષ, દુઃખ, તિરસ્કાર, ઉત્તેજન વગેરેના ભાવો સમભાય તે શબ્દો વિસ્મયાદિબોધક અવ્યય કહેવાય, જેમકે :

ઓહ !; અહા !; ઍ !; છી : !; હાય !; વાહ !

દાખલો: ઓહ ! તુમ इतनी लंबी नदी कैसे तैर (તરી) आए ?

(૩) સમુચ્ચયબોધક (ઉલયાન્વયી)

જે શબ્દોથી બે શબ્દ કે બે વાક્યનું સંધાન થાય છે તે સમુચ્ચયબોધક અવ્યય કહેવાય છે, જેમકે :

૧. मैं और तुम वहाँ जाएंगे ।

૨. वहाँ जाना किन्तु जल्दी वापिस आना ।

ઉપરના દાખલામાં ઔર અને किन्तુ ઉલયાન્વયી અવ્યય છે. ઔર, तो, यथा, तथा, तो भी, परन्तु, अथवा, लेकिन, मगर, चूँ कि, हालाँ कि વગેરે આ વર્ગના અવ્યયો છે.

(૪) ક્રિયાવિશેષણ

જે અવ્યય-શબ્દો કયાપદમાં કોઈ ને કોઈ બાતની વિશેષતા બતાવે છે તે અવ્યયો, ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયો કહેવાય છે, જેમકે :

(ક) वह प्रतिदिन (દાળવાયક ક્રિયાવિશેષણ) यहाँ जाता है ।

(ખ) મેરે દાદિને (જમણી) (સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણ) ઓર
 उसका मकान है ।

(ગ) हम तुम्हारे साहस पर बहुत (પ્રકારવાચક ક્રિયાવિશેષણ) खुश हैं ।

(ધ) आज आपने ज्यादा (પરિમાણવાચક ક્રિયાવિશેષણ) खाया है ।

(ક) जी हाँ, (સ્વીકૃતિદર્શક ક્રિયાવિશેષણ) आप जा सकते हैं ।

(ચ) तुम अभी मत (અસ્વીકૃતિદર્શક ક્રિયાવિશેષણ) खेलो ।

(છ) आप कब तक (પ્રશ્નાર્થ ક્રિયાવિશેષણ) सोते रहेंगे ?

બીજા અવ્યયોની તેમ જ ક્રિયાવિશેષણોની અલાયદી
 યાદી આ પુસ્તકના કોશના તે વિભાગમાં આપેલી છે.

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચે લખેલા શબ્દોમાં કયા કયા પ્રકારના કયા કયા અવ્યય છે ?
 नहीं; जितना; परस्पर; जब तक; बार बार (વારંવાર).

૨. સ્થાનવાચક ક્રિયાવિશેષણના પ્રકાર બતાવો અને હિંદીમાં તે
 દરેકનો એકેક દાખલો આપો.

૩. નીચેનાં વાક્યોનો હિંદીમાં અનુવાદ કરો અને એમાં કયાં કયાં અવ્યય
 આવ્યા છે તે જણાવો :

(ક) બ્યાંસુધી ખાદી પહેરાશે નહિ ત્યાંસુધી દેશને સ્વરાજ
 મળવું દુર્લભ છે.

(ખ) ખેડૂત ટાઢ, તડકો ને વરસાદ જોયા વિના મહેનત કરે છે.

(ગ) હિંદનો મજૂર આજસુધી કંગાલ રહ્યો છે.

(ધ) કારીગર વર્ગનું ભાગ્ય હજી પણ આકુંજ રહ્યું છે.

(ક) તમે કોણ જાણે કયાં કયાં ભટકો છો ?

પાઠ ચોવીસમો

કૃદંત

કૃદંત પણ ક્રિયાપદની માફક ક્રિયા બતાવે છે અને તે, ક્રિયાપદના કર્તા અને કર્મ બન્ને તરીકે આવી શકે છે. પણ ક્રિયાપદ અને કૃદંત વચ્ચે એટલો ફેર છે કે ક્રિયાપદ વાક્યને છેડે આવે છે અને વાક્યનો અર્થ પૂરો કરે છે, જ્યારે કૃદંત વાક્યની અંદર આવે છે અને વાક્યનો અર્થ પૂરો કરતું નથી.

ગુજરાતીમાં અને હિંદીમાં નીચે પ્રમાણે પાંચ મુખ્ય કૃદંત છે :

ગુજરાતી કૃદંત

૧. વર્તમાન કૃદંત
૨. ભૂત કૃદંત
૩. ભવિષ્ય કૃદંત
૪. સામાન્ય કૃદંત
૫. સંબંધક ભૂતકૃદંત

હિંદી કૃદંત

- વર્તમાન કૃદંત
- ભૂત કૃદંત
- ભવિષ્ય કૃદંત
- સામાન્ય કૃદંત
- સંબંધ ભૂત કૃદંત

ઉપરનાં કૃદંતોનો ઉપયોગ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

(૧) વર્તમાન કૃદંત

(ક) ક્રિયાપદના વર્તમાન કાળમાંથી હૈ ધાતુનાં રૂપો કાઢી નાખવાથી જે શબ્દ રહે છે તે વર્તમાન કૃદંત હોય છે. અથવા ક્રિયાપદના મૂળ રૂપ સાથે નર અને નારી જાતિમાં અનુક્રમે એકવચનમાં તા અને તી અને બહુવચનમાં તે ઉમેરવાથી વર્તમાન કૃદંત બને છે, જેમકે :

(૧) જાતા હૂં માંથી હૂં બાદ કરતાં જાતા વર્તમાન કૃદંત; અથવા
(૨) જા + તા = જાતા; જા + તી = જાતી; અને જા + તે = જાતે—એ
ત્રણ વર્તમાન કૃદંત બનશે.

- (ક) મੈં જાતા થા, લેકિન જા ન સકા। (નર ભતિ એકવચન)
(ખ) હમ દૌડતે થે લેકિન પહુંચ ન સકે। (નર ભતિ બહુવચન)
(ગ) યહ આતી થી લેકિન ગિર ગઈ। (નારી ભતિ એકવચન)
(ધ) વે સ્થેલતી થીં લેકિન હાર ગઈ। (નારી ભતિ બહુવચન)

(ખ) કેટલીક વખતે ક્રિયા ચાલુ ને ચાલુ રહેતી
બતાવવાને માટે કૃદંત બેવડાવાય છે. એ ઉપરાંત હુઆ
શબ્દ ઉમેરવાથી વર્તમાન કૃદંતનો બીજો પ્રકાર થાય છે,
જેમકે :

મੈં ચલતે ચલતે થક ગયા। વહ રોતા હુઆ આયા।

ઉપરનું પહેલું વાક્ય બીજી રીતે નીચે પ્રમાણે પણ
લખાય છે.

મੈં ચલતે ર થક ગયા।

(૨) ભૂત કૃદંત

(ક) પૂર્ણ ભૂતકાળ, પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ અને પૂર્ણ
વર્તમાનકાળના વાક્યના ક્રિયાપદમાંથી હૈ ધાતુનાં રૂપો કાઢી
નાખવાથી ભૂતકૃદંત રહે છે, જેમકે :

- (ક) મૈને કિતાબ પઢી થી। (પૂર્ણ ભૂતકાળ)
(ખ) મૈને કિતાબ પઢી હોગી। (પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ)
(ગ) મૈને કિતાબ પઢી હૈ। (પૂર્ણ વર્તમાનકાળ)

ઉપરના વાક્યોમાં પઢી એ રૂપ નારી ભતિનું ભૂતકૃદંત છે. એ જ રીતે નર ભતિનું ભૂતકૃદંત પઢા થયે.

(ખ) સાદા ભૂતકાળના ક્રિયાપદમાં હુઆવાં રૂપો ઉમેરવાથી બીજી ભતનાં ભૂતકૃદંત બને છે, જેમકે :

(૧) यह काम मेरा किया हुआ है ।

(૨) वे पत्र मेरे लिखे हुए हैं ।

(૩) ભવિષ્ય કૃદંત

ક્રિયાપદના છેલ્લા અક્ષર “ના”નો ને કર્યા પછી તેમાં ચાલા, ચાલે અથવા ચાલી ઉમેરવાથી ભવિષ્ય કૃદંત બને છે, જેમકે :

જાના નું જાને (૧) + ચાલા = જાનેચાલા; (૨) + ચાલે = જાનેચાલે;
(૩) + ચાલી = જાનેચાલી

(૧) मैं जानेवाला हूँ । (નર ગતિ એકવચન)

(૨) हम जानेवाले हैं । (નર ગતિ બહુવચન)

(૩) मैं अथवा हम जानेवाली हूँ अथवा हैं (નારી ગતિ એકવચન અને બહુવચન)

(૪) સામાન્ય કૃદંત

સામાન્ય કૃદંત કેટલીક વખતે નામ તરીકે પણ વપરાય છે અને તેને વિભક્તિના પ્રત્યયો પણ લગાડવામાં આવે છે, જેમકે :

करता, करने को, करने से, करने के लिये, करने से, करने का, करने में.

इस भाईने काम करने में लापरवाही (બેદરકારી) की ।

(૫) સંબંધક ભૂતકૃદંત

ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુમાં કર અથવા કરકે શબ્દ ઉમેરવાથી સંબંધક ભૂતકૃદંત બને છે, જેમકે :

- (ક) જા + કર, કરકે = જા કર અથવા જા કરકે;
- (ખ) બોલ + કર, કરકે = બોલ કર અથવા બોલ કરકે ।
- (ક) उसने वहाँ जा करके वह काम किया;
- (ખ) वह बोल कर चला गया ।

અભ્યાસપાઠ .

૧. નીચેનાં કૃદંતોના પ્રકાર બતાવો અને વાક્યોમાં તેમનો ઉપયોગ કરો :

- (૧) देखते हुए; (૨) पोंछता (લૂછતા) हुआ;
- (૩) रोते रोते; (૪) पीते पीते;
- (૫) पढ़ते २ (૬) करते २

૨. નીચેનાં વાક્યોનું હિન્દી કરો :

- (૧) મોટાભાઈ બૂલો કાઢતા કાઢતા થાકી ગયા.
- (૨) બેન રસોઈ કરતી કરતી ઢાઝી (જલ) ગઈ.
- (૩) માતા બાળકને રમાડતી હતી.
- (૪) જવાહરલાલ ઉર્દૂમાં બાપણુ કરતા હતા.
- (૫) કવિ લખતાં લખતાં થાકી ગયા.

૩. નીચેનાં વાક્યોમાં વર્તમાનકૃદંત મૂકો :

- ૧. मैं गया था । ૨. वे दोड़े हुए आए ।
- ૩. बालककी हत्या हुई थी ।

૪. નીચેનાં વાક્યોમાં ભૂતકૃદંત મૂકો :

- ૧. मैं सोता था । ૨. कवि गीत बनाता था ।
- ૩ उसने खाया हुआ होगा । ૪. कौन संसदमें (જાનબાં) પડે ?

પાઠ પરચીક્ષ્મો

પ્રયોગ

ક્રિયાપદનો કર્તાના, કર્મના કે ભાવના અર્થમાં ઉપયોગ થાય ત્યારે તેનો અનુક્રમે (૧) કર્તારિ, (૨) કર્મણિ અને (૩) ભાવે પ્રયોગ થયો કહેવાય છે.

(૧) કર્તારિ પ્રયોગ

કર્તારિ પ્રયોગમાં ક્રિયાપદમાંથી કર્તાનો અર્થ નીકળે છે. એટલે કે કર્તાનાં પુરુષ, જાતિ અને વચન પ્રમાણે ક્રિયાપદના રૂપમાં ફેરફાર થયા કરે છે, જેમકે :

मैं पुस्तक पढ़ता हूँ; वहोंने ग्रंथ पढ़ती हैं;

ઉપરનાં વાક્યોમાં કર્તા પ્રમાણે ક્રિયાપદમાં ફેરફાર થયા છે.

(૨) કર્મણિ પ્રયોગ

(ક) કર્મણિ પ્રયોગમાં ક્રિયાપદ કર્મના અર્થમાં વપરાય છે એટલે કે કર્મનાં પુરુષ, જાતિ અને વચન અનુસાર ક્રિયાપદના રૂપમાં ફેરફાર થયા કરે છે, જેમકે :

मैंने किताब पढ़ी। मैंने किताबें पढ़ीं।

મગનલાલસે માત્ર ક્ષાયા જાતા હૈ ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાપદમાં ફેરફાર થયા છે. કર્મણિ પ્રયોગમાં સકર્મક ક્રિયાપદનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં આવે છે ને કોઈ કોઈ વખત કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં હોવા છતાં કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાની જાતિ થાય છે.

(ખ) કર્તરિ પ્રયોગ ઉપરથી કર્મણિ પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે થાય છે :

કર્તરિ

કર્મણિ

૧. મૈં પઢતા હૂં । મુક્તસે કિતાબ પઢી ગઈ ।
૨. બહિનેં પઢતી હૈં । બહિનોંકે દ્વારા કિતાબેં પઢી જાતી હૈં ।
૩. મગનલલ પઢેગા । મગનલલસે રામાયણ ગ્રન્થ પઢા જાયગા ।

અકર્મક ક્રિયાપદને કર્મ હોતું નથી તેથી તેના કર્મણિ પ્રયોગ થતો નથી.

(૩) ભાવે પ્રયોગ

ભાવે પ્રયોગમાં કર્મ હોતું નથી. અકર્મક ક્રિયાપદ જ્યારે એના પોતાનો જ એટલે કે ક્રિયાનો અર્થ બતાવે, ત્યારે તે ભાવે પ્રયોગ કહેવાય છે, અને ત્યારે ક્રિયાપદ હ્રમેશાં ત્રીજા પુરુષ નર જાતિ એકવચનમાં જ આવે છે, જેમકે:

૧. મુક્તસે નહીં દૌઢા જાતા । ૨. હમસે ચલા જાયગા ।
૩. હમસે ચલા ગયા ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. હિંદીમાં પ્રયોગના પ્રકાર કેટલા છે ? તેના દાખલા આપો.
૨. કર્મણિ પ્રયોગ કેવી રીતે બને છે ? કર્તરિમાંથી કર્મણિ બને તેવા ત્રણ દાખલા આપો.

૩. બાવે પ્રયોગમાં કર્મનું શું સ્થાન છે ? એમાં ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન કેવી રીતે બતાવાય છે ? દાખલા સહિત સમજાવો.

૪. નીચેનાં અધૂરાં વાક્યો પૂરાં કરો :

૧. પ્રેમચંદ્રજીસે ——— લિખા ગયા હૈ ।

૨. ગુરુ ——— તરફથી (ઉત્પત્તિ) હોગી ।

૩. ——— પ્રશ્ન નહીં પૂછા જાયગા ।

૪. અંધેસે ——— નહીં જાતા ।

૫. મત્તોસે ——— ।

૫. હિંદીમાં અનુવાદ કરો :

૧. મહાત્માજીથી હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર થઈ રહ્યો છે.

૨. દેશજનો દ્વારા જ દેશનું ભલું થઈ શકે.

૩. વિદ્યાર્થી મારફત કામ કરાવવું નહિ.

૪. તેનાથી બોલાવું નથી.

૫. ઇન્દ્રકાન્તથી દુઃખને લીધે સુવાવું નથી.

પાઠ છવીસમો

મહત્વના શબ્દદોષ, ભેદણીદોષ વગેરે

ગુજરાતીઓ હિન્દુસ્તાની ભાષા લખે છે ત્યારે કયા કયા દોષો કરે છે—ભેદણીના તેમ જ અર્થના અનર્થ કરનારા શબ્દોના—તે કેટલેક અંશે આ પાઠ દ્વારા સમજાવ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓના નિબંધલેખન અને અનુવાદ ઉપરથી સેંકડે ૭૫-૮૦ ટકાની જે સામાન્ય ભૂલો અમે નોંધી છે તેના ઉદાહરણ રૂપે થોડા શબ્દો આ નીચે આપીએ છીએ. એના અભ્યાસથી શુદ્ધલેખનનો ખ્યાલ સહેલાઈથી આવશે.

અશુદ્ધ હિંદી

શુદ્ધ હિંદી

૧. મેં (હું)	मैं (મેં માત્રા)
૨. કિતાબ + મેં (માં, સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)	किताबमें
૩. તુમ્હેરે (તમારો)	तुम्हारा
૪. તુમ્હેરી (તમારી)	तुम्हारी
૫. તુમ્હેરા (તમારા)	तुम्हारे
૬. બહોત, બોત (ધણું)	बहुत
૭. બહાર (બહાર)	बाहिर, बाहर
૮. વધુ (વધારે)	अधिक, ज्यादा
૯. વધુ (પત્ની)	बधू
૧૦. દિન (ગરીબ)	दीन
૧૧. દીન (દિવસ)	दिन
૧૨. આપકિ (આપની) [કી, નારી જાતિનો છટ્ટીનો પ્રત્યય]	आपकी
૧૩. કિ [કર ધાતુનું ભૂતકાળનું નારી જાતિનું ક્રિયાપદ] (કરી)	की
૧૪. કી [ઉભયાન્વયી અવ્યય] (કે, અથવા)	कि

१५. हम हमेरी (अमे अमारी ओटके के पोतानी) बात हम अपनी बात
 १६. तुम तुम्हेरी (तमे तमारी ओटके के पोतानी) तुम अपनी
 १७. आप आपकी (आप आपनी ओटके के पोतानी) आप अपनी
 १८. झेर, झहर (अेर, विष) जहर
 १९. हमेरी पास हमारे पास
 २०. तुम्हेरी साथ तुम्हारे साथ
 २१. मेरी पर मेरे पर, मुझ पर
 २२. जाहेर जाहिर
 २३. मोका, मोखा (तक) मौका
 २४. किमत, कीम्मत कीमत
 २५. हाजर हाज़िर
 २६. अपेक्षा (धृच्छा) आकांक्षा
 २७. तुम्हारा करतां विशेष तुम्हारी अपेक्षा विशेष
 २८. सुत (सुतर) सूत (सुतर)
 २९. सूत (पुत्र) सुत (पुत्र)
 ३०. फेंसला फेंसला
 ३१. नहि, नही नहीं
 ३२. हम लोक, हम लोको हम लोग, हम लोगोंने
 ३३. लोक (दुनियाना भाषुसे।) लोग
 ३४. देवलोक (आ दुनिया सिवायना दोके।) देवलोक
 ३५. ओर (अने) और (अने)
 ३६. और (तरङ्क, पती) ओर (तरङ्क, पती)
 ३७. हम खाते थे। हम खाते थे।
 ३८. हम खाती थी। हम खाती थी।
 ३९. नाव, नांव (नाम) नाम
 ४०. दुसरा दूसरा
 ४१. बूरा (भराय) बुरा

४२. कीया (की) सीवा	किया, दिया
४३. केकीन (परंतु)	लेकिन
४४. ईस, जीस, कीस	इस, जिस, किस
४५. मीला	मिला
४६. हमकु	हमको
४७. तुमकु	तुमको
४८. दीखाना	दिखाना
४९. फीर (पछी)	फिर
५०. समजना	समझना
५१. मुजे (भने)	मुझे
५२. बापीस (पाछुं)	वापिस
५३. लिपी	लिपि
५४. कीताब	किताब
५५. सीर (भाथुं)	सिर
५६. शोचना (विचारतुं)	सोचना
५७. शकना (शक्वुं).	सकना
५८. पैड (आड)	पेड़
५९. पेर (पग)	पैर
६०. पे (उपर)	पै
६१. शहर (शहूर)	शहर
६२. सेर	सैर (सहल)
६३. सेर (सिंह)	शेर (सिंह)
६४. एक शेर (ओक शेर, रतल)	एक सेर
६५. बाबु (पनालाल)	बाबू (पन्नालाल)
६६. फत्तेह	फतह
६७. जगा (जग्या)	जगह
६८. मोत (भृत्य)	मौत

६९. फहरता है (फहरे छे)	बहस्ता है
७०. महिना	महीना
७१. महेमत	मेहमत, महिनत
७२. हिन्दु	हिन्दू
७३. खीआ	खियाँ
७४. मेहरबानी	मेहरबानी, महिरबानी
७५. बहेन	बहिन, बहन
७६. अहेशान	एहसान
७७. साहेब	साइब, साहिब
७८. इश्वर, इर्या	ईश्वर, ईर्या
७९. कीरण	किरण
८०. उर्दु	उर्दू
८१. भुख	भूख
८२. फरियाद	फरियाद
८३. चाहिऐ	चाहिये, चाहिए
८४. ऐक (ओक)	एक
८५. लीये (लाटे)	लिये, लिए
८६. जाईए	जाइये, जाइए
८७. ऊमंग	उमंग
८८. लिजीए, लीजीये	लीजिये, लीजिए
८९. दिजिये	दीजिये, दीजिए
९०. नारीआ	नारियाँ (नारीओ)
९१. बीश्वास	विश्वास
९२. अंधारा	अंधेरा
९३. हंसना (हंसवुं)	हँसना
९४. हंसी मजाक (भस्करी ठठ्ठा)	हँसी मजाक
९५. दोनो (दोन्नो)	दोनों

९६. शोब	शौब (ओडे नवुं)
९७. शोचना	सोन्नना (विआरवुं)
९८. सुवेरमे (सवार)	सुबहमे (सवार)
९९. सामको (सांगे)	शामको
१००. दोपहरमे	दुपहरमे, दोपहरमे
१०१. ...मे (भां)	...में
१०२. पडोशी	पडोसी
१०३. कहाँ, जहाँ, वहाँ, यहाँ	कहाँ, जहाँ, वहाँ, यहाँ
१०४. यह (ते)	वह
१०५. वो (तेओ)	वे (तेओ)
१०६. वे, ए (ओओ)	ये (ओओ)
१०७. रूपीआ, रूपें	रुपया, रुपये
१०८. ईतनेमे (ओटलाभां)	इतनेमें
१०९. लोट	आटा (लोट)
११०. लोटता था { (पाछो आवतो હતો)	लौटता था
१११. लेटता था {	
११२. लीटता था (सूतो હતો)	लेटता था
११३. कौण ? (कोण ?)	कौन ?
११४. खाउगा ? (आधिश)	खाऊँगा
११५. राह (वाट) देखना	राह देखना । (रस्तो जेवे)
११६. राह जेयी, वार जेवी	प्रतीक्षा (इन्तजार) करना
११७. रस्ता	रास्ता
११८. उद्देश उद्देश	उद्देश
११९. बुद्धि	बुद्धि
१२०. शिक्षण	शिक्षा (केणवणी, शिक्षण)
१२१. शिक्षा (हंड)	जुर्माना (हंड)
१२२. रक्षण	हिंसाजत, रक्षा (रक्षण)

१२३. रक्षा	रक्षा (राખડी)
१२४. केसा ? (કેવું ?)	कैसा ?
१२५. भे काम किया (भे क्युं)	मैंने काम किया
१२६. तुने दिया	तूने दिया (तें आપ્યું)
१२७. तू (તું)	तू
१२८. मैं उसने बुलाया	मैंने उसको बुलाया
१२९. मुझको कहा	मुझसे कहा
१३०. उसको पूछा	उससे पूछा
१३१. बिचारो, बिचारी (गरीबना अर्थभां)	बेचारा, बेचारी
१३२. छुट्टी	इजाजत (પરવાનગી)
१३३. रजा	छुट्टी (નિશાળની રજા)
१३४. पाणी (પાણી)	पानी
१३५. कुछ (કંઈક)	कुछ
१३६. ओरत (ઔ)	औरत
१३७. गाम (ગામડું)	गाँव, देहात
१३८. बांधना (બાંધવું)	बाँधना
१३९. हुं (હું)	हूँ
१४०. क्यो (કેમ)	क्यों
१४१. केदखाना	कैदखाना
१४२. नोकरी	नौकरी
१४३. उल्लु (ઉલ્લુ, भूर्भ)	उल्लू (धुवड)
१४४. सीवाय	सिवाय, सिवा, अलावा. अतिरिक्त
१४५. मूळ, जळ, बालक	मूल, जल, बालक
१४६. सूविधा (सगवड)	सुविधा, सहूलियत
१४७. दूविधा (अगवड) [द्विविधा, दुविधा, उघेडबुन (विभासथु, गडभथस)]	
१४८. असूविधा (अगवड)	असुविधा
१४९. भोजाई (भाजी)	भोजाई

१५७. लम्बल (प्याल, विचार)	खयाल (धारणा)
१५८. साहेली (सप्पी)	सहेली
१५९. बहेला (पहेला)	पहला
१६०. तिन (त्रय)	तीन
१६१. चहता है	चाहिये है
१६२. होनेका नहीं	नहीं होगा
१६३. हलवा (हलवे)	हलवा (शीरे)
१६४. शीरो (शीरे)	सीरा (हलवे)
१६५. छ (१-७)	छः
१६६. दश (दस)	दस
१६७. सत्तर	सत्रह (१७)
१६८. सत्रह	सत्तर (७०)
१६९. महीन	महीन (जीलुं, आरीक)
१७०. सन्दुक	सन्दूक (पेटी)
१७१. दोना	दौना (दुइयो)
१७२. दौरा	दौरा (अभयु, यात्रा)
१७३. शब (शुद्ध)	शब
१७४. चाकु (चप्पु)	चाकू
१७५. चुहा, मुसा	चूहा. मूसा (उँदर)
१७६. कागडा	कौआ (कागडे)
१७७. काकाकौआ	काकातुआ (काकाकौआ)
१७८. आसुं	आँसू
१७९. अंगुठा	अंगूठा
१८०. एकाद (अक़ाद)	एकाध
१८१. किसि न किसि	किसी न किसी (काँ ने काँ)
१८२. वे गीर गई	वे गिर गई (तेओ पडी गयां)
१८३. फुरसद	फुसंत (फुरसद)

१७७. बिस्तरा	बिस्तर (बिछानुं)
१७८. लोही	लोह, खून (लोही)
१७९. नाई	नाई (हुआम)
१८०. नाई	नाई (नेम, भांति भाइठ)
१८१. सकर (साकर नहि)	चीनी, शकर (आंस)
१८२. सकर (साकर)	मिश्री
१८३. नीबू (लीयु)	नीबू
१८४. आलू (आलु)	आलू (पटाआ)
१८५. कोईने (कोई अ)	किसीने
१८६. कौनका (कानुं)	किसका
१८७. मेहमान	मेहमान, महिमान (महेमान)
१८८. मनसुबा	मनसूबा (मनसुआ)
१८९. साथे साथे (साथे साथे)	साथ साथ अथवा साथ २
१९०. दो दो आंखो	दो दो आंखें अथवा दो २ आंखें
१९१. यह (आ) जाती हैं।	यह जाती है।
१९२. मैं आती हूँ।	मैं आती हूँ।
१९३. वह (ते) जाएंगे	वह जाएगा।
१९४. बे (तेआ) बोली	बे बोली।
१९५. जिल्ला (जिल्हो)	जिल्ला

પાઠ સત્તાવીસમે

અનુવાદની કલા

હિંદીમાંથી ગુજરાતીમાં અને ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં તરજૂમો કરતી વખતે નવશિખાઉએ ખૂબ કાળજી લેવી જોઈએ. ભાષાશાસ્ત્રીઓએ વારંવાર કહ્યું છે કે જે લખાણ મૂળ ભાષામાં હોય તે લખાણનાં ભાવ, શૈલી અને સુંદરતા અનુવાદની ભાષામાં જેમ ને તેમ જળવાઈ રહે તે ઉત્તમ અનુવાદ. વળી ભાષા બોલતાં કાનને જે મધુર લાગે અને કઠોરતાથી જે પર રહે તે જ ઉત્તમ ભાષા.

આ બન્ને મુદ્દા ખ્યાલમાં રાખીને કોઈ પણ ભાષાનો અનુવાદ થવો જોઈએ. એ સિવાય યોગ્ય શબ્દોની પસંદગી ને તેનો યથોચિત વપરાશ એ પણ અનુવાદની લાક્ષણિકતા છે. હિંદીમાંથી ગુજરાતીમાં ઊતરતી કેટલીક વાર્તાઓના ભાષાંતરમાં અનુવાદકોએ ખૂબ છૂટ લીધી હોય છે. એક રીતે મૂળ લખાણ લખવું તે સહેલું છે, પણ ભાષાંતર કરવું કઠિન છે, કારણ કે મૂળ લખાણને ચાળીને, છણીને, તેનો હેતુ, તેના ભાવ ને તેનો અર્થ જેમ ને તેમ કાયમ રાખીને અનુવાદ કરવામાં અપાર કુશળતા જોઈએ છે.

અતિ ઉત્સાહી એવા ઘણા લોકો ભાષાજ્ઞાન વગર તરજૂમો કરવા મંડી પડે છે. આપણા પર હિંદી ભાષાના થોડા સંસ્કાર હોય કે આપણે હિંદી ભાષા થોડી સમજી શકતા હોઈએ તો તેથી કાંઈ આપણે ઉત્તમ અનુવાદકની લાયકાતવાળા થઈ જતા નથી. તેથી પ્રત્યેક નવા શીખનારે તો, બાળક

જેમ બાળપોથીથી પોતાનું શિક્ષણ શરૂ કરે તેમ જ અનુવાદ લખવાનું કામ ધીરે ધીરે શરૂ કરી, ક્રમશઃ ઉપર ચડવું જોઈએ. આપણે પણ આ પાઠમાં એ જ ક્રમ પ્રમાણે ચાલીશું. પહેલાં સાદા, પછી સંયુક્ત અને પછી મિશ્ર વાક્યોનો શુદ્ધ તરજૂમો કરતાં કરતાં એક-બે સાદા પેરેગ્રાફ, પછી અઘરા ફકરા, પછી સાહિત્યિક લખાણ ને પછી આખો લેખ કે વાર્તાનો અનુવાદ થવો જોઈએ. આવી રીતે અનુવાદ કરવાથી જ ભાષા ઘડાશે ને કલમ સ્થિર થઈ યોગ્ય સમયે શૈલી પકડતી જશે.

(૧) સાદાં વાક્ય—હિંદીમાંથી ગુજરાતી

(ક) રામચન્દ્રજી વનમે ગયે થે।

રામચન્દ્રજી વનમાં ગયા હતા.

(ખ) સીતાજી મી રામકે સાથ દુઃખ ફેલતી થીં।

સીતાજી પણ રામની સાથે દુઃખ વેઠતાં હતાં.

(ગ) લક્ષ્મણજીને માર્દ-ભૌજાર્દકી સેવામેં હી અપના પરમ કર્તવ્ય સમજા।

લક્ષ્મણજીએ ભાઈ-ભાભીની સેવામાં જ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માન્યું.

ઉપરનાં વાક્યોમાં અનુવાદની જરાય છૂટ લીધી નથી. જો લઈએ તો ત્રીજા વાક્યનો તરજૂમો આ પ્રમાણે બને:—

લક્ષ્મણજીએ ભાઈભાભીની સેવામાં જ પોતાનો મોટો ધર્મ જોયો.

છૂટ લઈને અનુવાદ કરવાની પદ્ધતિ ઠીક નથી કારણ કે તેથી છૂટની મર્યાદા રહેતી નથી; અને આમળ જતાં અર્થનો અનર્થ થાય એવા અનુવાદ બની જવાનો

ભય રહે છે. હા, સુંદર શબ્દોન્મી, પસંદગી થાય અને ભાષા-
લાલિત્ય જળવાય, છતાં ભાષા ન બદલાય એ રીતે પણ
અનુવાદ થઈ શકે, જેમકે:

(ધ) ગોકુલકે સમી ગ્વાલ ગોરે થે, સિર્ફ કૃષ્ણ શ્યામ થે ।

સામાન્ય અનુવાદ: ગોકુળના બધા ય ગોપ ગોરા હતા,

માત્ર કૃષ્ણ કાળા હતા.

સારો અનુવાદ: ગોકુળના બધા ય ગોવાળ ગોરા હતા,

કેવળ કૃષ્ણ કાળા હતા.

ઉપરનાં વાક્યોમાં શબ્દો બદલ્યા છતાં ભાવ કાયમ રહે છે અને
ગોપ ને બદલે ગોવાળ અને માત્ર ને બદલે કેવળ શબ્દ મૂકવાથી
વાક્યમાં પદલાલિત્ય ને મધુરતા આવ્યાં છે.

(૨) સાદાં વાક્ય—ગુજરાતીમાંથી હિંદી

(ક) કપીરજીનાં પદો બહુ સુંદર છે.

કવીરજીકે પદ બહુત સુન્દર હૈં ।

(ખ) મહાત્માજી અને મહાદેવભાઈની ભાષા-શૈલી લગભગ સરખી
હોય છે.

મહાત્માજી ઓઁ મહાદેવભાઈકી ભાષા-શૈલી કરીબ ંક-સી
હોતી હૈ ।

(ગ) નર્મદ ગુજરાતનો મહાકવિ હતો.

નર્મદ ગુજરાતકે મહાકવિ થે । (માનાર્થે બહુવચન)

(ઘ) હમર આપા ભીલ લોકોના ઉદ્ધારક છે.

ઠક્કરવાપા ભીલ લોગોકે ઉદ્ધારક હૈં ।

(ઙ) ગુજરાતના ગામડાંઓમાં નરી નિરક્ષરતા પ્રવર્તેલી છે.

સામાન્ય અનુવાદ

ગુજરાતકે દેશતોમેં બિલકુલ નિરક્ષરતા દિલ્હ દેતી હૈ ।

ઉપરના વાક્યોમાં પદી એ રૂપ વારી જાતિનું ભૂતકૃદંત છે. એ જ રીતે નર જાતિનું ભૂતકૃદંત પદા થશે.

(ખ) સાદા ભૂતકાળના ક્રિયાપદમાં કુમાનાં રૂપો ઉમેરવાથી બીજી જાતનાં ભૂતકૃદંત બને છે, જેમકે :

(૧) यह काम मेरा किया हुआ है ।

(૨) वे पत्र मेरे लिखे हुए हैं ।

(૩) ભવિષ્ય કૃદંત

ક્રિયાપદના છેલ્લા અક્ષર “ના”ને ને કર્યા પછી તેમાં વાલા, વાલે અથવા વાલી ઉમેરવાથી ભવિષ્ય કૃદંત બને છે, જેમકે :

જાના નું જાને (૧) + વાલા = જાનેવાલા; (૨) + વાલે = જાનેવાલે;
(૩) + વાલી = જાનેવાલી

(૧) मैं जानेवाला हूँ । (નર જાતિ એકવચન)

(૨) हम जानेवाले हैं । (નર જાતિ બહુવચન)

(૩) मैं अथवा हम जानेवाली हूँ अथवा हैं (નારી જાતિ એકવચન
અને બહુવચન)

(૪) સામાન્ય કૃદંત

સામાન્ય કૃદંત કેટલીક વખતે નામ તરીકે પણ વપરાય છે અને તેને વિભક્તિના પ્રત્યયો પણ લગાડવામાં આવે છે, જેમકે :

करना, करने को, करने से, करने के लिये, करने में, करने का, करने में.

इस आइने काम करने में लापरवाही (બેદરકારી) की।

(૫) સંબંધક ભૂતકૃદંત

ક્રિયાપદના મૂળ ધાતુમાં કર અથવા કરકે શબ્દ ઉમેરનાથી સંબંધક ભૂતકૃદંત બને છે, જેમકે :

- (ક) જા + કર, કરકે = જા કર અથવા જા કરકે;
- (ખ) બોલ + કર, કરકે = બોલ કર અથવા બોલ કરકે ।
- (ક) उसने वहाँ जा करके वह काम किया;
- (ખ) वह बोल कर चला गया ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. નીચેનાં કૃદંતોના પ્રકાર બતાવો અને વાક્યોમાં તેમનો ઉપયોગ કરો :

- (૧) देखते हुए; (૨) पोलता (લૂકતા) हुआ;
- (૩) रोते रोते; (૪) पीते पीते;
- (૫) पढ़ते २ (૬) करते २

૨. નીચેનાં વાક્યોનું હિન્દી કરો :

- (૧) मोटाभार भूखे काढता काढता थाड़ी गया.
- (૨) બેન રસોઈ કરતી કરતી ઢાઝી (જલ) ગઈ.
- (૩) માતા બાળકને રમાડતી હતી.
- (૪) જવાહરલાલ ઉર્દૂમાં બાષણ કરતા હતા.
- (૫) કવિ લખતાં લખતાં થાકી ગયા.

૩. નીચેનાં વાક્યોમાં વર્તમાનકૃદંત મૂકો :

- ૧. मैं गया था । २. वे दोड़े हुए आए ।
- ૩. बालककी हत्या हुई थी ।

૪. નીચેનાં વાક્યોમાં ભૂતકૃદંત મૂકો :

- ૧. मैं सोता था । २. कवि गीत बनाता था ।
- ૩. उसने खाया हुआ होगा । ४. कौन संसटमें (जंगलમાં) पड़े ?

પાઠ પચ્ચીસમે

પ્રયોગ

ક્રિયાપદનો કર્તાના, કર્મના કે ભાવના અર્થમાં ઉપયોગ થાય ત્યારે તેનો અનુક્રમે (૧) કર્તરિ, (૨) કર્મણિ અને (૩) ભાવે પ્રયોગ થયો કહેવાય છે.

(૧) કર્તરિ પ્રયોગ

કર્તરિ પ્રયોગમાં ક્રિયાપદમાંથી કર્તાનો અર્થ નીકળે છે. એટલે કે કર્તાનાં પુરુષ, જાતિ અને વચન પ્રમાણે ક્રિયાપદના રૂપમાં ફેરફાર થયા કરે છે, જેમકે :

मैं पुस्तक पढ़ता हूँ; बहिनें ग्रंथ पढ़ती हैं;

ઉપરનાં વાક્યોમાં કર્તા પ્રમાણે ક્રિયાપદમાં ફેરફાર થયા છે.

(૨) કર્મણિ પ્રયોગ

(ક) કર્મણિ પ્રયોગમાં ક્રિયાપદ કર્મના અર્થમાં વપરાય છે એટલે કે કર્મનાં પુરુષ, જાતિ અને વચન અનુસાર ક્રિયાપદના રૂપમાં ફેરફાર થયા કરે છે, જેમકે :

मैंने किताब पढ़ी। मैंने किताबें पढ़ीं।

મગનલાલસે માત્ર સ્વાયા જાતા હૈ ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાપદમાં ફેરફાર થયા છે. કર્મણિ પ્રયોગમાં સકર્મક ક્રિયાપદનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં આવે છે ને કોઈ કોઈ વખત કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં હોવા છતાં કર્મ પ્રમાણે ક્રિયાની જાતિ થાય છે.

(ખ) કર્તરિ પ્રયોગ ઉપરથી કર્મણિ પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે થાય છે :

કર્તરિ

કર્મણિ

૧. મૈં પઢતા હૂં । મુક્તસે કિતાબ પઢી ગઈ ।
૨. બહિનેં પઢતી હૈં । બહિનોંકે દ્વારા કિતાબેં પઢી જાતી હૈં ।
૩. મગનલાલ પઢેગા । મગનલાલસે રામાયણ ગ્રન્થ પઢા જાયગા ।

અકર્મક ક્રિયાપદને કર્મ હોતું નથી તેથી તેને કર્મણિ પ્રયોગ થતો નથી.

(૩) ભાવે પ્રયોગ

ભાવે પ્રયોગમાં કર્મ હોતું નથી. અકર્મક ક્રિયાપદ ત્યારે એનો પોતાનો જ એટલે કે ક્રિયાનો અર્થ બતાવે, ત્યારે તે ભાવે પ્રયોગ કહેવાય છે, અને ત્યારે ક્રિયાપદ હુમેશાં ત્રીજા પુરુષ નર જાતિ એકવચનમાં જ આવે છે, જેમકે:

૧. મુક્તસે નહીં દોડા જાતા । ૨. હમસે ચલા જાયગા ।
૩. उससे खेला गया ।

• અભ્યાસપાઠ •

૧. હિંદીમાં પ્રયોગના પ્રકાર કેટલા છે ? તેના દાખલા આપો.
૨. કર્મણિ પ્રયોગ કેવી રીતે બને છે ? કર્તરિમાંથી કર્મણિ બને તેવા ત્રણ દાખલા આપો.

૩. ભાવે પ્રયોગમાં કર્મનું શું સ્થાન છે ? એમાં ક્રિયાપદનાં જાતિ-વચન કેવી રીતે બતાવાય છે ? દાખલા સહિત સમજાવો.

૪. નીચેનાં અધૂરાં વાક્યો પૂરાં કરો :

૧. પ્રેમચંદ્રજીસે ——— લિખા મયા છે .

૨. ગુરુ ——— ——— તરફી (ઉત્તરિ) હોગી .

૩. ——— પ્રશ્ન નહીં પૂછા જાયગા .

૪. અંધેસે ——— નહીં જાતા .

૫. મત્તોસે ——— .

૫. હિંદીમાં અનુવાદ કરો :

૧. મહાત્માજીથી હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર થઈ રહ્યો છે.

૨. દેશજનો દ્વારા જ દેશનું બહું થઈ શકે.

૩. વિદ્યાર્થી ભારત કામ કરાવવું નહિ.

૪. વેનાથી ખોલાવું નથી.

૫. ઇન્દ્રકાન્તથી દુઃખને લીધે સુવાતું નથી.

પાઠ છવીસમો

મહત્વના શબ્દદોષ, જોડણીદોષ વગેરે

ગુજરાતીઓ હિન્દુસ્તાની ભાષા લખે છે ત્યારે કયા કયા દોષો કરે છે—જોડણીના તેમ જ અર્થના અનર્થ કરનારા શબ્દોના—તે કેટલેક અંશે આ પાઠ દ્વારા સમજાવ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓના નિબંધલેખન અને અનુવાદ ઉપરથી સંકડે ૭૫-૮૦ ટકાની જે સામાન્ય ભૂલો અમે નોંધી છે તેના ઉદાહરણ રૂપે થોડા શબ્દો આ નીચે આપીએ છીએ. એના અભ્યાસથી શુદ્ધલેખનનો ખ્યાલ સહેલાઈથી આવશે.

અશુદ્ધ હિંદી

શુદ્ધ હિંદી

૧. મેં (હું)	મैं (બે માત્રા)
૨. કિતાબ + મેં (માં, સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)	કિતાવમેં
૩. તુમ્હેરે (તમારો)	તુમ્હારા
૪. તુમ્હેરી (તમારી)	તુમ્હારી
૫. તુમ્હેરા (તમારા)	તુમ્હારે
૬. બહોત, બોત (ધણું)	બહુત
૭. બહાર (બહાર)	બાહિર, બાહર
૮. વધુ (વધારે)	બાંધક, જ્યાંદા
૯. વધુ (પત્ની)	વધૂ
૧૦. દિન (ગરીબ)	દીન
૧૧. દીન (દિવસ)	દિન
૧૨. આપકિ (આપની) [કી, નારી જાતિનો છઠ્ઠોનો પ્રત્યય]	આપકી
૧૩. કિ [કર ધાતુનું ભૂતકાળનું નારી જાતિનું ક્રિયાપદ] (કરી)	કી
૧૪. કી [ઉભયાન્વયી અવ્યય] (કે, અથવા)	કિ

१५. हम हमेरी (अमे अमारी अटले के पोतानी) बात हम अपनी बात
 १६. तुम तुम्हेरी (तमे तमारी अटले के पोतानी) तुम अपनी
 १७. आप आपकी (आप आपनी अटले के पोतानी) आप अपनी
 १८. जेह, जेहेर (जेर, विष) जेहर
 १९. हमेरी पास हमारे पास
 २०. तुम्हेरी साथ तुम्हारे साथ
 २१. मेरी पर मेरे पर, मुझ पर
 २२. जाहेर जेहिर
 २३. मोका, मोखा (तक) मौका
 २४. किमत, कीम्मत कीमत
 २५. हाजर हाजिर
 २६. अपेक्षा (छा) आकांक्षा
 २७. तुम्हारा कर्ता विशेष तुम्हारी अपेक्षा विशेष
 २८. सूत (सुतर) सूत (सुतर)
 २९. सूत (पुत्र) सूत (पुत्र)
 ३०. फेंसला फेंसला
 ३१. नहि, नही नहीं
 ३२. हम लोक, हम लोको हम लोग, हम लोगों
 ३३. लोक (दुनियाना भाषुसो) लोग
 ३४. देवलोक (आ दुनिया सिवायना दोड़ो) देवलोक
 ३५. ओर (अने) और (अने)
 ३६. और (तरफ, पती) ओर (तरफ, पती)
 ३७. हम खाते थे। हम खाते थे।
 ३८. हम खाती थी। हम खाती थी।
 ३९. नाव, नांव (नाम) नाम
 ४०. दुसरा दूसरा
 ४१. बूग (अशाम) बूग

४२. कीया (क़ियु) दीया	क्रिया, दिया
४३. लेकीन (परंतु)	लेकिन
४४. ईस, जीस, कीस	इस, जिस, किस
४५. मीला	मिला
४६. हमकु	हमको
४७. तुमकु	तुमको
४८. दीखाना	दिखाना
४९. फीर (पछी)	फिर
५०. समजना	समझना
५१. मुजे (मने)	मुझे
५२. बापीस (पाछुं)	बापिस
५३. लिपी	लिपि
५४. कीताब	किताब
५५. सीर (भाथुं)	सिर
५६. शोचना (विथारतुं)	शोचना
५७. शकना (शकतुं)	सकना
५८. पैड (आड)	पेड़
५९. पेर (पग)	पैर
६०. पे (उपर)	पे
६१. शहेर (शहरेर)	शहर
६२. सेर	सैर (सहेल)
६३. सेर (सिंह)	शेर (सिंह)
६४. एक शेर (अेक शेर, रतल)	एक मेर
६५. बाबू (पनालाल)	बाबू (पन्नालाल)
६६. फत्तेह	फतह
६७. जगा (जग्या)	जगह
६८. मोत (भृत्य)	मौत

६९. पहरता है (पहरे छे)	पहनता है
७०. महिना	महीना
७१. मेहनत	मेहनत, महिनत
७२. हिन्दु	हिन्दू
७३. स्त्रीआ	स्त्रियाँ
७४. मेहरबानी	मेहरबानी, महिरबानी
७५. बहेन	बहिन, बहन
७६. अहेशान	एहसान
७७. साहेब	साहब, साहिव
७८. इश्वर, इर्या	ईश्वर, ईर्ष्या
७९. कीरण	किरण
८०. उर्दु	उर्दू
८१. भुख	भूख
८२. फरिआद	फरियाद
८३. चाहिऐ	चाहिये, चाहिए
८४. ऐक (अेक)	एक
८५. लीये (भाटे)	लिये, लिए
८६. जाईए	जाइये, जाइए
८७. ऊमंग	उमंग
८८. लिजीए, लीजीये	लीजिये, लीजिए
८९. दिजिये	दीजिये, दीजिए
९०. नारीआ	नारियाँ (स्त्रीअे।)
९१. बीश्वास	विश्वास
९२. अंधारा	अंधेरा
९३. हंसना (हसवुं)	हँसना
९४. हंसी मजाक (भस्करी हूँ।)	हँसी मजाक
९५. दोनो (अन्ने)	दोनों

૯૬. શો વ	શો વ (ઝાડે બવું)
૯૭. શોચના	સોચના (ચિત્તારવું)
૯૮. સુવેરમે (સવારે)	સુવરમે (સવારે)
૯૯. સામકો (સાંજે)	શામકો
૧૦૦. દોપહરમે	દુપહરમે, દોપહરમે
૧૦૧. ...મે (માં)	...મેં
૧૦૨. પઢોશી	પઢૌસી
૧૦૩. કહાં, જહાં, વહાં, યહાં	કહાં, જહાં, વહાં, યહાં
૧૦૪. યહ (તે)	વહ
૧૦૫. વો (તેઓ)	વે (તેઓ)
૧૦૬. વે, એ (એઓ)	યે (એઓ)
૧૦૭. રૂપીઆ, રૂપયે	રૂપયા, રૂપયે
૧૦૮. રૂતનેમે (રૂટલામાં)	રૂતનેમે
૧૦૯. લોટ	ભાટા (લોટ)
૧૧૦. લોટતા થા { (પાછો આવતો હતો)	લૌટતા થા
૧૧૧. લેટતા થા {	
૧૧૨. લીટતા થા (સૂતો હતો)	લેટતા થા
૧૧૩. કૌણ ? (કોણ ?)	કૌન ?
૧૧૪. જાઝગા ? (ખાઈશ)	જાઝંગા
૧૧૫. રાહ (વાટ) દેખના	રાહ દેખના । (રસ્તો જોવો)
૧૧૬. ર.હ જોવી, વાર જોવી	પ્રતીક્ષા (ઇન્તજાર) કરના
૧૧૭. રસ્તા	રાસ્તા
૧૧૮. ઉદ્દેશ ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ
૧૧૯. બુધ્ધિ	બુદ્ધિ
૧૨૦. શીક્ષણ	શિક્ષા (કેળવણી, શિક્ષણ)
૧૨૧. શિક્ષા (દંડ)	જુર્માના (દંડ)
૧૨૨. રક્ષણ	રક્ષાજત, રક્ષા (રક્ષણ)

१२३. रक्षा	रक्षा (राખડी)
१२४. केसा ? (કેવું?)	कैसा ?
१२५. में काम किया (में क्युं)	मैंने काम किया
१२६. तुने दिया	तूने दिया (तें आप्हुं)
१२७. तु (तुं)	तू
१२८. में उसने बुलाया	मैंने उसको बुलाया
१२९. मुझको कहा	मुझसे कहा
१३०. उसको पूछा	उससे पूछा
१३१. बिचारी, बिचारी (गरीबना अर्थभां)	बेचारा, बेचारी
१३२. छुट्टी	इजाज़त (પરવાનગી)
१३३. रजा	छुट्टी (निशाणनी रज)
१३४. पाणी पाणी	पानी
१३५. कुछ (કંઈક)	कुछ
१३६. ओरत (ઝી)	औरत
१३७. गाम (गाभडुं)	गाँव, देहात
१३८. बांधना (आंधवुं)	बाँधना
१३९. हुं (ધું)	हूँ
१४०. क्यों (કેમ)	क्यों
१४१. केदखाना	कैदखाना
१४२. नोकरी	नौकरी
१४३. उल्लु (ઉલ્લુ, भूर्पा)	उल्लू (धुवड)
१४४. सीवाय	सिवाय, सिवा, अलावा अतिरिक्त
१४५. मूळ, जळ, बाळक	मूल, जल, बालक
१४६. सूविधा (सगवड)	सुविधा, सहूलियत
१४७. द्विधा (अगवड) [द्विविधा, दुविधा, उधेडबुन (विभासथु, गडभथल)]	
१४८. असूविधा (अगवड)	असुविधा
१४९. भोजाई (भाभी)	भौजाई

१५६. ख्याल (ख्याल, विचार)	खयाल (धारणा)
१५७. साहेली (सभी)	सहेली
१५८. पहला (पहले)	पहला
१५९. तिन (तुम्हारे)	तीन
१६०. चाहता है	चाहिये है
१६१. होनेका नहीं	नहीं होगा
१६२. हलवा (हलवे)	हलवा (शीरे)
१६३. शीरो (शीरे)	सीरा (हलवे)
१६४. छ (६-७)	छः
१६५. दश (दस)	दस
१६६. सत्तर	सत्रह (१७)
१६७. सत्रह	सत्तर (७०)
१६८. महिन	महीन (जीलुं, आरीक)
१६९. सन्दुक	सन्दूक (पेटी)
१७०. दोना	दौना (दुडियो)
१७१. दौरा	दौरा (अभय, यात्रा)
१७२. शव (मुड्डुं)	शव
१७३. चाकु (चप्पु)	चाकू
१७४. चुहा, मुसा	चूड़ा, मूसा (डूँडर)
१७५. कागडा	कौआ (कागडा)
१७६. काकाकौआ	काकानुआ (काकाकौआ)
१७७. आंसुं	आँसू
१७८. अंगुठा	अंगूठा
१७९. एकाद (अक़ाद)	एकाध
१८०. किसि न किसि	किसी न किसी (कोन ने कोन)
१८१. वे गीर गई	वे गिर गई (तेओ पडी गयीं)
१८२. फुरसद	फुर्सत (फ़ुरसद)

१७७. बिस्तरा	बिस्तर (बिछानुं)
१७८. लोही	लोह, खून (लोही)
१७९. नाई	नाई (हुमम)
१८०. नाई	नाई (नर्म, भांति भाइक)
१८१. सक्कर (साकर नडि)	चीनी, शक्कर (भांड)
१८२. सक्कर (साकर)	मिश्री
१८३. नीबू (लीयु)	नीबू
१८४. आलू (आलु)	आलू (पटाका)
१८५. कोईने (कोई अ)	किसीने
१८६. कौनका (कौनुं)	किसका
१८७. मेहमान	मेहमान, महिमान (महेमान)
१८८. मनसुबा	मनसूबा (मनसूभो)
१८९. साथे साथे (साथे साथे)	साथ साथ अथवा साथ २
१९०. दो दो आंखों	दो दो आंखें अथवा दो २ आंखें
१९१. यह (आ) जाती हैं।	यह जाती है।
१९२. मैं आती हूँ।	मैं आती हूँ।
१९३. वह (ते) जाएंगे	वह जाएगा।
१९४. बे (तेओ) बोली	बे बोली।
१९५. जिल्ला (जिल्हो)	जिला

પાઠ સત્તાવીસમો

અનુવાદની કલા

હિંદીમાંથી ગુજરાતીમાં અને ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં તરજૂમે કરતી વખતે નવશિખાઉએ ખૂબ કાળજી લેવી જોઈએ. ભાષાશાસ્ત્રીઓએ વારંવાર કહ્યું છે કે જે લખાણ મૂળ ભાષામાં હોય તે લખાણનાં ભાવ, શૈલી અને સુંદરતા અનુવાદની ભાષામાં જેમ ને તેમ જળવાઈ રહે તે ઉત્તમ અનુવાદ. વળી ભાષા બોલતાં કાનને જે મધુર લાગે અને કઠોરતાથી જે પર રહે તે જ ઉત્તમ ભાષા.

આ બન્ને મુદ્દા ખ્યાલમાં રાખીને કોઈ પણ ભાષાનો અનુવાદ થવો જોઈએ. એ સિવાય યોગ્ય શબ્દોની પસંદગી ને તેનો યથોચિત વપરાશ એ પણ અનુવાદની લાક્ષણિકતા છે. હિંદીમાંથી ગુજરાતીમાં ઊતરતી કેટલીક વાર્તાઓના ભાષાંતરમાં અનુવાદકોએ ખૂબ છૂટ લીધી હોય છે. એક રીતે મૂળ લખાણ લખવું તે સહેલું છે, પણ ભાષાંતર કરવું કઠિન છે, કારણ કે મૂળ લખાણને ચાળીને, છણીને, તેનો હેતુ, તેના ભાવ ને તેનો અર્થ જેમ ને તેમ કાયમ રાખીને અનુવાદ કરવામાં અપાર કુશળતા જોઈએ છે.

અતિ ઉત્સાહી એવા ઘણા લોકો ભાષાજ્ઞાન વગર તરજૂમે કરવા મંડી પડે છે. આપણા પર હિંદી ભાષાના થોડા સંસ્કાર હોય કે આપણે હિંદી ભાષા થોડી સમજી શકતા હોઈએ તો તેથી કાંઈ આપણે ઉત્તમ અનુવાદકની લાયકાતવાળા થઈ જતા નથી. તેથી પ્રત્યેક નવા શીખનારે તો, બાળક

જેમ બાળપોથીથી પોતાનું શિક્ષણ શરૂ કરે તેમ જ અનુવાદ લખવાનું કામ ધીરે ધીરે શરૂ કરી, ક્રમશઃ ઉપર ચડવું જોઈએ. આપણે પણ આ પાઠમાં એ જ ક્રમ પ્રમાણે ચાલીશું. પહેલાં સાદા, પછી સંયુક્ત અને પછી મિશ્ર વાક્યોનાં શુદ્ધ તરજૂમો કરતાં કરતાં એક-બે સાદા પેરેગ્રાફ, પછી અઘરા ફકરા, પછી સાહિત્યિક લખાણ ને પછી આખો લેખ કે વાર્તાનો અનુવાદ થવો જોઈએ. આવી રીતે અનુવાદ કરવાથી જ ભાષા ઘડાશે ને કલમ સ્થિર થઈ એવું સમયે શૈલી પકડતી જશે.

(૧) સાદાં વાક્ય—હિંદીમાંથી ગુજરાતી

(ક) રામચન્દ્રજી વનમાં ગયે થે ।

રામચન્દ્રજી વનમાં ગયા હતા.

(ખ) સીતાજી મી રામકે સાથ દુઃખ સ્થેલતી થીં ।

સીતાજી પણ રામની સાથે દુઃખ વેઠતાં હતાં.

(ગ) લક્ષ્મણજીને માઈ-ભૌજાઈકી સેવામેં હીં અપના પરમ કર્તવ્ય સમજ્ઞા ।

લક્ષ્મણજીએ ભાઈ-ભાભીની સેવામાં જ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માન્યું.

ઉપરનાં વાક્યોમાં અનુવાદની જરાય છૂટ લીધી નથી. જો લઈએ તો ત્રીજા વાક્યનો તરજૂમો આ પ્રમાણે બને:—

લક્ષ્મણજીએ ભાઈભાભીની સેવામાં જ પોતાનો મોટો ધર્મ જોયો.

છૂટ લઈને અનુવાદ કરવાની પદ્ધતિ ઠીક નથી. કારણ કે તેથી છૂટની મર્યાદા રહેતી નથી; અને આગળ જતાં અર્થનો અનર્થ થાય એવા અનુવાદ બની જવાનો

ભય રહે છે. હા, સુંદર શબ્દોની, પસંદગી થાય અને ભાષા-લાલિત્ય જળવાય, છતાં ભાવો ન બદલાય એ રીતે પણ અનુવાદ થઈ શકે, જેમકે:

(ધ) ગોકુલકે સમી ગ્વાલ ગોરે થે, સિર્ફ કૃષ્ણ શ્યામ થે।

સામાન્ય અનુવાદ: ગોકુળના બધા ય ગોપ ગોરા હતા,

માત્ર કૃષ્ણ કાળા હતા.

સારો અનુવાદ: ગોકુળના બધા ય ગોવાળ ગોરા હતા,

કેવળ કૃષ્ણ કાળા હતા.

ઉપરનાં વાક્યોમાં શબ્દો બદલ્યા છતાં ભાવ કાયમ રહે છે અને ગોપ ને બદલે ગોવાળ અને માત્ર ને બદલે કેવળ શબ્દ મૂકવાથી વાક્યમાં પદલાલિત્ય ને મધુરતા આવ્યાં છે.

(૨) સાદાં વાક્ય—ગુજરાતીમાંથી હિંદી

(ક) કબીરજીનાં પદો ખુબ સુંદર છે.

કવીરજાંકે પદ બહુત સુન્દર હૈં।

(ખ) મહાત્માજી અને મહાદેવભાઈની ભાષા-શૈલી લગભગ સરખી હોય છે.

મહાત્માજી ઓર મહાદેવભાઈકી ભાષા-શૈલી કઠીન એક-સી હોતી હૈં।

(ગ) નર્મદ ગુજરાતનો મહાકવિ હતો.

નર્મદ ગુજરાતકે મહાકવિ થે। (માનાથેં ખુબચન)

(ઘ) ઠક્કર આપા ભીલ લોકોના ઉદ્ધારક છે.

ઠક્કરબાપા ભીલ લોગોંકે ઉદ્ધારક હૈં।

(ઙ) ગુજરાતના ગામડાંઓમાં નરી નિરક્ષરતા પ્રવર્તેલી છે.

સામાન્ય અનુવાદ

ગુજરાતકે દેશતોમેં બિલકુલ નિરક્ષરતા દિલાઈ વેતી હૈં।

सारे अनुवाद

गुजरातके ग्रामोंमें निरी निरक्षरता व्याप्त है।

- (२) गांधीजीना प्रयत्नशील अभिवादन। भीलमजूरोंनुं सारु संगठन थयुं छे।

अनुवादना एक प्रकार

गांधीजीकी कोशिशसे अहमदाबादके मिलमजूरोंमें अच्छा एकता हुआ है।

अथवा (भीले प्रकार)

गांधीजीके प्रयत्नसे अहमदाबादके मिलमजूरोंमें अच्छी एकता हुई है।

(३) संयुक्त वाक्य—हिंदीभांशी गुजराती

- (क) जिस कोशमें शुद्धता और प्रमाणिकता न हो वह शब्दोंके यथार्थ स्वरूपको नहीं समझा सकता।

ते कोशमां शुद्धता अने प्रमाणिकता नथी, ते शब्दोना यथार्थ स्वरूपने समझवी शकते नथी.

- (ख) आर्य लोगोंने सबसे प्राचीन कालमें सभ्यताका अवलम्बन किया और इसी हेतु क्या धर्म क्या नीति सब विषयके ये दीक्षागुरु हैं।

आर्य लोकोंने अत्यंत प्राचीन कालमां सभ्यताने आशरे लीधे अने अने कारणे, शुं धर्म, शुं नीति, तमाभ विषयोमां अने (आर्य लोक) दीक्षागुरु छे.

- (ग) अब हिन्दुस्तानके हर सूबेमें सूबेकी असली ज़बानका राज होगा और इन सबके बीचमें “हिन्दुस्तानी” ज़बान राजधानी होगी।

(मौलाना आज़ाद)

હવે હિન્દુસ્તાનના હરેક પ્રાન્તમાં પ્રાન્તની અસલ ભાષાનું રાજ થશે અને એ બધાની વચ્ચે “ હિન્દુસ્તાની ” ભાષાની રાજધાની થશે.
(મૌલાના આઝાદ)

(૪) સંયુક્ત વાક્ય—ગુજરાતીમાંથી હિન્દી

(ક) બળથી નહિ પણ સમજવટથી અને પ્રેમભરી દલીલોથી તેમને વશ કરો.

जबरन नहीं, लेकिन समझा-बुझाकर और प्रेमभरी युक्तियोंसे उनको वशमें करो।

(ખ) મદ્રાસની દક્ષિણભારત હિન્દીપ્રચાર સભાએ દક્ષિણમાં હિન્દી પ્રચારનું સારું કામ કર્યું તેથી ત્યાં આજે છ લાખ આદમીઓને ઠીક ઠીક હિન્દુસ્તાની આવડે છે.

મદ્રાસની દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચાર સભાને દક્ષિણમાં હિન્દી પ્રચારકા અછા કામ કિયા, ઇસ લિયે વહાં આજ છ: લાખ આદમિયોંકો મલીમાંતિ હિન્દુસ્તાની આતી હૈ.

(ગ) પ્રેમ અને અહિંસાથી સામ્રાજ્ય જીતાય છે અને ટકાવાય છે એ સિદ્ધાંત ગાંધીજીએ સારી દુનિયાને ભેટ ધર્યો.

પ્રેમ ઓર અહિંસાસે મુલક જીતા જાતા હૈ ઓર કાયમ રહ્વા જાતા હૈ, યહ ઉમૂલ ગાંધીજીને સારે આલમકો નજર કિયા।

(૫) મિશ્ર વાક્ય—હિન્દીમાંથી ગુજરાતી

(ક) જો મૂર્ખે ઓર વેકાર હૈં ઉન્હેં મગવાન કેવલ ઇક હી વિમૃતિ કે રૂપમેં દર્શન દેને કી હિંમત કર સકતે હૈં; વહ વિમૃતિ હૈં કામ ઓર અન્નકે રૂપમેં વેતનકા આશ્વાસન।

(ગાંધીજી)

જેઓ ભૂખ્યાં અને બેકાર છે તેઓને ભગવાન માત્ર એક જ વિભૂતિના રૂપમાં દર્શન દેવાનું સાહસ કરી શકે છે; તે વિભૂતિ છે કામ અને અન્નના રૂપમાં વેતનનો દિલાસો.

(ગાંધીજી)

(ખ) મેરી રાયમેં હિન્દુસ્તાન કી ઔર સારે સંસારકી અર્થવ્યવસ્થા ऐसी होनी चाहिये कि उसमें बिना खाने और कपड़ेके कोई भी रहने न पावे। दूसरे शब्दोंमें हरएकको अपनी गुजरबसर के लिये काफी काम मिलना ही चाहिये।

(ગાંધીજી)

મારા મત પ્રમાણે તો હિન્દુસ્તાનની અને સારી ય આલમની આર્થિક વ્યવસ્થા એવી થવી જોઈએ કે જેમાં ખોરાક અને વસ્ત્ર વગર કોઈ પણ રહેવા ન પામે. બીજા શબ્દોમાં (કહીએ તો), દરેકને પોતાના બરણપોષણને માટે પૂરતું કામ મળવું જ જોઈએ.

(ગાંધીજી)

•(ગ) मैं उसकी गद्द गोक लूंगी, उसका हाथ झटक तलवार छीन लूंगी, तलवार के टुकड़े टुकड़े कर फैक दूंगी। सावित्रीने यमके पंजेसे अपने स्वामी को लुड़ाया था; क्या मैं मनुष्यक हाथसे अपने स्वामीके पुत्रको न लुड़ा सकूंगी ?

(‘રાજમુકુટ’ સે)

હું તેનો માર્ગ ઘેરી લઈશ, તેનો હાથ ઝટકીને તલવાર છીનવી લઈશ, તલવારના ટુકડે ટુકડા કરી ફેંકી દઈશ. સાવિત્રીએ યમના પંજમાંથી પોતાના સ્વામીને છોડાવ્યા હતા; શું હું મનુષ્યના હાથમાંથી પોતાના (મારા) સ્વામીના પુત્રને નહિ છોડાવી શકું ?

(‘રાજમુકુટ’માંથી)

५६) मिश्र वाक्य—गुजरातीभांशी हिंदी

(क) भुद्ध भिदमतगारे गमे तेवा होय अगर नीवडे पणु तेमना आगेवान आनसाहेण नमने भुद्ध भिदमतगारे उमंगथी आदशाहआन कहीने भोलावे छे तेमने विशे तो कशे संदेह छे न नहि. तेओ निस्संदेह अेक भुद्ध परस्त पुरुष छे. (गांधीजी)

खुदाई खिदमतगार चाहे जैसे हों, या अन्तमें वे चाहे जैसे साबित हों; पर उनके नेताके बारेमें तो, जिसे वे बादशाह खान कहकर खुश होते हैं, कोई सन्देह नहीं हो सकता। वह तो असंदिग्ध रूपसे ईश्वरभीरु पुरुष हैं। (गांधीजी)

(ख) धरदाभने तेनी पोतानी विशिष्ट संस्कृति छे तेम न हिंदू धर्मने तेनी पोतानी छे. अविष्यनुं हिन्दुस्तान अे भेना संपूर्ण अने सुभद संयोग ३५ दशे. अे रणियामणो दिवस न्यारे आवशे त्यारे अेमनी तभाम भाषा ते हिन्दुस्ताननी दशे. पणु छतां उर्दूने विकास आलु रहेशे ने तेमां अरबी ने दारसी शब्दोनं प्राधान्य दशे. अने संस्कृत शब्द-अंडोणना प्राधान्यवाणी हिन्दीने पणु विकास आलु रहेशे.

(गांधीजी)

इस्लामकी अपनी खास संस्कृति है, इसी तरह हिन्दू धर्मकी भी अपनी संस्कृति है। भावी भारतमें इन दोनों संस्कृतियोंका पूर्ण और सुखद समिश्रण रहेगा। जब वह शुभ दिन आयगा तब उनकी (हिन्दू-मुसलमानोंकी) सामान्य भाषा हिन्दुस्तानी होगी। लेकिन उर्दू फिर भी अरबी फारसी शब्दोंकी बहुलताके साथ फूलती-फलती रहेगी और हिन्दी अपने संस्कृत शब्दोंके साथी भण्डारके साथ फूले-फलेगी। (गांधीजी)

(७) साक्षां हिन्दी काव्यतुं गुजराती अने तेना हिंदी गद्य)
अनुवाद

(४) नारीके जिस भव्य भावका, साभिमानभाषी हूँ मैं;
उसे नरोंमें भी पानेका उत्सुक अभिलाषी हूँ मैं।

स्त्रीना जे भव्य भावनुं हुं अभिमानपूर्वक कथन करुं छुं,
ते, पुरुषोभां पशु जेवा भाटे हुं आतुर अने अभिलाषी छुं।
स्त्रीके जिस पवित्र भावका मैं अभिमानपूर्वक कथन करता
हूँ, उसे पुरुषोंमें भी प्राप्त करने के लिये मैं अत्यंत उत्सुक
और आकांक्षी हूँ।

(५) करते हैं हम पतितजनोंमें बहुधा पशुताका आरोप,
करता है पशु वर्ग किन्तु क्या निज निसर्ग नियमोंका लोप?
मैं मनुष्यताको सुरत्वकी जननी भी कह सकता हूँ,
किन्तु पतितको पशु कहना भी कभी नहीं सह सकता हूँ।
(कविश्री मैथिलीशरणजीकी 'पंचवटी' से)

करीअे आपशु पतितजनो पर
बहुधा पशुतानो आरोप,
करता शुं पशुवर्ग परंतु
निज प्रकृतिनियमोनो लोप ?
मानवताने देवपशुानी
जननी पशु हुं कही शकुं,
किंतु पतितोने पशु कहेवां
कही नहीं अे सही शकुं.

[कविश्री मैथिलीशरण
गुप्तनी 'पंचवटी'भांथी]

[गुजराती काव्यभां अनुवाद करना
श्री. देशपाण्ड परमार]

(८) हिन्दी वार्ताना गुजराती अनुवाद

(क) बाबूजी कहते—मैं अपनी दरिद्रताका ढिंढोरा अपने आप क्यों पीटूँ ? दरिद्रता प्रकट करना दरिद्र होनेसे अधिक दुःखदायी होता है । भूल जाओ कि हमलोग निर्धन हैं, फिर लक्ष्मी हमारे पास आप दौड़ी आवेगी । खर्च बढ़ना, आवश्यकताओंका अधिक होना ही द्रव्योपार्जनकी पहली सीढ़ी है । इससे हमारी गुप्त शक्तियाँ विकसित हो जाती हैं और हम उन कष्टोंको झेलते हुए आगे पग धरनेके योग्य होते हैं । संतोष दरिद्रताका दूसरा नाम है ।

(ख) આપુણ કહેતા કે હું મારી પોતાની ગરીબાઈના ઢાલ મારી મેળે જ શા સારુ પીટું ? ગરીબાઈ ખુલ્લી પાડવી એ ગરીબ થવા કરતાં વધુ દુઃખદાયક હોય છે. ભૂલી નાઓ કે આપણે ગરીબ છીએ અને પછી લક્ષ્મી આપણે આંગણે આરણું ઠોકતી આવશે. ખર્ચ વધવો, જરૂરિયાતોનું વધવું—એ દ્રવ્યોપાર્જનનું પહેલું પગથિયું છે. એનાથી અમારી છુપી શક્તિઓ ખીલી ઊઠે છે અને અમે એ આપદાઓ સહેતાં સહેતાં આગળ પગ મૂકવાને યોગ્ય બનીએ છીએ. સંતોષ એ દરિદ્રતાનું ખીણું નામ છે.

(ख) हमलोगोंका खर्च दिन दिन बढ़ता ही जाता था । हमलोग सप्ताहमें तीन बार थियेटर ज़रूर देखने जाते । सप्ताहमें एक बार मित्रोंको भोजन अवश्य ही दिया जाता । अब मुझे सूझने लगा कि जीवनका लक्ष्य सुखभोग ही है । ईश्वरको हमारी उपासनाकी इच्छा नहीं । उसने हमको उत्तम उत्तम वस्तुएं भोगनेके लिये ही दी हैं । उनके भोगना ही उसकी सर्वोत्तम आराधना है !

(ખ) અમારા લોકોનો ખર્ચ દિવસે દિવસે વધે જ જતા હતા. અમે અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર સીનેમા જોવા અવસ્ય જતાં. અઠવાડિયામાં એક વાર મિત્રોને મિજબાની અવસ્ય અપાતી. હવે મને સૂઝવા લાગ્યું કે જીવનનું ધ્યેય સુખભોગ જ છે. ઈશ્વરને અમારી ઉપાસનાની ઇચ્છા નથી. તેણે અમને ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ ભોગવવાને માટે જ આપી છે. તેમનો ભોગવટો જ તેની સર્વોત્તમ ઉપાસના છે.

(प्रेमचंदजीकी “ शांति ” कहानीमेंसे)

આ પાઠમાં આપેલા અનુવાદો તો માત્ર નમૂના રૂપે છે. ચુંદર, સાદા ને સરળ અનુવાદના અભ્યાસ માટે ઉત્તમ રસ્તો તો એ છે કે હિંદી-ગુજરાતી અનુવાદનાં સારાં સારાં સામયિકો ને પુસ્તકોનું તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ વાચન કરવું. નીચેનાં સામયિકો ને પુસ્તકો એવા અભ્યાસ માટે શ્રેષ્ઠ છે.

ગુજરાતી

હિંદી

૧. હરિજન અન્ધુ

हरिजन सेवक

२. गांधीजीनी आत्मकथा (अधा भाग) गांधीजीकी आत्मकथा (सभी भाग)

3. भारी आत्मकथा (जवाहरलाल नेहरू) मेरी कहानी (जवाहरलाल नेहरू)

४. लोकमाता (काका कावेळकर) सप्तसंगिता (काका कालेलकर).

५. कला-एक जीवन दर्शन (काका साहेब) कला-एक जीवन दर्शन (काका साहेब)

૬. દ્વિજેન્દ્ર રાયનાં ગુજરાતી-હિંદી નાટકો

(બંગાલીમાંથી થયેલા અનુવાદો.)

૭. શરદ આપ્તની ગુજરાતી હિંદી નવલકથાઓ

(અંગાણીમાંથી થએલા અનુવાદો)

૮. કવિવર ટાગોરનાં ગુજરાતી-હિંદી અનુવાદિત પુસ્તકો

૯. શ્રી. મહાદેવભાઈ દેસાઈ, શ્રી. કાકા કાલેલકર, શ્રી હરિભાઉ ઉપાધ્યાય,
શ્રી. નરહરિભાઈ પરીખ અને શ્રી. કિશોરલાલ મશરવાળાનાં
ગુજરાતી-હિંદી પુસ્તકો

૧૦. ‘સર્વોદય’ માસિક અને તેના ગુજરાતી ભાષાંતરો

૧૧. પ્રેમચંદ્રજીની હિંદી નવલિકાઓ અને નવલકથાઓના ગુજરાતી
પ્રમાણુબૂત અનુવાદ

• અભ્યાસપાઠ •

૧. આ પુસ્તકમાં આપેલાં શ્રી. મશરવાળાના લખાણોનો અનુવાદ કરો.

૨. આ પુસ્તકમાં આપેલા “હિન્દુસ્તાની રાષ્ટ્રભાષા” લેખના પહેલા
બે ફકરાનો હિંદીમાં અનુવાદ કરો.

૩. ગાંધીજીની આત્મકથામાંથી તમને યોગ્ય લાગે તે એક-બે ફકરાનું
ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરો અને તેને ગુજરાતી આત્મકથા સાથે
સરખાવી જુઓ.

૪. જવાહરલાલ નેહરુની ગુજરાતી આત્મકથામાંથી ભૂમિકાના ગમે
તે બે ફકરાનું હિંદીમાં ભાષાંતર કરવા પ્રયત્ન કરો અને કયા કયા
દોષ છે તે શોધી કાઢો.

૫. નીચેના હિન્દી કાવ્યને ગુજરાતી હિન્દી ગદ્યમાં ઉતારો :

કંટક બિછે હુए हैं મગમે^૧
કઠિન ક્લેશ, દુખ હી દુખ જગમે;
વિરહ વિયોગ ભરે પગ પગર મે,
કમી તકપના કમી કલપના ।

*

*

*

તુમ જાગો લાલ ! નિશા બીતી ।
 તુમ જીવન દે જીતે રણકો,
 હૌં^૧ બિલ્લ-ઘૂંટ^૨ પિંદ જીતી ।
 સૂઝી સુર-સરિતા મમતા કી,
 છાતી વઝ્ર મરે, ગોદ રીતી^૩
 સુત-સંહારિણિ હાયન મરે મૌં,
 યા^૪ જગકી અતિ વિષમ પ્રતીતી ।

(પંડિત ગોવિંદવલ્લભ પંતકે “ રાજમુકુટ ” સે)

૬. આ પુસ્તકમાં આપેલા કાકા સાહેબના અને મૌલાના અબૂલ કલામ આઝાદનાં હિન્દી લખાણોનું માતૃભાષામાં ભાષાંતર કરે.
૭. રાષ્ટ્રભાષા સંબંધી કવિ નર્મદના “ ડાંડિયો ” માંથી જે ઉતારો આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે તેનો હિન્દીમાં ભાવાનુવાદ કરવા કોશિષ કરે.

પાઠ અઠાવીસમો

પત્રલેખન પદ્ધતિ

પ્રત્યેક મનુષ્યને કોઈ ને કોઈ રીતે પોતાના વિચારોને પ્રકટ કરવાની અનિવાર્ય જરૂર રહે છે. મનના વિચારોને, ભાવોને અને હૃદયની લાગણીઓને વાણીમાં ઉતારનારું સાધન તે ભાષા. એ ભાષાને, એ વાણીને કાગળ પર મૂકવાની કલા પર જ મનુષ્યના કાર્યના ફળનો આધાર રહે છે. તેથી જ નિબંધલેખન કરતાં પત્રલેખનને વિશેષ મહત્તા અપાઈ છે. પત્ર, ચિઠ્ઠી, અરજી, દફતરી તુમાર વગેરે અનેક પ્રકારે પત્રલેખનમાં ગણાય છે. અહીં આપણે માત્ર અતિ મહત્ત્વના વિભાગ પર જ ઊડતી નજર નાખી જઈશું.

પત્રલેખનની સર્વોત્તમ કલામાં તેની નીચેની ખુખીઓ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે : (૧) સાદી ને શુદ્ધ ભાષા, (૨) લખનારની સહૃદયતા, (૩) ટૂંકું ને મુદ્દાસર લખાણ, (૪) યોગ્ય શબ્દોનો અને રૂઢપ્રયોગોનો વાક્યરચનામાં યથેષ્ટ ઉપયોગ, (૫) સુંદર અક્ષર ને સ્વચ્છતા અને (૬) ભાવોનું સ્પષ્ટીકરણ.

ઉપરના મુદ્દાઓને વળગી રહીને જ પત્રલેખનની કલા વિકસવી જોઈએ. ઘણા લોકો લાંબા ને અસ્પષ્ટ કાગળો લખે છે. લખાણ જેમ સંક્ષિપ્ત ને મુદ્દાસર તેમ તેની કક્ષા ઝીંચી. આ દોડતા જમાનામાં જેને વાંચવાનો શોખ અને જરૂરિયાત છે તેને તે માટે પૂરતો સમય નથી હોતો; એટલે લેખક-વાચક બન્નેનો સમય અને શક્તિનો સંચય થાય ને નિર્થક વ્યય ન થાય એ જોવાનું ખાસ આવશ્યક છે.

જે કે વધારે માણસો વચ્ચે, એક એકને અંતરે રહેલા હોય ત્યારે પત્ર લખ્યા વિના વ્યવહાર ચાલતો નથી. પુસ્તકોના લેખનમાં અને પત્રલેખનમાં ખાસ ફેર એ છે, કે પુસ્તકમાં સાહિત્યિક ભાષા વપરાય છે જ્યારે પત્રલેખનમાં ઘરગથ્થુ, સાદી અને રૂઢપ્રયોગવાળી ભાષાનો ઉપયોગ થાય છે. ચિઢ્ઢી-ચપાટીમાં પણ બોલચાલની જ ભાષા હોય છે. એમ છતાં આ બન્નેમાં એટલી સજીવતા પ્રતીત થવી જોઈએ કે પત્રનો લેખક અને વાચક જાણે અરસપરસ વાત જ કરી રહ્યા હોય !

અર્વાચીન સમયમાં હિન્દી પત્રલેખન પર અંગ્રેજી પત્રલેખનનો અત્યંત પ્રભાવ પડ્યો છે. જૂના જમાનામાં શું ગુજરાતી, કે શું હિન્દી, કોઈ પણ ભાષાના પત્રોમાં બિનજરૂરી વિશેષણો અને વધારે પડતા શબ્દોનો ધસારો રહેતો હતો. આ રીતમાં હવે પરિવર્તન થવા માંડ્યું છે, અને આધુનિક પત્રોની ભાષા સરળ અને સાદી થવા માંડી છે. આ નવીન શૈલીને અનુસરીને જ અહીં વિવિધ પ્રકારના પત્રોના થોડા નમૂના નીચે આપ્યા છે :

(૧) પિતાકો

ગાંધીચૌક, સુરત, તા ૧-૧-૩૯

પૂજ્ય પિતાજી,

સવિનય પ્રણામ । આપકા પત્ર મિલા । પઢકર વડી खुशी हुई । आपने जो आज्ञाएं मुझे दी हैं उनका मैं पालन करूंगा ।

आजकल मैं अंग्रेजीके साथ ही साथ राष्ट्रभाषाका भी अध्ययन कर रहा हूँ । हिन्दीमें लिखे गये मेरे इस पत्रको पढ़कर आपको प्रसन्नता होगी । पूज्य माताजीको प्रणाम और भाई विनोद तथा बहिन चंद्रिकाको मेरा प्यार ।

आपका चरण सेवक

चन्द्रकान्त

(२) माताको

कालिज होस्टेल, चोपाटी, बम्बई,

ता० २-१-३९

पूज्य माताजी,

पिताजीके पत्रसे तुम्हारी बीमारीके संबंधमें पढ़कर मुझे फिन्न होती है। मैं शायद आज रातको ही कालिजसे छुटी लेकर चला आऊंगा।

यदि हो सका तो भाई रमाकान्त को भी साथमें लेता आऊंगा।

तुम्हारा प्रिय पुत्र

चित्तरंजन

(३) अध्यापकको

कोट, भडोच, ता० ३-१-३९

मान्यवर गुरुजी,

आपका कृपापत्र मिला। इम्तहानमें अपनी कामयाबी जान कर निहायत खुशी हुई। आप बधाई दे रहे हैं यह आपका सौजन्य है लेकिन सचमुचमें तो आपके ही प्रयत्न और कृपासे मैं सफल हो सका हूँ।

मेरा खयाल है कि रमेश और नरेन्द्र भी उत्तीर्ण हुए होंगे। मैं आगे पढ़ने के लिये उत्सुक हूँ, इस लिये छुटी पूरी होते ही आपकी सेवामें हाज़िर हो जाऊंगा।

आपका आज्ञाकारी

सुरेन्द्र

(४) सखीको

आगरा फोर्ट, ता. ४-१-३९

प्रिय सखी सुशीला,

बहुत दिनोंसे तेरा पत्र नहीं है। तू ऐसी किस काममें लगी रहती है? मुझे पत्र लिखनेके लिये कम से कम हफ्तेमें दस-पांच मिनिट तो निकाल लिया कर।

मेरा बिचार त्रिपुरी महासभामें जानेका है। यदि तू भी आए तो बड़ा आनंद रहेगा। मेरी ओरसे विद्युत्प्रभाको भी अनुरोध करना। तुम दोनोंको मैं जबलपुरसे आगरा भी लिवा जाना चाहती हूँ, क्योंकि तुम लोगोंने अभी तक ताजमहल और दयालबाग आदि ऐतिहासिक एवं औद्योगिक स्थान नहीं देखे हैं।

उत्तरकी प्रतीक्षा करूंगी।

तुम्हारी वही

तरुणिका

(५) पुत्रीका माताको

नडियाद, ता० २१-१२-३७.

पूज्य माताजी,

जब से मैं यहाँ आई हूँ, तुम लोगों के बिना तबियत नहीं लगती। दिनेश और सरला की बहुत याद आती रहती है।

हालाँ कि मुझे किसी प्रकार की तकलीफ़ नहीं है, सास-ससुरका और घरके सब लोगोंका बहुत प्रेम है, छोटी छोटी दो ननदें भी हैं, इस लिये उनके साथ मनबहलाव होता रहता है, लेकिन जब तुम लोगोंकी याद आ जाती है तब जी भर आता है और ऐसा लगता है कि मैं कब आपके पास जा पहुँचूँ। यह लिखो कि तुम मुझे कब तक बुला लोगी? मेरा खयाल है कि दिनेश बहुत जल्दी ही मुझे, लिबानेको आयगा।

सखी सावित्रीको मेरा प्रेम और पिताजीको प्रणाम।

तुम्हारी लाड़ली

कांता

(६) भाईका बहिनको

इलाहाबाद, ता० १०-२-३६

प्रिय बहिन तारा,

मैं गत सप्ताह यहाँ सकुशल आ गया था। इन दिनों तो मैं यहाँके दर्शनीय स्थानोंको ही देखता रहा हूँ। प्रयागराजका गंगा, यमुना और सरस्वतीका त्रिवेणीसंगम देखकर अत्यंत आनंद हुआ। रविवागको तो मैं अपने एक नये मित्र बाबू बिहारीके साथ नौकामें बैठकर संगम तक गया था। यहाँ पर माघ महीनेमें एक बड़ा भारी मेला लगता है। यदि हो सका तो उस समय मैं तुझे भी बुला लूँगा।

यह शहर करीब ८-९ कोसके घेरेमें बसा हुआ है। चारों तरफ कुछ न कुछ विशेष चीजें देखने लायक हैं। किला, विश्वविद्यालय, इण्डियन प्रेस, साहित्य सम्मेलन कार्यालय, राष्ट्रीय महासभाका कार्यालय “आनंदभवन” आदि देखने लायक हैं। विशेष फिर। कमसे कम प्रति सप्ताह एक पत्र ज़रूर दिया करना। घरके सब समाचार लिखना। तेरे लिये एक अच्छी साड़ी और यहाँके प्रसिद्ध अमरुद भेजनेवाला हूँ।

तेरा भाई किशोर

(७) नौकरीके लिये

अहमदाबाद, ता. २२-३-३७

श्रीमान मंत्रीजी,

राष्ट्रभाषा प्रचार समिति, वर्धा।

मान्यवर महोदय,

मैंने सुना है कि आपकी संस्था हिन्दुस्तानके विविध प्रान्तोंमें हिन्दी ज्ञाता विद्वानोंको भेजकर राष्ट्रभाषाप्रचारका कार्य कर रही है। और मुझे यह भी मालूम हुआ है कि अभी आपको ऐसे कुछ प्रचारकोंकी जरूरत भी है। क्या मैं आशा करूं कि आप मुझे निर्वाहयोग्य वेतन दे कर किसी स्थान पर तैनात करेंगे ?

मैं हिन्दी साहित्य संमेलन प्रयागकी 'विशारद' और मद्रासकी "राष्ट्रभाषा विशारद" परीक्षा उत्तीर्ण कर चुका हूँ। इसके अतिरिक्त मैं गुजराती, मराठी और अंग्रेजी भी जानता हूँ। मैंने हिन्दी अखबारोंमें कुछ लेख भी लिखे हैं। राष्ट्रभाषा-सेवा करनेकी मेरी प्रबल इच्छा है। मैं आशा करता हूँ कि आप मेरी नियुक्तिके विषयमें शीघ्र ही सूचित करेंगे।

इसके साथ मैं अपने आचार्यका और यहाँके प्रधान कार्यकर्ता श्री. भट्टजीका प्रमाणपत्र भेज रहा हूँ।

आपके उत्तरकी प्रतीक्षा करूंगा।

प्रार्थी,

चन्द्रशंकर जोशी

(७) शिकायत

नवापुरा मूरत, ता. ६-१-३९

माननीय हेल्थ ओफीसर महोदय,

मूरत म्युनिसिपालिटी, मूरत।

मान्यवर,

यद्यपि आजकल म्युनिसिपालिटी की तरफसे नगरकी स्वच्छता पर विशेष ध्यान दिया जा रहा है लेकिन हमारे मकानके पास बहते हुए गंदे नालेके कारण हम लोग बहुत परेशान हैं। एक तो मूरतमें बहुत ज्यादा मच्छड़ हैं ही, लेकिन इस नालेकी गंदगीके कारण यहाँ सबसे अधिक मच्छड़ रहते हैं। इससे हमारे मुहल्लेमें दूसरे मुहल्लोंकी अपेक्षा अधिक बीमारी रहती है। क्या मैं आशा करूं कि आप इस ओर शीघ्र ध्यान देंगे और यहाँ अधिकसे अधिक सफाई करानेका प्रबंध करेंगे ?

निवेदक,

नगीनदास भगत

प्रिय पंड्याजी,

भापका,

शान्तराम

પત્રની અંદરના ભાગમાં અત્યંત નિકટના સ્વજનોને જ તુમ થી સંબોધન થાય. બાકી બધાને આપ જ લખાય. પ્રારંભિક સંબોધનમાં તથા અંતમાં ઉપરના પત્રોમાં આપેલા શબ્દો અનુસાર સંબોધન થાય છે.

અત્યંત ઉપયોગના શબ્દોનો

સંક્ષિપ્ત શબ્દકોશ

[નોંધ : હિંદી તેમ જ ગુજરાતીમાં સરખા હોય એવા શબ્દો અહીં બહુ થોડા આપ્યા છે.]

વિભાગ પહલા - સંખ્યા

૧ એક=એક	૨૧ ફક્કીસ=એકવીસ
૨ દો=બે	૨૨ બાર્હિસ=બાવીસ
૩ તીન=ત્રણ	૨૩ તેરૈસ=ત્રેવીસ
૪ ચાર=ચાર	૨૪ ચૌત્તીસ=ચોવીસ
૫ પાંચ=પાંચ	૨૫ પચ્ચીસ=પચીસ
૬ છ=છ	૨૬ છબ્બીસ=છબ્બીસ
૭ સાત=સાત	૨૭ સત્તાર્હિસ=સત્તાવીસ
૮ આઠ=આઠ	૨૮ અઠ્ઠાર્હિસ=અઠ્ઠાવીસ
૯ નૌ=નવ	૨૯ ઉન્તીસ=ઓગણત્રીસ
૧૦ દસ=દસ	૩૦ ત્રીસ=ત્રીસ
૧૧ ગ્યારહ=અગિયાર	૩૧ ફક્તીસ=એકત્રીસ
૧૨ બારહ=બાર	૩૨ બત્તીસ=બત્રીસ
૧૩ તેરહ=તેર	૩૩ તેત્તીસ=ત્રેત્રીસ
૧૪ ચૌદહ=ચૌદ	૩૪ ચૌત્તીસ=ચોત્રીસ
૧૫ પન્દ્રહ=પંદર	૩૫ પૈત્તીસ=પાંત્રીસ
૧૬ સોલહ=સોળ	૩૬ છત્તીસ=છત્રીસ
૧૭ સત્રહ=સત્તર	૩૭ સૈત્તીસ=સાડત્રીસ
૧૮ અઠારહ=અઠાર	૩૮ અઢત્તીસ=આડત્રીસ
૧૯ ઉત્ત્રીસ=ઓગણત્રીસ	૩૯ ઉન્તાલીસ=ઓગણચાલીસ
૨૦ બીસ=વીસ	૪૦ ચાલીસ=ચાલીસ

- ४१ इकतालीस=अेकतालीस
 ४२ बयालीस=भेतालीस
 ४३ तेतालीस=तेतालीस
 ४४ चवालीस=युमालीस
 ४५ पैतालीस=पीसतालीस
 ४६ छियालीस=छेतालीस
 ४७ सैंतालीस=सुडतालीस
 ४८ अडतालीस=अडतालीस
 ४९ उनचास=ओगलुपयास
 ५० पचास=पयास
 ५१ इकावन=अेकावन
 ५२ बावन=भावन
 ५३ त्रेपन=तेपन
 ५४ चौवन=चोपन
 ५५ पचवन=पयावन
 ५६ छप्पन=छपपन
 ५७ सत्तावन=सत्तावन
 ५८ अठ्ठावन=अठ्ठावन
 ५९ उनसठ=ओगलुसाठ
 ६० साठ=साठ
 ६१ इकसठ=अेकसठ
 ६२ बासठ=भासठ
 ६३ त्रेसठ=तेसठ
 ६४ चौंसठ=चोसठ
 ६५ पैसठ=पासठ
 ६६ छियासठ=छासठ
 ६७ सडसठ=सडसठ

- ६८ अडसठ=अडसठ
 ६९ उनहत्तर=अगलुतेर
 ७० सत्तर=सितेर
 ७१ इकहत्तर=छक्रातेर
 ७२ बहत्तर=भोतेर
 ७३ तिहत्तर=तोतेर
 ७४ चुहत्तर=चुंभोतेर
 ७५ पचहत्तर=पंचोतेर
 ७६ छिहत्तर=छेतेर
 ७७ सतहत्तर=सितोतेर
 ७८ अठहत्तर=अठ्ठेतेर
 ७९ उन्यासी=ओगलुयाअेंसी
 ८० अस्सी=अेंसी
 ८१ इक्यासी=अेक्यासी
 ८२ बयासी=भ्यासी
 ८३ तेगसी=यासी
 ८४ चौरासी=चौरासी
 ८५ पचासी=पंचासी
 ८६ छिरासी=छयासी
 ८७ सतासी=सत्तासी
 ८८ अठासी=अठ्ठासी
 ८९ नवासी=नेयासी
 ९० नव्वे=नेवु
 ९१ इकानवे=अेकालु
 ९२ बानवे=भालु
 ९३ तेगानवे=त्रालु
 ९४ चौरानवे=चौरालु

- ૧૫ પંચાનવે=પંચાણુ
 ૧૬ છિયાનવે=છન્નુ
 ૧૭ સત્તાનવે=સત્તાણુ
 ૧૮ અટ્ટાનવે=અટ્ટાણુ
 ૧૯ નિન્યાનવે=નિન્યાણુ
 ૧૦૦ સૌ=સે।

૧૦૦૦ એકાર્ધ=એકમ

દહાર્ધ=૬૧૬

સૈકડા=સે।

હજાર=૬૪૦૨

લાખ=૩૧૫

કરોડ=૬૨૧૩

અરબ=અમન

ચરબ=અર્ધ

તાદાદ, સંખ્યા (સ્ત્રી.)=સંખ્યા

પહ્લા, અવ્વલ=પહેલો

દૂસરા, દોયમ=બીજો

ત્રીસરા, સોયમ=ત્રીજો

ચૌથા=ચોથો

પાંચવાં=પાંચમો

છટ્ટા, છઠવાં=છઠ્ઠો

સાતવાં=સાતમો

આઠવાં=આઠમો

નૌવાં=નવમો

દસવાં=દસમો

ગ્યારહવાં=અગિયારમો

વગેરે

દોનો=બન્ને

ત્રીનો=ત્રણે

ચારો=ચારે

પાંચો=પાંચે

છઠ્ઠો=છઠ્ઠે

સાતો=સાતે

વગેરે

પાવ, ચૌથાર્ધ=પા

આધા=અડધો

પૌન=પોણો

સવા=સવા

ડેઢ=દોહ

પૌને દો=પોણા બે

સવા દો=સવા બે

ઢાઈ, અઢાર્ધ=અઢી

સાઢે ત્રીન=સાડાત્રણ

૧૦૦૦૦ એકહરા=એકવડું

દુહરા=બેવડું

તિહરા=ત્રેવડું

ચૌહરા=ચોવડું

૧૦૦૦૦૦ દુગુના=મમણું

ત્રિગુના=ત્રમણું

ચૌગુના=ચોમણું

પંચગુના=પાંચગણું, પાંચવડું

વગેરે

- ૧) વ્યાંકી=) અદ્વિયો
 ૨) પાવ આના=૦) ૦૧ પા આનો
 ૩) આધા આના=૦) ૦૧૧ અડધો
 આનો
 ૪) પૌન આના=૦) ૦૧૧૧ પોણા
 આનો
 ૫) એક આના=૦) - એક આનો
 ૬) સવા આના=૦) - ૧ સવા આનો
 ૭) દો આના=૦) = બે આના
 ૮) ત્રીન આના=૦) = ત્રણ આના
 ૯) ચાર આના=૦૧ ચાર આના
 ૧૦) પાંચ આના=૦૧૫ પાંચ આના
 ૧૧) આઠ આના=૦૧૧ આઠ આના

- ૧૨) બારહ આના=૦૧૧૧ બાર આના
 ૧૩) એક રૂપયા=૧) એક રૂપીઓ
 ૧૪) એક રૂપયા સવા પાંચ આના=
 ૧૫) એક રૂપીઓ સવા
 પાંચ આના

- છદામ, પાઈ=પાઈ
 અધેલા=દોઢપાઈ
 અધત્રા=૬૫૫
 ફકત્રી=એક આની
 દુઅત્રી=બે આની
 ત્રુઅત્રી=પાવલી
 અઠત્રી=અડધો
 ગિત્રી, અશર્કી=ગેણી, ગિની

વિભાગ દૂસરા - કપડે .

- ૧ પગહી (સ્ત્રી.) પાધડી
 ૨ સાફા (પુ.) ફેટો
 ૩ ગુલૂબંદ (પુ.) ગલપટો, મદલર
 ૪ કમ્બલ (પુ.) કામળો
 ૫ તૌલિયા (પુ.) ટુવાલ
 ૬ કનટોપ (પુ.) કાનટોપી
 ૭ કમીજ (સ્ત્રી.) ખમીસ
 ૮ અંગોછા (પુ.) શરીર લૂછવાનો
 મોટો ટુવાલ
 ૯ જેબ (સ્ત્રી.) ગજવું
 ૧૦ આસ્તીન (સ્ત્રી.) ધાંચ
 ૧૧ અલફા (સ્ત્રી.) કદની

- ૧૨ હજારબંદ (પુ.) નાકું
 ૧૩ કુરતા (પુ.) પહેરણુ
 ૧૪ અંગિયા (સ્ત્રી.) ચોળી
 ૧૫ ચોલા (પુ.) સાધુની કદની
 ૧૬ જોલા (પુ.) બગલથેલી
 ૧૭ કાંછ (સ્ત્રી.) કાછડી
 ૧૮ ગોટ (સ્ત્રી.) મગજી
 ૧૯ ચદર (સ્ત્રી.) ચાદર
 ૨૦ નકાબ (પુ. સ્ત્રી.) મોઢે ઢાંકવાનું
 ઝીણું કપડું
 ૨૧ પતલૂન (પુ.) પાટલુન
 ૨૨ ધોતી (સ્ત્રી.) ધોતિયું

२३ पेटीकोट (पु.) यथिये।	२८ दुपट्टा (पु.) टोपट्टो, डपवत्त
२४ कपड़े (पु.) लुगडां	२९ जामा (पु.) अंगरथुं
२५ ऊनी (कपडां) गरम	३० फतूही (पु.) गंछुइराक
२६ सूती सुतराडि	३१ कुर्ती (स्त्री.) गंडी
२७ मोटा कपड़ा (पु.) लडुं कपडुं	३२ लिहाफ, रजाई (पु.) रजमर्छ, सूजनी

विभाग तीसरा - धातु ।

१ सोना (पु.) सोनुं	१४ अभ्रक (पु.) अभ्ररक
२ चाँदी (स्त्री.) आंही	१५ मैनसील (पु.) मनःसिद्ध
३ तौबा (पु.) तांभुं	१६ सुहागा (पु.) टंकलुआर
४ लोहा (पु.) दोहुं	१७ फिटकिरी (स्त्री.) इटकडी
५ सीसा (पु.) सीसुं	१८ खरिया (स्त्री.) ખી
६ रौंगा (पु.) कदरु	१९ खपरिया (स्त्री.) ખાપરિયું
७ जस्ता (पु.) जस्त	२० मुरदासंख (पु.) मोदारसीम
८ पीतल (पु.) पित्तण	२१ समुद्रफेन (पु.) समुद्रीलु
९ आलमोनियम (पु.) अल्युमिनियम	२२ इंगुर (पु.) इंगजोड
१० संखिया (पु.) सोमन्न	२३ काँच (पु.) काय
११ हरताल (स्त्री.) हरताल	२४ फूल, काँसा (पु.) कांसुं
१२ सुरमा (पु.) सुरमे।	२५ पारा (पु.) पारो।
१३ सजीखार (पु.) साञ्जुआर	२६ सैधानोन (पु.) सिंधव

विभाग चौथा - असबाब (सामान), मकान आदि ।

१ असबाब (पु.) सामान	५ उसीसा (पु.) ओशीकुं
२ बिस्तर (पु.) पथारी	६ कैची (स्त्री.) कातर
३ थैला (पु.) डाथणो	७ गिलाफ (पु.) गलेह, ओणियुं
४ गलतकिया (पु.) भादमथरियुं	८ गेंडुवा (पु.) गोण तडिये।

९ खडाऊं (स्त्री.) याअडी, पावडी	३६ चलनी (स्त्री.) यावणी
१० बरतन (पु.) वासणु	३७ कुर्सी (स्त्री.) पुरसी
११ कड़ाही (स्त्री.) कड़ाई, पेलु	३८ दियासलाई (स्त्री.) दीवासणी
१२ गिलास (पु.) प्याले	३९ चक्की (स्त्री.) दणवानी धंरी
१३ बोटल (स्त्री.) शीशी	४० फाटक (पु.) दरवाजे
१४ कटोरी (स्त्री.) वाडकी	४१ लालटेन (स्त्री.) क्षानस
१५ चम्मच, करछली (स्त्री.) कडली	४२ छाता (पु.) छत्री, छत
१६ सुराही (स्त्री.) शिरोई, मोटवे	४३ झाड़ू (स्त्री.) सावरणी
१७ सन्दूक (पु.) पेटी	४४ दीवार (स्त्री.) बीन, दीवाल
१८ तिपाई (स्त्री.) स्टूत, टिपाई	४५ दरी (स्त्री.) शेतरेछ
१९ तस्वीर (स्त्री.) छभी	४६ पर्दा, चिक (पु.) पडो, यक
२० खाट, चारपाई (स्त्री.) आटसे	४७ छत्री (स्त्री.) छीणी
२१ खिड़की (स्त्री.) आरी	४८ मोमबत्ती (स्त्री.) भीणुपती
२२ पाखाना (पु.) नानर	४९ कुञ्जी, चाबी (स्त्री.) कुंयी
२३ आँगन (पु.) आंगणुं	५० मिट्टी (स्त्री.) माटी
२४ वण्डा, बरामदा (पु.) वरंडा, ओशरी	५१ गोबर (पु.) छाणु
२५ कोठरी (स्त्री.) ओरडी	५२ हँडि, हँडी (स्त्री.) हांड़ी
२६ चौखट (पु.) आरणुं	५३ कंघी (स्त्री.) कंसडी
२७ देहली (स्त्री.) उंभरो	५४ खिलौना (पु.) रमकडुं
२८ किवाँड (पु.) आरणुं, कमाड	५५ टोकरी (स्त्री.) टोपली
२९ सांकल (स्त्री.) सांकल	५६ गद्दी (स्त्री.) गादी
३० कुन्दा (पु.) नट्टे	५७ मशहरी (स्त्री.) भरछरदानी
३१ गुट्टा (पु.) दींगसे	५८ छुरी (स्त्री.) छरी
३२ गुड़िया (स्त्री.) दींगली	५९ चाकू (पु.) यप्पु
३३ चौकी (स्त्री.) पाटसे, आनर	६० मोम (पु.) भीणु
३४ दिया, चिराग (पु.) दीवे	६१ निवाड़ (स्त्री.) आटवानी पाटी
३५ लौ (स्त्री.) दीवानी शग, ज्योत	६२ पत्तल (स्त्री.) पतराणुं, आनर

૬૩ દૌના (પુ.) દડિયો	૭૧ કાંટા (પુ.) કુવામાંથી વાસણ
૬૪ મથાની (સ્ત્રી.) છાશ વલોવ- વાની રવઈ	કાઠવાની ખિલાડી
૬૫ ઓચલી, ઉચલ (સ્ત્રી.) ખાંડણીઓ	૭૨ જલબત્તી (સ્ત્રી.) અગરમત્તી
૬૬ મૂસલ (પુ.) સાંખેલું	૭૩ મરઘટ (પુ.) રમશાન
૬૭ કાલીન (પુ.) ખાલીચો	૭૪ ઠટરી (સ્ત્રી.) ઠાકડી
૬૮ ચમીટા (પુ.) ચીપીઓ	૭૫ અરગની (સ્ત્રી.) વળગણી
૬૯ એનક (પુ.) ચશ્મા	૭૬ છઢી (સ્ત્રી.) લાકડી
૭૦ સૂપ (પુ.) સૂપડું	૭૭ આયના (પુ.) આરસી
	૭૮ કરધની (પુ.) કંદોરો

વિભાગ પાંચવૉ - પશુ

૧ હિરન (પુ.) હરણ	૧૬ ગદહા, ગચા (પુ.) ગધેડો
૨ હિરની (સ્ત્રી.) હરણી	૧૭ ગદહી, ગધી (સ્ત્રી.) ગધેડી
૩ શેર (પુ.) સિંહ	૧૮ ચિલાવ (પુ.) ખિલાડો
૪ શેરની (સ્ત્રી.) સિંહણી	૧૯ ચિલી (સ્ત્રી.) ખિલાડી
૫ ઘોડા (પુ.) ઘોડો	૨૦ ચન્દર (પુ.) ચાંદરો
૬ ઘોડી (સ્ત્રી.) ઘોડી	૨૧ ગીદડ, સિંગર (પુ.) શિયાળ
૭ સાંઢ (પુ.) આખલો	૨૨ લોમડી (સ્ત્રી.) લોંકડી
૮ બૈલ (પુ.) બળદ	૨૩ સૂઅર (પુ.) સુવર
૯ બછડા (પુ.) વાછરડો	૨૪ મેડ (સ્ત્રી.) થેડું
૧૦ કુત્તા (પુ.) કૂતરો	૨૫ પિલા (પુ.) કુરકુરિયું
૧૧ કુતિયા (સ્ત્રી.) કૂતરી	૨૬ ચૌપાયા (પુ.) પશુ
૧૨ હથિની (સ્ત્રી.) હાથણી	૨૭ બછડી (સ્ત્રી.) વાછડી
૧૩ મેડિયા (પુ.) વર	૨૮ ઘેટા (પુ.) થેડું
૧૪ મૈસા (પુ.) પાડો	૨૯ સીંગ (પુ.) શીંગડું
૧૫ મૈસ (સ્ત્રી.) ભેંસ	૩૦ ચુર (પુ.) પગની ખરી

૩૧ માલૂ, રીછ (પુ.) રીંછ
૩૨ બછેડા (પુ.) વાછડો
૩૩ મેમના (પુ.) ઘેટાનું અચ્ચું

૩૪ ચીતા (પુ.) ચિત્તો
૩૫ ચૂહા, મૂસા (પુ.) ઉંદર
૩૬ સ્વરહા (પુ.) સસલું

વિભાગ છઠ્ઠા—પક્ષી વગેરે

૧ ઝલ્લૂ (પુ.) ધુવડ
૨ ચીલ (સ્ત્રી.) સમડી
૩ ગિદ્દા (પુ.) ગીધ
૪ કૌઆ (પુ.) કાગડો
૫ મુર્ગા (પુ.) મરધો, ફૂકડો
૬ મુર્ગી (સ્ત્રી.) મરધી, ફૂકડી
૭ પલ્લેરૂ (પુ.) પંખી
૮ કાકાતુઆ (પુ.) કાકાકૌવો
૯ તોતા (પુ.) પોપટ
૧૦ બગુલા (પુ.) બગલું
૧૧ ચૉંચ (સ્ત્રી.) ચાંચ
૧૨ ઐંડા (પુ.) ઈંડું
૧૩ કઠફોડા (પુ.) લક્કડખોદ
૧૪ તિતલી (સ્ત્રી.) ફૂંડું
૧૫ પતંગિયા (પુ.) પતંગિયું
૧૬ ટિટ્ટી (સ્ત્રી.) તીડ
૧૭ ગુવરૈલા (પુ.) છાણુનો કીડો
૧૮ મોંરા (પુ.) ભમરો
૧૯ ચિડિયા (સ્ત્રી.) ચકલી
૨૦ પેરેવા (પુ.) પારેવું
૨૧ પનકુકડી (સ્ત્રી.) જળકુકડી

૨૨ શુતુરમુર્ગ (પુ.) શાહમુર્ગ
૨૩ ડૉંસ, મચ્છર (પુ.) મચ્છર
૨૪ જૂં (સ્ત્રી.) જૂ
૨૫ વિચ્છૂ (પુ.) વીંછી
૨૬ મૈંઢક (પુ.) દેડકો
૨૭ છિપકલી (સ્ત્રી.) ગરેળા, ઢેડી
૨૮ સીપ (સ્ત્રી.) છીપ
૨૯ સાંપ (પુ.) સાપ
૩૦ જોંક (સ્ત્રી.) જળો
૩૧ ચીંટી (સ્ત્રી.) કીટી
૩૨ દીમક (સ્ત્રી.) ઉધર્ધ
૩૩ પનેલા સાંપ (પુ.) પાણીનો સાપ
૩૪ સ્વટમલ (પુ.) માકડ
૩૫ ચિલ્લડ (સ્ત્રી.) કપડાની જૂ
૩૬ ગિજાર્દ (સ્ત્રી.) જંતુ
૩૭ ગિલહરી (સ્ત્રી.) ખિસકોલી
૩૮ ચિલ (પુ.) હર
૩૯ ચૂહાદાની (સ્ત્રી.) ઉંદરિયું
૪૦ કેકડા (પુ.) કરચણો
૪૧ સંપેલુવા (પુ.) સાપોલિયું
૪૨ નેવલા, નૌલા (પુ.) નાળિયો

૪૩ છતુર (સ્ત્રી.) ચેણુ
 ૪૪ મક્ષી (સ્ત્રી.) માખી
 ૪૫ બર, તતૈયા (સ્ત્રી.) ભમરી
 ૪૬ જુગનૂ (પુ.) આગીઓ
 ૪૭ ઘુન (પુ.) કિલ્લું, ધણુ
 ૪૮ ટિટિહરી (સ્ત્રી.) ટિટાડી

૪૯ તીતર (સ્ત્રી.) તેતર
 ૫૦ પપીહા (પુ.) ખપૈયો
 ૫૧ બતણ (સ્ત્રી.) ખતક
 ૫૨ ચમગાદર (સ્ત્રી.) ચામાચીડિયું
 ૫૩ પંચ (પુ.) પાંખ
 ૫૪ હીંગુર (સ્ત્રી.) કંસારી

વિભાગ સાતવાँ - શરીરવિષયક

૧ કણ્ઠ (પુ.) ગળું
 ૨ ગર્દન (સ્ત્રી.) ખોચી, ગરદન
 ૩ ઠોડી (સ્ત્રી.) હડપચી
 ૪ કન્ધા (પુ.) ખભો
 ૫ જબડા (પુ.) જડખું
 ૬ રીઢ (સ્ત્રી.) કરોડ
 ૭ કમર (સ્ત્રી.) કેડ
 ૮ મિર (પુ.) માયું
 ૯ ચમડા (પુ.) ચામડું
 ૧૦ ડંગલી (સ્ત્રી.) આંગળી
 ૧૧ છોપડી (સ્ત્રી.) ખોપરી
 ૧૨ મુંહ (પુ.) મોઢું
 ૧૩ ઊંઘૂઠા (પુ.) અંગૂઠો
 ૧૪ પૈર (પુ.) પગ
 ૧૫ પસલી (સ્ત્રી.) પાંસળું
 ૧૬ હઠી (સ્ત્રી.) હાડકું
 ૧૭ બાલ (પુ.) વાળ
 ૧૮ ફેફડા (પુ.) ફેફસું
 ૧૯ સોંસ (સ્ત્રી.) શ્વાસ

૨૦ ઑમૂ (પુ.) આંસુ
 ૨૧ નકુઆ (પુ.) નસકોડું
 ૨૨ કુહની (સ્ત્રી.) ઢીંચણુ
 ૨૩ જંઘા (સ્ત્રી.) ગંગ્ર
 ૨૪ મોંહ (સ્ત્રી.) આંખની ભમર
 ૨૫ લિલાટ (પુ.) કપાળ
 ૨૬ નાઘૂન (પુ.) નખ
 ૨૭ પોટા (પુ.) પોપચું
 ૨૮ વરોની (સ્ત્રી.) પાંપણુ
 ૨૯ મલા (પુ.) વિષ્ટા
 ૩૦ ગોદ (સ્ત્રી.) ખોજો
 ૩૧ કરવટ (સ્ત્રી.) પાસું
 ૩૨ જૂડા (પુ.) અંખોડો
 ૩૩ વેળી (સ્ત્રી.) વાળની સેર
 ૩૪ ફોતા (પુ.) કોથળી
 ૩૫ ઑત (સ્ત્રી.) આંતરડું
 ૩૬ જી (પુ.) જીવ
 ૩૭ નિતંબ (પુ.) કુસો
 ૩૮ ધમની (સ્ત્રી.) નસ

३९ शुक्र (पु.) वीर्य
 ४० मेदा (स्त्री.) यरग्री
 ४१ लोह, खून (पु.) लोडी
 ४२ नकसीर (स्त्री.) नसकोरी
 ४३ कानकीलौ (स्त्री.) कानयुट्टी
 ४४ पसीना (पु.) परसेवे
 ४५ दिमाग (पु.) भगज
 ४६ फौंद (स्त्री.) डुभ (पेट)
 ४७ रोआँ (पु.) इँवाडुं
 ४८ कौवा (पु.) गणाने काकडो
 ४९ बच्चादानी (स्त्री.) गर्भाशय
 ५० ठोढ़ी (स्त्री.) दाढी
 ५१ जबान (स्त्री.) जल
 ५२ मुर्दा (पु.) मुड्डुं
 ५३ कलाई (स्त्री.) कांडुं
 ५४ कुहनी (स्त्री.) कोण्ठी
 ५५ पोर (पु.) वेढे
 ५६ दुम (स्त्री.) पूंछडी

५७ कनपटी (स्त्री.) कानपट्टी
 ५८ थन (पु.) आंथण
 ५९ चोटी (स्त्री.) चोटली
 ६० छिगुरी (स्त्री.) टयली आंगणी
 ६१ लार (स्त्री.) लाण
 ६२ ठठरी (स्त्री.) हाडापणर
 ६३ मसूडा (पु.) अवाणु
 ६४ काँख (स्त्री.) अगज
 ६५ पँसली (स्त्री.) पांसणी
 ६६ घुटना (पु.) घूंटणु
 ६७ बाँह (स्त्री.) लुग, हाथ
 ६८ घूँसा (पु.) मुझो
 ६९ चपत (स्त्री.) तमायो, थपैड
 ७० जँभाई (स्त्री.) अगासुं
 ७१ हिचकी (स्त्री.) हेंडकी
 ७२ नौंद (स्त्री.) उंध
 ७३ शव (पु.) शम, मुड्डुं

विभाग आठवाँ - खेल

१ ताश (पु.) गंछेइ
 १ हुक्म (पु.) काणी
 ३ चिड़ी (स्त्री.) फुली
 ४ पान (पु.) लास
 ५ ईट (स्त्री.) योडडी
 ६ इक्का (पु.) ओझो
 ७ दुक्की (स्त्री.) डुरी

८ तिक्की (स्त्री.) तीरी
 ९ चौकी (स्त्री.) योझो
 १० पंजा (पु.) पंजे
 ११ छक्का (पु.) छझो
 १२ सत्ता (पु.) सत्तो
 १३ अट्टा (पु.) अट्टो
 १४ नहला (पु.) नवे

૧૫ દહલા (પુ.) દસો	૨૪ કૌંઢી (સ્ત્રી.) કાડી
૧૬ ગુલામ (પુ.) ગોલ્લો	૨૫ દાવ (પુ.) દાવ
૧૭ બીબી (વેગમ) (સ્ત્રી.) રાણી	૨૬ લટૂ (પુ.) ભમરડો
૧૮ બાદશાહ (પુ.) આદશાહ	૨૭ કનકૌવા (પતંગ) (પુ.) કનકવે
૧૯ વિસાત (સ્ત્રી) સોગડાંઆથ	૨૮ ગિલીંડા (પુ.) મોખંદો
૨૦ ગોટી (સ્ત્રી.) સોગડું	૨૯ મેંદબલા (પુ.) ગેડીદો
૨૧ શતરંજ (સ્ત્રી.) શેતરંજ	૩૦ કનાપૂના (પુ.) એકીએકી
૨૨ પૌંસા (પુ.) પાસો	૩૧ થૂ થૂ થૂદા (પુ.) થોઈ થોઈ થાપા
૨૩ જુઆ (પુ.) જુગાર	૩૨ ટિલી-લિલી (સ્ત્રી.) ટિલીલીલી

विभाग नौवाँ - रिस्तेदार ।

૧ પિતાજી (પુ.) પિતા	૧૬ તાઈ (સ્ત્રી.) મોટા કાકાનાં પત્ની
૨ માતાજી (સ્ત્રી.) મા, બા	૧૭ બહનોઈ (પુ.) બનેલી
૩ કાકા, ચાચા (પુ.) કાકા	૧૮ વહિન (સ્ત્રી.) બહેન
૪ કાકી, ચાચી (સ્ત્રી.) કાકી	૧૯ નાતી (પુ.) { દીકરીનો દીકરો
૫ મૌસા (પુ.) માસો	{ દીકરાનો દીકરો
૬ મૌસી (સ્ત્રી.) માસી	૨૦ નતિન (સ્ત્રી.) દીકરીની દીકરી
૭ ફૂફા (પુ.) ફૂઆ	૨૧ દામાદ (પુ.) જમાઈ
૮ બુઆ, ફૂફી (સ્ત્રી.) ફેઈ	૨૨ પુત્રી, દુહિતા (સ્ત્રી.) દીકરી
૯ નાના (પુ.) દાદા (માના પિતા)	૨૩ લડકા, પુત્ર (પુ.) દીકરો
૧૦ નાની (સ્ત્રી.) દાદી (માની માતા)	૨૪ પુત્રવધૂ (પતોહૂ) (સ્ત્રી.) દીકરા-
૧૧ જીજા (પુ.) મોટી બેનનો પતિ	ની વહુ
૧૨ જીજી (સ્ત્રી.) મોટીબેન	૨૫ સસુર (પુ.) સસરો
૧૩ ભતીજા (પુ.) ભત્રીજો	૨૬ સાસ (સ્ત્રી.) સાસુ
૧૪ ભતીજી (સ્ત્રી.) ભત્રીજી	૨૭ કકિયાસસુર (પુ.) કાકાજી
૧૫ તાઝ (પુ.) બાપના મોટાભાઈ	(કાકાસસરા)

२८ ककियासास (स्त्री.) काडीशु (काडीसासु)	४२ समुराल (स्त्री.) सासुं
२९ ममियाससुर (पु.) भाभाशु	४३ मायका (नेहर) (पु.) पियर
३० ममियासास (स्त्री.) भाभीशु	४४ ननसार (ननिहाल) (पु.) मोसाण
३१ साला (पु.) साणो	४५ बराती (पु.) गनैया
३२ साली (स्त्री.) साणी	४६ घराती (पु.) भांडवीआ
३३ दुल्हा (पु.) वर	४७ गौना (पु.) आणु
३४ दुल्हिन (स्त्री.) वडु	४८ बरात (स्त्री.) गन
३५ देवर (पु.) द्वियर	४९ जनवासा (पु.) गनीवासा
३६ देवरानी (स्त्री.) देराणी	५० अगवानी (स्त्री.) साभैयुं
३७ ननदोई (पु.) नणुदोई	५१ न्योतहरी (पु.) नोतर
३८ ननद (स्त्री.) नणुद	५२ भानजा (पु.) बाणुज
३९ समधी (पु.) वेवार्ध	५३ भानजी (स्त्री.) बाणुज
४० समधिन (स्त्री.) वेवणु	५४ सौत (स्त्री.) शाक्य
४१ औरत (स्त्री.) पत्नी	५५ सौतेली (स्त्री.) सावडी
	५६ रिस्तेदार (पु.) सगांवहालां

विभाग दसवाँ—कर्मकार (कारीगर आदि)

१ मेहतर (पु.) जाडु काटनारो, लंगीओ	१० बढई (पु.) सुथार
२ राजगीर (पु.) कडीओ	११ देनदार (पु.) देवादार
३ लुहार (पु.) लुहार	१२ किसान (पु.) जेडूत
४ डाकिया (पु.) टपाडी, टपासवाणो	१३ जुलाहा (पु.) वणुकर
५ नाई (पु.) लगभ	१४ सईव (पु.) घोडा हांकनार, रावत
६ तेली (पु.) धांथी	१५ ठठेरा (पु.) कंसारो
७ दर्जी (पु.) दरशु	१६ मजदूर (पु.) भणूर
८ डाकू (पु.) योर	१७ पनिहारा (पु.) पाणु भरनारो
९ मल्लाह (पु.) पारवो	१८ कुम्हार (पु.) कुंभार
	१९ पनडुब्बी (पु.) डूबडी भारनारो

२० बहेलिया (पु.) वाधरी	३६ मुंशी (पु.) कारकुन
२१ सैगेरा (पु.) भदारी	३७ सुनार (पु.) सोनी
२२ अरदली (पु.) दरवान	३८ पाहुना (पु.) पराशो
२३ चपरासी (पु.) पटावाजे	३९ चांडाल (पु.) चंडा
२४ हलवाई (पु.) कंठोर्ध	४० बारी (पु.) आहुवाजे
२५ अत्तार (पु.) सरैये	४१ अहीर (पु.) लरवाड
२६ भड़भूजा (पु.) लाडभूजे	४२ कुनबी (पु.) कण्णी
२७ खटबुना (पु.) आटबो लरनारो	४३ सोनार (पु.) सोनी
२८ गोलंदाज (पु.) तोपची	४४ छीपा, छीपी (पु.) रंगरेज
२९ गड़गिया (पु.) लरवाड	४५ चुडिहारा (पु.) यूडगर
३० धुनिया (पु.) पौंजरो	४६ फरोश (पु.) वेथनारो, वेपारी
३१ ठेकेदार (पु.) धग्गरदार	४७ तमोली (पु.) तंभेणी
३२ बँसफोडा (पु.) वांसदेडे	४८ खुफिया पुलस (पु.) छुपी पोविस
३३ सिकलीगर (पु.) सराणीओ	४९ जुआरी (पु.) जुगारी
३४ कुँजडा (पु.) काशीओ	५० कोचवान (पु.) धरनो आडीवाजे
३५ बनिगां (पु.) वाणीओ	५१ राजगीर (पु.) कडियो

विभाग ग्यारहवाँ—खाना-पीना आदि

१ रोटी (स्त्री.) रोटली	१० सोठ (स्त्री.) सूंड
२ लप्सी छाछ (स्त्री.) छाश	११ काली भिच (स्त्री.) भरी
३ अचार (पु.) अथाछुं	१२ अरहर (स्त्री.) तुवर
४ साग (पु.) शाक	१३ मूँग (स्त्री.) भग
५ फाँक (स्त्री.) यीरी	१४ उड़द (स्त्री.) अउद
६ अनखरी (स्त्री.) पाकी रसोर्ध	१५ चना (पु.) चणु
७ जयाकत (स्त्री.) भिज्यानी	१६ जीरा (पु.) जुरे
८ नीरू (पु.) बींशु	१७ हल्दी (स्त्री.) हण्डर
९ धनिया (पु.) धाणु	१८ कत्था (पु.) कथो

- १९ इलायची (स्त्री.) ओक्षयी
 २० मिर्च (स्त्री.) भरयां
 २१ सौंफ (स्त्री.) वरियाणी
 २२ लौंग (स्त्री.) क्षरींग
 २३ अदरक (पु.) आहु
 २४ मक्खन (पु.) भाभणु
 २५ शराब (स्त्री.) दाइ
 २६ नमक (पु.) भीहुं
 २७ धुआँ (पु.) धूमाडो
 २८ चीनी, शक्कर (स्त्री.) आंड
 २९ चाय (स्त्री.) या
 ३० कौर, निवाला (पु.) शोणीओ
 ३१ सत्तू (पु.) साथेवा
 ३२ तसला (पु.) तांसणुं
 ३३ रकावी (स्त्री.) रडेभी
 ३४ तश्तरी (स्त्री.) तासक
 ३५ ढकना (पु.) ढांक्षुं
 ३६ गिलास (पु.) प्यासे
 ३७ चूल्हा (पु.) यूसे
 ३८ सँडसी (स्त्री.) साणुसी
 ३९ कटोरी (स्त्री.) वाडडी
 ४० वेलन (पु.) वेक्षु
 ४१ करछी (स्त्री.) कडछी
 ४२ चम्मच (पु.) यमये
 ४३ गुडधानी (स्त्री.) गोणधाण्णी
 ४४ छोंक (पु.) वधार
 ४५ दालमोठ (स्त्री.) तणेक्षी दाण

- ४६ ईधन (पु.) अणतणु
 ४७ चिडवा (पु.) पौआ
 ४८ माँड (पु.) लातनुं ओसामणु
 ४९ धोवन (पु.) धोवणु
 ५० चौका (पु.) अभोट
 ५१ चवेना (पु.) यवाणुं
 ५२ मिस्त्री (स्त्री.) साकर
 ५३ बड़ा (पु.) वडुं
 ५४ गुड (पु.) गोण
 ५५ तरकारी (स्त्री.) शाक
 ५६ अमचूर (पु.) आरिखुं
 ५७ उफान, उबाल (पु.) जिलरो
 ५८ सुपारी (स्त्री.) सोपारी
 ५९ सगौता (पु.) सूडी
 ६० लावा (स्त्री.) धाण्णी
 ६१ नाश्ता, जलपान (पु.) नास्ते
 ६२ चिउड़ा (पु.) येवडे

धान्यवर्ग

- १ अनाज (पु.) अनाज
 २ धान (पु.) डांगर, लात
 ३ जव (जौ) (पु.) जव
 ४ सावाँ (पु.) साभो
 ५ कोदो (पु.) डोदरो
 ६ वजरी (स्त्री.) आजरी
 ७ जुआर, ज्वार (स्त्री.) जुवार
 ८ चावल (पु.) योआ
 ९ अरहर (स्त्री.) तुवर
 १० तिलहन (पु.) तेदीभीयां

વિભાગ બારહવાં—વૃક્ષ, લતા, શાકભાજી, ફલ આદિ

૧ પેડ (પુ.) ઝાડ	૨૭ વેર (પુ.) બેર
૨ પૌંધા (પુ.) છોડવેા	૨૮ વિનૌલા (પુ.) કપાસીએા
૩ ડાલી (સ્ત્રી.) ડાળી	૨૯ સિંઘાડા (પુ.) શિંગોડું
૪ ટહની (સ્ત્રી.) નાની ડાળી	૩૦ સૂરન (પુ.) સૂરણ
૫ છિલકા (પુ.) છોતરું	૩૧ રાઈ (સ્ત્રી.) રાઈ
૬ ગૂદા (પુ.) ગર	૩૨ વૈંધગોમી (સ્ત્રી.) આખી કોખીજ
૭ અંકુર (પુ.) ફળુગેા	૩૩ કદૂ, કુમ્હડા (પુ.) કોળું
૮ કાઠ (પુ.) લાકડું	૩૪ કકડી (સ્ત્રી.) કાકડી
૯ તના (પુ.) થડ	૩૫ ચરબૂજા (પુ.) સકરેટી
૧૦ આમ (પુ.) કેરી, આંખેા	૩૬ તોરઈ (સ્ત્રી.) તુરિયું
૧૧ છુહારા (પુ.) ખારેક	૩૭ કરેલા (પુ.) કારેલાં
૧૨ વેત (સ્ત્રી.) નેતર	૩૮ તરબૂજ (પુ.) તરબૂચ
૧૩ વરગદ (પુ.) વડ	૩૯ મિંડા (પુ.) ભીંડા
૧૪ વાદામ (સ્ત્રી.) બદામ	૪૦ ગ્વારફલી (સ્ત્રી.) ગુવારસોંગ
૧૫ ગોંદ (પુ.) ગુંદર	૪૧ સેમ (સ્ત્રી.) વાલોળા
૧૬ ચમેલી (સ્ત્રી.) ચંબેલી	૪૨ લહસુન (પુ.) લસણ
૧૭ જુદી (સ્ત્રી.) જુઈ	૪૩ આલૂ (પુ.) અટાકા
૧૮ મૂલી (સ્ત્રી.) મૂળેા	૪૪ આમ (પુ.) આંખેા, કેરી
૧૯ ધિયા લૌકી (સ્ત્રી.) દૂધી	૪૫ નારિયલ (પુ.) નાળિયેર
૨૦ પ્યાજ (પુ.) પુંગળી, કાંદા	૪૬ સેવ (પુ.) સફરજન
૨૧ બેંગન (પુ.) વેગણ, રીંગણું	૪૭ અમરુદ (પુ.) જમરુખ
૨૨ જામુન (પુ.) જાંબુ	૪૮ હમલી (સ્ત્રી.) આમલી
૨૩ નીબૂ (પુ.) લીંબુ	૪૯ કટહલ (પુ.) ફળુસ
૨૪ અનાર (પુ.) દાડમ	૫૦ શરીફા (પુ.) સીતાફળ
૨૫ ગોમી (સ્ત્રી.) કોખીજ	૫૧ મક્કા, મકોય (પુ.) મજ્જી
૨૬ સીરા (પુ.) કાકડી	૫૨ ઑંવલા (પુ.) આમળું

५४ शहतूत (पु.) सेतूर	६३ जड़ (स्त्री.) भूण
५५ छुहारा (पु.) आरेक	६४ कौपल (स्त्री.) कुंपण
५६ चिरौजी (स्त्री.) आरेणा	६५ कली (स्त्री.) कणी
५७ मुनक्का (स्त्री.) मोटी दाव दराभ	६६ पत्ता (पु.) पांढरु
५८ मूँगफली (स्त्री.) सींग (भगइणी)	६७ डाली (स्त्री.) डाणी, शाभा
५९ हावुस (पु.) पोंक	६८ टहनी (स्त्री.) पातणी डाणी
६० अंगूर (पु.) द्राक्ष	६९ कौंटा (पु.) कंटे
६१ पौधा (पु.) छोडवे	७० बरोह (स्त्री.) वडवर्ध
६२ पेड़ (पु.) जाड	७१ थाला (पु.) क्यारे

विभाग तेरहवाँ - मास, समय, आदि (पुल्लिगमें)

देशी भक्षिना

- १ कार्तिक=कार्तक
- २ अगहन, मगसिर=भागसर
- ३ पूस=पोष
- ४ माघ, माह=भक्ष
- ५ फागुन, फाल्गुन=श्रागथु
- ६ चैत=चैत्र
- ७ बैसाख वैशाख
- ८ जेठ=जेठ
- ९ आषाढ=अषाढ
- १० सावन=श्रावथु
- ११ भादौ=भाद्रपद
- १२ आश्विन, कार=आसो

अंग्रेजी भक्षिना

- १३ जनवरी=जनेवारी
- १४ फरवरी=फेब्रुआरी
- १५ मार्च=मार्च
- १६ अप्रैल=अप्रैल
- १७ मई=मे
- १८ जून=जून
- १९ जुलाई=जुलाई
- २० अगस्त=अगष्ट
- २१ सितम्बर=सप्टेम्बर
- २२ अक्टूबर=अक्टोबर
- २३ नवम्बर=नवेम्बर
- २४ दिसम्बर=डिसेम्बर

સમય

- ૨૫ પ્રાતઃકાલ (પુ.) પ્રાતઃઠાળ
 ૨૬ મોર (સ્ત્રી.) પરાદીઉ
 ૨૭ જાહા (પુ.) શિયાળો
 ૨૮ શામ, ગોરજ (સ્ત્રી.) સાંજ
 ૨૯ પૂનો (સ્ત્રી.) પૂનમ
 ૩૦ હફતા (પુ.) અઠવાડિયું
 ૩૧ દોપહર (સ્ત્રી.) અપેર
 ૩૨ શ્રાવણી (સ્ત્રી.) અળેવ
 ૩૩ ગ્રીષ્મ (પુ.) ઊનાળો
 ૩૪ પતજ્ઞડ (સ્ત્રી.) પાનખર કાતુ
 ૩૫ સવેરા, સુવહ સવાર
 ૩૬ પક્ષ, પક્ષવાર (પુ.) પખવાડિયું

સાત દિવસ (પુલિંગ)

- ૧ રવિવાર } રવિવાર
 રવિવાર }
 ૨ સોમવાર } સોમવાર
 સોમવાર }
 ૩ મંગલવાર મંગળવાર
 ૪ બુધવાર બુધવાર
 ૫ ગુરુવાર } ગુરુવાર
 બુદ્ધસ્પતિવાર }
 જુમેરાત }
 ૬ શુક્રવાર } શુક્રવાર
 જુમ્મા }
 ૭ શનિશ્વર } શનિવાર
 શનિવાર }

દશી તિથિ (સ્ત્રીલિંગ)

- ૧ પ્રતિપદા } પડવે
 પહવા }
 ૨ દૂહજ બીજ
 ૩ તીજ ત્રીજ
 ૪ ચૌથ ચોથ
 ૫ પાંચે પાંચમ
 ૬ છઠે છઠ
 ૭ સાતે સાતમ
 ૮ આઠે આઠમ
 ૯ નૌમી નોમ
 ૧૦ દશમી દશમ
 ૧૧ ગ્યારસ અગિયારસ
 ૧૨ બારસ બારસ
 ૧૩ તેરસ તેરસ
 ૧૪ ચૌદસ ચૌદસ

- ૧૫ પૂર્ણિમા } પૂનમ
 પૂર્ણમાસી }
 અમાવસ } અમાસ
 અમાવસ્યા }

દિશાઓ (સ્ત્રીલિંગ) વગેરે

- ૧ પૂરબ } પૂર્વ
 મશરિક }
 ૨ પશ્ચિમ } પશ્ચિમ
 મગરિબ }
 ૩ ઉત્તર } ઉત્તર
 શુમાલ }
 ૪ દક્ષિન } દક્ષિણ
 દાહિના }
 બાંયાં }

- १ बिजली (स्त्री.) बिजली
 - २ इन्द्रधनुष (पु.) मेघधनुष
 - ३ पाला (पु.) डिम, अरक्ष
 - ४ चौदनी (स्त्री.) ज्योत्स्ना, आंधनी
-
- १ सम्मुख (अ.) सामे
 - २ ओट (स्त्री.) आड

- ३ दाहिना (वि.) जभाणुं
- ४ बायाँ (वि.) डायुं
- ५ समीप (अ.) पास
- ६ आदि (वि.) प्रथम, प्रारंभ
- ७ मध्य (वि.) वर्ये
- ८ अन्त (वि.) छेडा

विभाग चौदहवाँ—यात्राके शब्द

- १ यात्रा (स्त्री.) भुसाक्षरी
- २ यात्री (पु.) भुसाक्षर
- ३ बटोही (पु.) पटेभाङु
- ४ मील (पु.) माधल
- ५ किराया (पु.) लाडुं
- ६ मजदूर (पु.) भणूर
- ७ प्रबंध, इन्तजाम (पु.) अन्धोअस्त
- ८ मामूली (वि.) साधारण
- ९ खाना (पु.) भावानुं
- १० रास्ता (पु.) रस्ते
- ११ मौसम (पु.) भोसम
- १२ धारा (स्त्री.) अरे
- १३ आटा (पु.) दोट
- १४ हिस्सा (पु.) भाग
- १५ इर्दगिर्द (अ.) आनुआनु
- १६ झंडी (स्त्री.) धग
- १७ भेष (पु.) वेश
- १८ मौका (पु.) तक्ष

- १९ पैदल (पु.) पगपाणे
- २० कुली (पु.) भणूर
- २१ किरायेदार (पु.) भाडूत
- २२ मजदूरी (स्त्री.) भणूरी
- २३ तादाद (स्त्री.) संख्या
- २४ पीना (पु.) पीवानुं
- २५ मंजिल (स्त्री.) भणल
- २६ चश्मा (पु.) अरखुं
- २७ नाला (पु.) जलप्रवाह
- २८ चावल (पु.) योआ
- २९ साफ सुथरी (वि.) योआआ
- ३० मुक़रर (वि.) नक़्की
- ३१ फासला (पु.) दूर, छेडुं
- ३२ लूट-खसोट (स्त्री.) लूटडाट
- ३३ खबरदार (अ.) सावधान
- ३४ बन भाती है (अ.क्रि.) धावे छे
- ३५ ज़ेब, गहना (पु.) धरेखुं
- ३६ जूता (पु.) जेडा

३७ कम्बल (पु.) कामणी	६२ आमलोग (पु.) आमजनता
३८ जेबकटा (पु.) जेबकातु	६३ व्याउ (स्त्री.) परम
३९ शिकायत (स्त्री.) इरियाद	६४ चढाई (स्त्री.) यडाव, यडावु
४० व्यास (स्त्री.) तरस	६५ बीबोबीच (क्रि. वि.) वय्यावः
४१ अफसर (पु.) अमलदार	६६ डाकखाना (पु.) पोस्ट ओफी
४२ हिफाजत (स्त्री.) रक्षाय, सावधानी	६७ धाना (पु.) पोबिसयाथुं
४३ कदम (पु.) उगडुं	६८ बाजार (पु.) अमर
४४ घाटी (स्त्री.) भीलु; पर्वतनो	६९ चोटी (स्त्री.) शिपर
सांढडा मार्ग	७० घुमाव (पु.) डेर (रस्तानो), वां
४५ उतार (पु.) ढागाव, ढाण	वणांक
४६ खतम (क्रि. वि.) समाप्त	७१ तैनात (क्रि. वि.) मुकरर
४७ तारघर (पु.) तार ओशीस	७२ थकावट (स्त्री.) थक
४८ रियासत (स्त्री.) राज्य	७३ लगातार (क्रि. वि.) ऐकी साथे,
४९ मशहूर (वि.) ज्ञातुतो	सतंत
५० रफता बरफता (अ.) धीरे धीरे	७४ शनैः शनैः (क्रि. वि.) धीरे धीरे
५१ सगँय (स्त्री.) धर्मशागा	७५ गुंजाइश (स्त्री.) शक्ति
५२ पगदंडी (स्त्री.) पगदंडी, पगथी	७६ जहरत (स्त्री.) आवश्यक्ता
५३ तप्तकुण्ड (पु.) जिना पाणुतो कुंड	७७ बयान (पु.) वरुण
५४ उसी दम (अ.) तेज वजते	७८ पण्डा (पु.) गोर
५५ ठण्ड (स्त्री.) टाढ	७९ खोमचेवाला (पु.) अमयावाणो
५६ शफाखाना (पु.) धवाभानुं	८० बिरजा (पु.) वीरको
५७ काबिल होशियार	८१ काफी (क्रि. वि.) पूरतुं
५८ भूख (स्त्री.) भूअ	८२ रसीद (स्त्री.) रसीद
५९ बर्फ (पु.) अरक्ष	८३ मुताबिक, माफिक (अ.) भाइक, १
६० इलाका (पु.) धडाको	८४ बजाय (अ.) अदसे
६१ पुलिस (स्त्री.) पोबिस	८५ बिना (अ.) वगर
	८६ टमटम (पु.) भाडी (विक्टोरीआ

વિભાગ પંદ્રહવાં — શાળા-કચહરી

૧ કાગજ (પુ.) કાગળ	૨૬ તસલીમ (સ્ત્રી.) સક્કામ
૨ મદરસા (પુ.) નિશાળ	૨૭ પૅસિલ (સ્ત્રી.) સીસાપેન
૩ અધ્યાપક (પુ.) શિક્ષક	૨૮ હાશિયા (પુ.) હાંસિયો
૪ છાત્રમુખ (પુ.) વડો નિશાળિયા	૨૯ અખબાર (પુ.) વર્તમાનપત્ર
૫ છાત્રવૃત્તિ (સ્ત્રી.) રોકાણરશીપ	૩૦ હમદાદ (સ્ત્રી.) આનંદ
૬ ક્રમ, નમ્બર (પુ.) નંબર	૩૧ હરતદાર (પુ.) નોટિસ, જાહેરખબર
૭ દાબાત (સ્ત્રી.) ખડિયો	૩૨ લેઈ (સ્ત્રી.) લાહી
૮ સ્યાહી (સ્ત્રી.) શાહી	૩૩ ઉમ્ર (સ્ત્રી.) ઉમર
૯ પાઠશાળા (સ્ત્રી.) નિશાળ	૩૪ છુટ્ટી (સ્ત્રી.) રમ
૧૦ છાત્ર (પુ.) વિદ્યાર્થી	૩૫ મુયાણા વુક (સ્ત્રી.) વિઝીટબુક
૧૧ છાત્રાલય (પુ.) ઑડિંગ	૩૬ લિહાજ (પુ.) મર્યાદા
૧૨ શ્રેણી (સ્ત્રી.) વર્ગ	૩૭ સબક (પુ.) પાઠ
૧૩ કિતાબ (સ્ત્રી.) ચોપડી	૩૮ લિખાવટ (સ્ત્રી.) લખાણ
૧૪ ફીસ (સ્ત્રી.) શી	૩૯ ઇનાયત (સ્ત્રી.) કૃપા
૧૫ ગલતી (સ્ત્રી.) ભૂલ	૪૦ પ્રતીક્ષા (સ્ત્રી.) રાહ જોવી
૧૬ હમ્તહાન (સ્ત્રી.) પરીક્ષા	૪૧ દર્જા (પુ.) ધોરણ
૧૭ રાય (સ્ત્રી.) અભિપ્રાય	૪૨ સિલસિલા (પુ.) અનુક્રમ
૧૮ લકીર (સ્ત્રી.) લીટી	૪૩ મુંગરી (સ્ત્રી.) મોગરી
૧૯ બરતાવ (પુ.) વર્તણૂક	૪૪ જમાત (સ્ત્રી.) ધોરણ, વર્ગ
૨૦ બ્રમ (પુ.) બ્રમણ	૪૫ ઉપાધિ (સ્ત્રી.) પદવી
૨૧ મેંટ (સ્ત્રી.) મુલાકાત	૪૬ પંજા (પુ.) ચાંપ (કસીપ)
૨૨ નતીજા (પુ.) પરિણામ	૪૭ કાલિજ (પુ.) કૉલેજ
૨૩ સ્યાહીસોખતા (પુ.) શાહીચૂસ	૪૮ અધ્યાપિકા (સ્ત્રી.) શિક્ષિકા
કાગળ	૪૯ હસ્તીફા (પુ.) રાશ્ત્રનામું
૨૪ નિરીક્ષક (પુ.) ઇન્સ્પેક્ટર	૫૦ પઢાઈ (સ્ત્રી.) બાણતર
૨૫ નિબ (સ્ત્રી.) સ્ટીલ, ટાંક	૫૧ હજાજત (સ્ત્રી.) પરવાનગી

- ૫૨ લિફાફા (પુ.) ઢવર
 ૫૩ કચહરી (સ્ત્રી.) કચેરી
 ૫૪ મુકદમા (પુ.) મુકરદમો
 ૫૫ ગુરુ, ઉસ્તાદ (પુ.) શિક્ષક
 ૫૬ ટટ્ટી (સ્ત્રી.) જાજર
 ૫૭ ગુલદસ્તા (પુ.) કવગી
 ૫૮ ગવાહ (પુ.) સાક્ષી (માણસ)
 ૫૯ મેદિયા, खुफिया (પુ.) જાસુસ
 ૬૦ લઘુશક્તિ (સ્ત્રી.) પેશાખ
 ૬૧ શૌચ (પુ.) જાજર જવું
 ૬૨ અર્જી (સ્ત્રી.) અરજી
 ૬૩ દિવાલા (પુ.) દેવાળું
 ૬૪ મજબૂર (ક્રિ. વિ.) લાચાર
 ૬૫ પગ્ગ (પુ.) પંચ
 ૬૬ મુઢ્ઢૈ (પુ.) વાદી
 ૬૭ રિહાઈ (સ્ત્રી.) છૂટકારો, મુક્તિ
 ૬૮ સમન (પુ.) સમન્સ
 ૬૯ જુર્માના (પુ.) દંડ
 ૭૦ શિક્ષા (સ્ત્રી.) કેળવણી
 ૭૧ માનચિત્ર (પુ.) નકશો
 ૭૨ ખત (પુ.) કાર્ડ, પત્ર
 ૭૩ કાનૂન (પુ.) કાયદો
 ૭૪ ચટશાલા (સ્ત્રી.) નાની નિશાળ
 ૭૫ કુતુબખાના (પુ.) પુસ્તકાલય
 ૭૬ ગુલદાની (પુ.) ફૂલદાની
 ૭૭ ગવાહી (સ્ત્રી.) સાક્ષી (કહેવાનું)
 ૭૮ રહાતા (પુ.) ધસાકો
- ૭૯ કૌજદાર (પુ.) ફોજદાર
 ૮૦ ફહરિસ્ત, તાલિકા (સ્ત્રી.) યાદી
 ૮૧ રિશ્વત, ઘૂંસ (સ્ત્રી.) લાંચ, રિશ્વત
 ૮૨ બસ્તા (પુ.) દફતર
 ૮૩ મુઅકિલ (પુ.) અસીલ
 ૮૪ જૂરી (સ્ત્રી) જ્યુરી
 ૮૫ મુદાલહે (પુ.) પ્રતિવાદી
 ૮૬ ફગેવ (પુ.) દગો
 ૮૭ મુખતાર (પુ.) મુખત્યાર
 ૮૮ ચર્ચા (પુ.) ખર્ચ
 ૮૯ જવાનબન્દી (સ્ત્રી.) જુમાની
 ૯૦ કારાગાર (પુ.) કેદ
 ૯૧ નીલામ (પુ.) હરરાજી
 ૯૨ બેગાર (સ્ત્રી.) વેઠ
 ૯૩ ક્ષેત્રફલ, રકબા (પુ.) ક્ષેત્રફળ
 ૯૪ તલાકનામા (પુ.) છુટાછેડા
 ૯૫ અમાનત, થાતી (સ્ત્રી.) અનામત
 ૯૬ ટેકા (પુ.) ધખરો
 ૯૭ જાયદાદ, મતા (સ્ત્રી) મિલકત
 ૯૮ ગૈરમનકૂલા (પુ.) સ્થાવર
 ૯૯ જમાનત (સ્ત્રી.) જામીનદારી
 ૧૦૦ સુદકુશી, અપઘાત (સ્ત્રી.)
 આત્મહત્યા
 ૧૦૧ મહકમા, મદ (પુ.) ખાતું, વિલામ
 ૧૦૨ મૂદ (પુ.) વ્યાજ
 ૧૦૩ મહસૂલ (સ્ત્રી.) મહેસૂલ
 ૧૦૪ નજરસાની (સ્ત્રી.) તપાસણી

- १०५ सुनवाई (स्त्री.) सुनावणी
 १०६ कैद (स्त्री.) कैद
 १०७ स्वत्व (पु.) हक्क
 १०८ कसम (स्त्री.) सोगन
 १०९ प्रार्थी (पु.) अरजदार
 ११० अभियोग (पु.) केस
 १११ दंगा (पु.) तोड़ान
 ११२ रोजनामचा (पु.) डायरी, रोजनेक्ष
 ११३ मनकूला (पु.) जंगम
 ११४ ओहदा (पु.) छोड़ो
 ११५ तर्जुमा, उत्था (पु.) भाषान्तर, अनुवाद
 ११६ खतियौनी (स्त्री.) भातावडी
 ११७ चपत (स्त्री.) तमाये
 ११८ उगाही (स्त्री.) वसुधात
 ११९ कचहरी (स्त्री.) कचेरी, कार्यालय
 १२० तारीफ़ (स्त्री.) कदर
 १२१ इख्तियार (पु.) अधिकार
 १२२ आज़ाद (पु.) स्वतंत्र

- १२३ इतिहाम (पु.) तडोमत
 १२४ व्यय (पु.) भर्ख
 १२५ घाटा (पु.) तोटा, ખોટ
 १२६ अलहदा (पु.) छेदायदो. जुदो
 १२७ वकालतनामा (पु.) वकीलातनामा
 १२८ इंतज़ाम (पु.) अदोअस्त
 १२९ काँजीहाउस (पु.) ठोर पूरवानो
 उभो (वाडो)
 १३० दफ़्तर (पु.) ऑफ़िस
 १३१ तसमा (स्त्री.) यामजानो पटो
 १३२ आइट (स्त्री.) पगरव
 १३३ घोखा (पु.) विश्वासघात
 १३४ अख्तियार (पु.) हक्क
 १३५ आय, आमदनी (स्त्री.) आवक
 १३६ लेखा (पु.) हिसाब
 १३७ जौंच (स्त्री.) तपास
 १३८ रुकावट (स्त्री.) प्रतिबंध
 १३९ परामर्श (पु.) सलाह, भसलत

विभाग सोलहवाँ—खेतीबारी

- १ पना (पु.) पराणो
 २ घनाऊ (पु.) यास
 ३ डेला (पु.) डेयूं
 ४ ढढी (पु.) कपासनुं काहुं
 ५ गढ़ारी (स्त्री.) गरगडी
 ६ जोतनी (स्त्री.) जेतनुं
 ७ कोठी (स्त्री.) कुवानी कुंडी

- ८ परती (स्त्री.) पडतर
 ९ धान (पु.) कोढियूं, कोढार
 १० निराई (स्त्री.) निंदामण
 ११ रहंट (पु.) रेंट
 १२ डलिया (स्त्री.) टोपली
 १३ पुआल (पु.) पराण
 १४ झंझा (पु.) भारे वावाओकुं

- ૧૫ ચસ (પુ.) કોસ
 ૧૬ સલિયાન (પુ.) ખળું
 ૧૭ પાલા (પુ.) હિમ
 ૧૮ ઘૂરા (પુ.) ઉકરડો
 ૧૯ સાદ (પુ.) ખાતર
 ૨૦ સદાન (સ્ત્રી.) માટીની ખાણ
 ૨૧ ચર્ચા (પુ.) રેંટિયો

- ૨૨ ગઠરી (સ્ત્રી.) ગાંસડી
 ૨૩ કુઝાં (પુ.) ધૂવો
 ૨૪ કુદાલી (સ્ત્રી.) કોદાળી
 ૨૫ તકુઆ (પુ.) ત્રાક
 ૨૬ સુરપી (સ્ત્રી.) ખરપી
 ૨૭ વેંટ (પુ.) હાથો
 ૨૮ ફાવડા (પુ.) પાવડો

વિભાગ સત્તરહવાં - વ્યાધી

- ૧ મરીજ (પુ.) ખિમાર
 ૨ મૃગી, મિરગી (સ્ત્રી.) ફેફરું
 ૩ જૂડી (સ્ત્રી.) ટાઢિયો તાવ
 ૪ ઘાવ (પુ.) ધા
 ૫ મુઢાઈ, ગુઢેરી (સ્ત્રી.) આંગળી
 ૬ લેપ (પુ.) લેપ
 ૭ દસ્ત (પુ.) ઝાડો
 ૮ ઈંઠન (સ્ત્રી.) ચૂંક
 ૯ ચિકિત્સા (સ્ત્રી.) ઔષધ
 ૧૦ ગોલી (સ્ત્રી.) ગોળી
 ૧૧ બુચાર (પુ.) તાવ
 ૧૨ સૂન (પુ.) લોહી
 ૧૩ સચાર (પુ.) ખૂંખારો
 ૧૪ પૌદીના (પુ.) પુદીનો
 ૧૫ અથકપારી (સ્ત્રી.) આધાશીશી
 ૧૬ રતોંધી (સ્ત્રી.) રતાંધળાપણું
 ૧૭ જુરી (સ્ત્રી.) અર્ધું તાવ

- ૧૮ ચેચક (પુ.) ખળાઆ
 ૧૯ મવાદ, પીપ (સ્ત્રી.) પર
 ૨૦ કૈંપકપી (સ્ત્રી.) ધુમરી
 ૨૧ ફકતરા (પુ.) એકાંતરિયો તા
 ૨૨ ફુંસી (સ્ત્રી.) ફેલ્લી
 ૨૩ ફોડા (પુ.) ફેલ્લો
 ૨૪ ફેજા (પુ.) ફાલેરા
 ૨૫ ફે (સ્ત્રી.) ઉધરી
 ૨૬ વૂંદ (સ્ત્રી.) ટીપું
 ૨૭ દમા (પુ.) દમ
 ૨૮ તાકત (સ્ત્રી.) શક્તિ
 ૨૯ કુનૈન (સ્ત્રી.) કિવનાઈન
 ૩૦ સુરાક (સ્ત્રી.) ડોઝ, માત્ર
 ૩૧ મલહમ (પુ.) મદમ
 ૩૨ ગિલટી (સ્ત્રી.) માંઠ
 ૩૩ નહરુઆ (પુ.) વાળો
 ૩૪ તિલી (સ્ત્રી.) ખરણ

૩૫ છરોરા (પુ.) ઉમરડો
 ૩૬ ચોમા (સ્ત્રી.) શેકવાની પોટથી
 ૩૭ જલ્મ (સ્ત્રી.) બળતરા
 ૩૮ બોતલ (સ્ત્રી.) શીશી
 ૩૯ પીલિયા (પુ.) કમળો
 ૪૦ અફરા (પુ.) આફરો
 ૪૧ ચંગા (પુ.) નિરોગી
 ૪૨ ક્વાથ (પુ.) ઉકાળો
 ૪૩ ચાઈ (પુ.) ખોડો

૪૪ તિજારી (પુ.) એકાંતસ્થિતાવ
 ૪૫ ચૌથિયા (પુ.) ચોથિયો તાવ
 ૪૬ અદરકી (સ્ત્રી.) મૂકને ગોળનીગોળી
 ૪૭ બવાસીર (સ્ત્રી.) હરસ, મસા
 ૪૮ સૂજન (સ્ત્રી.) સોળે
 ૪૯ ઘાવ, જહમ (પુ.) ધા
 ૫૦ ગશ (પુ.) મૂછાં, ખેહોશી
 ૫૧ જુલાબ (પુ.) રેચ
 ૫૨ પેચિશ (સ્ત્રી.) મરડો

વિભાગ અઠારહવાં - વનસ્પતિ

૧ આક (પુ.) આંકડો
 ૨ આમ (પુ.) આંખો, ફેરી
 ૩ કૈંથ (પુ.) કોંઠું
 ૪ કૌંચ (સ્ત્રી.) કૌંવચ
 ૫ કૈર (પુ.) ખેર
 ૬ નીલ (સ્ત્રી.) ગળી
 ૭ તેદૂ (પુ.) ટીંબરુ
 ૮ દૂબ (સ્ત્રી.) ઝીણું લીલું ઘાસ
 ૯ વેરી (સ્ત્રી.) ખોરડી
 ૧૦ લૌંગ (પુ.) લવિંગ
 ૧૧ નીવૂ (પુ.) લીંચુ
 ૧૨ રીઠા (પુ.) અરીડો
 ૧૩ આમી (સ્ત્રી.) આંખડી
 ૧૪ કોદોં (પુ.) કોદરા
 ૧૫ શમી (સ્ત્રી.) ખીજડી, સમડી

૧૬ ગોમી (સ્ત્રી.) કોળી
 ૧૭ રત્તી, ગુંજા (સ્ત્રી.) ચણોડી
 ૧૮ જીરા (પુ.) જીરું
 ૧૯ તિલ (પુ.) તલ
 ૨૦ મૈંદા (પુ.) મલંગાટો
 ૨૧ વેત (સ્ત્રી.) નેતર
 ૨૨ આલૂ (પુ.) ખટાટો
 ૨૩ નીમ (પુ.) લીમડો
 ૨૪ વરી (સ્ત્રી.) વડી
 ૨૫ બાદા (પુ.) ખાંદો
 ૨૬ સન, જૂટ (પુ.) શણુ
 ૨૭ હમલી (સ્ત્રી.) આંખલી
 ૨૮ આમલા (સ્ત્રી.) આંખળી
 ૨૯ અરંડ (પુ.) એરંડો
 ૩૦ કરંજ (પુ.) કણુઝી

३१ खेकसा, ककोडा (स्त्री.) कंटोणा	५८ चिरौंजी (स्त्री.) चारोणा
३२ केवडा (पु.) केवडो	५९ अंगूर (पु.) द्राक्ष
३३ धनिया (पु.) डोथमीर	६० बादाम (पु.) अक्षम
३४ छुहारा (पु.) आरेक	६१ बाजरी (स्त्री.) आनरी
३५ मुखालू (पु.) रताणु	६२ खिरनी (स्त्री.) रायणु
३६ लोबिया (पु.) योणानो छोड	६३ बेंगन (पु.) रीगणुं
३७ ईख (स्त्री.) शेरडी	६४ सरसों (स्त्री.) सरसव
३८ सोया (पु.) सुवा	६५ सुपारी (स्त्री.) सोपारी
३९ अतीस (पु.) अतिविष	६६ हल्दी (स्त्री.) हणदर
४० अड्डसा (पु.) अरडूसो	६७ अजमोद (पु.) अजमो
४१ अलसी (स्त्री.) अणशी	६८ असगंध (पु.) आसंध
४२ अशोक (पु.) आसोपाख	६९ ऊमर (पु.) उंभरो (उभरडो)
४३ कचूर (पु.) कयूरो	७० खरबूजा (पु.) अडपूयुं
४४ कनेर (स्त्री.) करेणु	७१ मुलहठी (स्त्री.) गेडीमध
४५ ककडी (स्त्री.) काकडी	७२ अरहर (स्त्री.) तुवेर
४६ करैली (स्त्री.) कारैली	७३ कटहल (पु.) इणुस
४७ कोशम (पु.) डोशिम	७४ अखरोट (पु.) अखरोट
४८ तोरई (स्त्री.) तुरियुं	७५ अदरक (पु.) आदु
४९ धतूरा (पु.) धतूरो	७६ इलायची (स्त्री.) ऐलची
५० धवई (स्त्री.) धावडी	७७ कालाजीरा (स्त्री.) काणीशरी
५१ नागाली (पु.) नागछत्र	७८ तगबूज (पु.) तडपूय
५२ नारिंग (स्त्री.) नारंगीनुं आड	७९ वेलवृक्ष (पु.) भीली
५३ बबूल (पु.) आवणियो	८० कालीमिर्च (स्त्री.) भरी
५४ बिजोरा (पु.) भीजेइं	८१ हुरछेज (पु.) सूर्यदूख
५५ वेला (पु.) भोगरो	८२ मोरसली (पु.) भोरसणी
५६ पिंडालु (पु.) रताणु	८३ गुडहर (पु.) रतनजेत
५७ सिंघाडा (पु.) सिंगोडुं	८४ लहसुन (पु.) लसणु

- ૮૫ બસંગદ (પુ.) વડ
૮૬ સતાવર (સ્ત્રી.) શતાવરી
૮૭ શહતૂત (પુ.) શેતૂર

- ૮૮ જમીકંદ (પુ.) મુરશ્ચ
૮૯ અજવાયમ (પુ.) અજમો

વિભાગ ઉઝીસવાં-જલાદિ

- ૧ ફેન (પુ.) શીથ
૨ તરફ (સ્ત્રી.) મોળું
૩ મેંવર (પુ.) વમળ
૪ તાલાબ (પુ.) તળાવ
૫ બાવલી (સ્ત્રી.) વાવ
૬ કીચ (પુ.) કાદવ
૭ બાંધ (પુ.) અંધ (પાણી રોકવા માટે)
૮ કુંઆ (પુ.) કૂતો

- ૯ બાલૂ (સ્ત્રી.) રેતી
૧૦ ડોંગી (સ્ત્રી.) નૌકા, હોડી
૧૧ જહાજ (પુ.) વહાણ
૧૨ પતવાર (સ્ત્રી.) મુકાન
૧૩ કહુઆ (પુ.) કાચખો
૧૪ જોંક (સ્ત્રી.) જળો
૧૫ કૌડી (સ્ત્રી.) કોડી
૧૬ સેવાર (સ્ત્રી.) શેવાળ

વિભાગ વીસવાં-સ્થલાદિ

- ૧ ઉર્વરા મૂમિ (સ્ત્રી.) ફળદ્રુપ જમીન
૨ ઝસર મૂમિ (સ્ત્રી.) અનુપમ્મઉ જમીન
૩ खेत (પુ.) ખેતર
૪ ચૌરાહા (પુ.) ચાર રસ્તા ભેગા થાય તે જગ્યા
૫ બાજાર (પુ.) અમર
૬ દેહાત (પુ.) ગામડું
૭ બગલીદ્વાર (પુ.) પાછળનું અથવા ગુપ્ત આરણું

- ૮ ઓસારા (પુ.) મકાનની આગળનો ઉપરનો અંધભાગ
૯ કમરા (પુ.) ઓરડો
૧૦ खंभा (પુ.) થાંભલો
૧૧ સીંદી (સ્ત્રી.) પગથિયું
૧૨ છાજન (પુ.) છત, આવરણ
૧૩ આરામસ્થાન (પુ.) શયનગૃહ
૧૪ રસોઈઘર (પુ.) રસોડું
૧૫ કિલા (પુ.) કિલ્લો, ગઢ
૧૬ હરમ (પુ.) આંતઃપુર, જનનાનખાંડ

૧૭ ક્રોપડી (સ્ત્રી.) ક્રોપડી	૨૬ અદાલત (સ્ત્રી.) કોર્ટ
૧૮ અસ્તબલ, ઘુઢસાલ (સ્ત્રી.) ઘોડાનો તખેસો	૨૭ અજાયબઘર (પુ.) અ્યુઝિયમ, સંગ્રહસ્થાન
૧૯ પ્યાઝ (સ્ત્રી.) પરખ	૨૮ બંદરગાહ (પુ.) બંદર
૨૦ જુઆઝાના (પુ.) જુઆર રમવાની ઝમ્યા	૨૯ સન્જીમંડી (સ્ત્રી.) શાકભજાર
૨૧ ગઢ્ઢા (પુ.) ખાડો	૩૦ દુકાન (સ્ત્રી.) દુકાન
૨૨ ક્ષરના (પુ.) ઝરણું	૩૧ ગિરજાઘર (પુ.) ચર્ચ, દેવળ
૨૩ યોહ (સ્ત્રી.) યુક્ષ	૩૨ દરગાહ (સ્ત્રી.) કબર
૨૪ ઢાકઘર (પુ.) પોસ્ટ ઓફીસ	૩૩ પુતલીઘર (પુ.) મીઠ
૨૫ તારઘર (પુ.) તાર ઓફીસ	૩૪ રેગિસ્તાન (પુ.) રણ
	૩૫ તહસીલ (પુ.) તાલુકો

વિભાગ ફકોસવૌ - રંગ વર્ગ

૧ લાલ, સુર્ખ (પુ.) રાતો, લાલ	૪ બૈંગની (પુ.) વેગળુના જેવો
૨ નીલા (પુ.) બૂરો	૫ હરા (પુ.) લીસો
૩ મટમૈલા (પુ.) માટીના જેવો	૬ જામુની (પુ.) ગંભુડો

વિભાગ વાઈસવૌ - વિશેષણ આદિ

૧ સયાના ડાહ્યો, સમજણો	૯ પુરસા વડવા, પૂર્વજ
૨ મોટા જોડો	૧૦ અન્ધા આંધળો
૩ નુકીલા અણ્ણીદાર	૧૧ ધોલેવાજ દગાખોર
૪ શિશુ ખાલક	૧૨ નામવર નામીયો
૫ નકકટા ખૂચિયો, ખૂચો	૧૩ નિકમ્મા નકામો, નિરુપયોગી
૬ કાંરા કુંવારો	૧૪ કડા સખ્ત, કઠણ
૭ ષંઢ નપુંસક	૧૫ પૈના તીક્ષ્ણ, તીણું
૮ બૌના ઠીંગણો	૧૬ ટેઢા વાંકું

- १७ पड़ोसी पड़ोसी
 १८ युवा, युवान,
 १९ बूढ़ा, धरडे।
 २० क्वॉरी कुंवारी
 २१ महिमान, महिमान परेशो।
 २२ बारिस वारस
 २३ काना कालो।
 २४ नटखट तोक्षनी
 २५ चापलूस भुशामतियो
 २६ मुनासिब योग्य
 २७ जिद्दी हडिबो
 २८ चौकोर चोपंडो।
 २९ नाचीज़ तुच्छ
 ३० बेचारा भित्तरो।
 ३१ मुड़ा हुआ पण्डो।
 ३२ तिरोहित अंतर्धान
 ३३ बेहया निर्लज्ज
 ३४ दाखिल पेडो।
 ३५ नौसिखिया नवशिखाउ
 ३६ महीन ग्रीलुं
 ३७ बावला गांडो।
 ३८ गीला लीनो।
 ३९ सूती सुतराउ
 ४० जिन्दादिल विनोदप्रिय, रसिक
 ४१ गुलत अशुद्ध
 ४२ हँसोड़ हसभुषो।
 ४३ नाबालिग सगीर
 ४४ ठोस नम्र
 ४५ गेहुआ धड़वण्णी
 ४६ एहसानमन्द आबारी
 ४७ तरल प्रवाही
 ४८ मुर्दा भरेबो।
 ४९ कुर्क जप्त
 ५० डावाँडोल जमाडोन्न
 ५१ काफ़ी पर्याप्त, पूरतुं
 ५२ अल्प थोड़ुं
 ५३ गैर पारको।
 ५४ घरेलू धरनो।
 ५५ गँवार गमार, गामडीओ।
 ५६ जिन्दा उपतो।
 ५७ लजीला शरमाण
 ५८ तेज धारदार
 ५९ दंगई तोक्षनी
 ६० दुलारा लाडीबो।
 ६१ तबाह तोआ।
 ६२ दिलचस्प मनोहर, रसिक
 ६३ चंगा सारो।
 ६४ चढ़िया सारी जतनो, उत्तम
 ६५ गढंत जनावटी, धडी काढेली
 ६६ लाडला लाडकवायो।
 ६७ निहायत अत्यन्त
 ६८ नीका उत्तम
 ६९ घटिया हलकी जतनो।
 ७० खोखला पोक्षो।

७१ अपरिचित अज्ञेय।
 ७२ उक्तुं प्रयुक्त
 ७३ गठीला धाटीलुं
 ७४ दिवालिया देवाणियो।
 ७५ खीस व्यर्थ, अरुआह
 ७६ दुरुस्त हीक

७७ खिलाफ विरुद्ध, प्रतिद्वन्द्व
 ७८ अथाह धातुं उठां
 ७९ अतीव अत्यंत
 ८० दिक् हेरान
 ८१ खतावार अपराधी
 ८२ उताह तैयार

विभाग चौबीसवाँ-अव्यय

१ अतिरिक्त सिवाय
 २ वरन् पणु
 ३ भी पणु (ये ना अर्थभां)
 ४ अतएव अटका भाटे
 ५ किन्तु पणु
 ६ पर पणु
 ७ यदि जे
 ८ तदपि तोपणु
 ९ इर्दगिर्द आणुआणु
 १० ओर तरह
 ११ सिवा सिवाय
 १२ बगैरह वगर
 १३ अब तक हथ सुधी
 १४ का, के, की ना, ना, नी
 १५ वास्ते भाटे
 १६ जो कि जे के
 १७ भांति जेम, पेठे
 १८ जाहि प्रगट

१९ फलानो क्षाणो।
 २० तिस पर ते छतां
 २१ कि के
 २२ क्यों कि केमके
 २३ और अने
 २४ परन्तु पणु
 २५ लेकिन पणु
 २६ यद्यपि जे के
 २७ सामने सामे
 २८ तरह पेठे
 २९ जगह वती, अद्वे
 ३० बिना वगर
 ३१ जब तक जथांसुधी
 ३२ कब तक कथांसुधी
 ३३ लिये भाटे
 ३४ बाद पछी
 ३५ अबका हमणुं
 ३६ करके करीने

३७ झटपट जल्दी
 ३८ पास पास
 ३९ जब तक ज़्यादा
 ४० प्रायः धुने लागे
 ४१ करीब लगभग
 ४२ चुपचाप छानाभाना
 ४३ तरहसे रीतथी, रीते
 ४४ सब अंधुं
 ४५ अनुग्रहपूर्वक कृपा करीने
 ४६ बिलकुल तदन
 ४७ कुछकुछ कंघ कंघ
 ४८ मत ना
 ४९ सारा अंधुं
 ५० फिर फिर वारे धडीये
 ५१ प्रतिदिन दररोज
 ५२ रोजमर्रा हरदमेश
 ५३ दूसरे दिन भीने दिवसे
 ५४ अब भी हल पल
 ५५ यकायक अकस्मात्
 ५६ ठीक ठीक
 ५७ उसके बाद तेना पछी
 ५८ जल्दी उतावले
 ५९ अक्सर धुं करीने
 ६० एक दफा अक वार
 ६१ अच्छी तरहसे सारी रीतथी
 ६२ और भी भीनुं ये
 ६३ आधा अड्डुं

६४ सिर्फ़ इकत
 ६५ सचमुच अरेअरे
 ६६ इस वजहसे आ कारखुथी
 ६७ अधी ताये
 ६८ निस्सन्देह योऊस
 ६९ समय पर वभते
 ७० इत्तफ़ाकसे आतरिथी
 ७१ लगातार हमेशां
 ७२ कदम व कदम पगले पगले
 ७३ और कभी वणी क्यारेक
 ७४ अब से अत्यारथी
 ७५ हठात दैवयोगे
 ७६ अब तक हलसुधी
 ७७ सम्प्रति हमेशां
 ७८ तक सुधी
 ७९ ज्यादा वधारे
 ८० थोड़ा बहुत थोडुं धलुं
 ८१ अच्छा सारुं
 ८२ भद्दा ढंगधडा वगरनुं
 ८३ निकम्मा नकामुं
 ८४ हाँ हा
 ८५ खफ़ा क्रोधायमान
 ८६ घूस लाय
 ८७ मुहताज़ गरीब
 ८८ सौतेला ओरमान, सावको
 ८९ खुराट ज़मानाना आधेको
 ९० खैरखाह शुभाव्यतक

- ૧૧૧ કલિપય કેટલાક
 ૧૧૨ કલુષા કણ્ડ
 ૧૧૩ ફકરો એકવડું
 ૧૧૪ સામોશ મૌન
 ૧૧૫ ચટકીલા એપકાર
 ૧૧૬ નાપાક અશુદ્ધ
 ૧૧૭ જંગી લડાયક
 ૧૧૮ ઉચત તૈયાર
 ૧૧૯ અતીત શૂતકાળમાં યદ્યપ્યેશે
 ૧૨૦ દુબલા પાતળો, કમળેર
 ૧૨૧ તનિક લગાર
 ૧૨૨ દૂસરા ખીજું
 ૧૨૩ હૈરાન દુઃખી
 ૧૨૪ દિલ્લેર પ્રિય
 ૧૨૫ નિઠ્ઠા ધંધા વગરનો, એકાર
 ૧૨૬ નેક ઉત્તમ
 ૧૨૭ નિશ્ચય બટકેલ, નકામો
 ૧૨૮ દાહિના જમણો
 ૧૨૯ ચમકીલા અગ્નિકો
 ૧૩૦ નિરક્ષર અભણ
 ૧૩૧ જફરીલા ઝેરીલો
 ૧૩૨ નવા નવો
 ૧૩૩ જાનકાર બહીતો
 ૧૩૪ ધની ધનવાન
 ૧૩૫ નામોજૂદ મેરહાબર
 ૧૩૬ ગહરા ઊંડું
 ૧૩૭ મૂંગા મૂંગો, મુક
- ૧૧૮ નંગા નાગો
 ૧૧૯ નિતુર નિષ્કુર
 ૧૨૦ ચૌકમા સાવધાન
 ૧૨૧ વાયો ડાળો
 ૧૨૨ દેહાતી ગામડિયો
 ૧૨૩ મટમૈલા ગોખરો
 ૧૨૪ પુરાના જૂનો
 ૧૨૫ પતલા પાતળો
 ૧૨૬ લમ્બા લાંબો
 ૧૨૭ આલસી આળસુ
 ૧૨૮ ચૌડા પહોળો
 ૧૨૯ તફ કસેલો, સાંકડો
 ૧૩૦ જીતા છવતો
 ૧૩૧ બેશર્મ નિર્લજ્જ
 ૧૩૨ લાજવાચ અદ્વિતીય, નિરુત્તર
 ૧૩૩ નંગવડંગ તદ્દન નાગો
 ૧૩૪ ચિત્રકવર કાખરચીતરો
 ૧૩૫ મડકીલા ભપકાદાર
 ૧૩૬ મામૂલી સામાન્ય
 ૧૩૭ લંબોતરા લંબગોળ
 ૧૩૮ અંઢબંડ અસંખ્ય
 ૧૩૯ ગિરફતાર કેદ કરેલો
 ૧૪૦ હરા લીલા રંગનો
 ૧૪૧ ડરપોક ખીકણ
 ૧૪૨ અનજાન અજાણ્યો
 ૧૪૩ નક્કૂ લાંબા નાકવાળો
 ૧૪૪ નાટા ઠીંમણો

૧૪૫ આપસિજનક વાંધાભર્યું	૧૬૪ કાલકલૂટા કાળો શાહી જેવો
૧૪૬ અચ્છા સારો	૧૬૫ દુનાલી એ નળીવાળી (અંદક)
૧૪૭ મીષણ ભયંકર	૧૬૬ ઘુમકકડ રખડો
૧૪૮ જ્ઞાનદાર ખૂબીવાળું, કીર્તિવંતુ	૧૬૭ ઘૂંઘરવાલે વાંકડિયા (વાળ)
૧૪૯ દાગાહુઆ ડામેલો	૧૬૮ ચવેરા પિતરાઈ
૧૫૦ લાપતા જેમ, અદશ્ય	૧૬૯ દુધમુંઘા ધાવાણું (ખાળક)
૧૫૧ છોટા નાનો	૧૭૦ કુનકુના=કોકરવરણું (પાણી)
૧૫૨ પાલતૂ પાળેલો	૧૭૧ દુર્દ્દર મુશ્કેલ
૧૫૩ ગજા ટાલિયો	૧૭૨ તરૌક પાણીમાં સારું તરનારો
૧૫૪ ફકલૌતા એકનો એક (પુત્ર)	૧૭૩ દૂરંદેશ દીર્ઘદષ્ટિવાળો
૧૫૫ કુરબાન ખલિદાન આપેલો	૧૭૪ પુચ્છલ પૂંછડીઓ (તારો)
૧૫૬ જ્ઞાના બદોશ ધરખાર વગરનો	૧૭૫ નિરપેક્ષ અપેક્ષા વગરનો
૧૫૭ અવ્વલ પહેલો નંબરનો	૧૭૬ નિરમ્લ વાદળ વગરનું (આકાશ)
૧૫૮ અવૈતનિક વગર પગારે કામ કરત	૧૭૭ ગુમરાહ ઊંધે રસ્તે જનારો
૧૫૯ લહલહા લીલુંછમ (ઝાડ)	૧૭૮ ગાફિલ અસાવધાન
૧૬૦ દુધારી દૂઝણી (ગાય)	૧૭૯ નામાંકિત નામીઓ, પ્રખ્યાત
૧૬૧ ઢીઠ અવિવેકી, સાદસી	૧૮૦ નીલા આસમાની રંગનો
૧૬૨ અઘેડ આઘેડ ઉમરનો	૧૮૧ અક્ષક અકકડ
૧૬૩ કાનૂની કાયદા સંબંધી	૧૮૨ મૂંઝાર લોહી પીનારો

વિભાગ તેવીસવાં - ક્રિયાવિશેષણ

૧ યો આમ	૬ જબ ન્યારે
૨ જ્યો જેમ	૭ તબ ત્યારે
૩ ત્યો તેમ	૮ કબ ક્યારે
૪ ક્યો કેમ	૯ યહાં અહીં
૫ અબ અત્યારે	૧૦ જહાં ન્યાં

- ૧૧ વહાઈ ત્યાં
 ૧૨ કહાઈ ક્યાં
 ૧૩ ઇધર અહીં
 ૧૪ જિધર ન્યાં
 ૧૫ ઉધર ત્યાં
 ૧૬ કિધર ક્યાં
 ૧૭ इतना आटलું
 ૧૮ जितना नेटलું
 ૧૯ उतना तेटलું
 ૨૦ कितना डेटलું
 ૨૧ ऐसा એવું
 ૨૨ जैसा જેવું
 ૨૩ तुरन्त તુરત
 ૨૪ आखिर છેવટે
 ૨૫ तत्क्षण તરત જ
 ૨૬ हमेशा હમેશાં
 ૨૭ बार बार વારંવાર
 ૨૮ पुनः पुनः ફરી ફરી
 ૨૯ बहुत समय ધણીવાર
 ૩૦ क्वचित् क्वचित् કદી કદી
 ૩૧ नजदीक નજીક
 ૩૨ बीचोंबीच વચ્ચેવાચ્ચ
 ૩૩ ओर તરફ
 ૩૪ अन्तमें છેવટે
 ૩૫ फौरन જલદી
 ૩૬ हरसाल દરસાલ
 ૩૭ हालमें હાલમાં

- ૩૮ आदिमें પહેલાં
 ૩૯ बुरी तरहसे ખરાબ રીતે
 ૪૦ कहीं કોઈ જગાએ
 ४१ कभी કદી
 ४२ कि કે
 ४३ वैसा તેવું
 ४४ कैसा કેવું
 ४५ आगे આગળ
 ४६ पीछे પાછળ
 ४७ भीतर અંદર
 ४८ बाहर બહાર
 ४९ कल કાલે
 ५० परसों પરમ દિવસે
 ५१ अतरसों योथे દિવસે
 ५२ सुबह (को) સવારે
 ५३ दोपहर (को) अपोरे
 ५४ शामको सांजे
 ५५ आधी रातको अउधी राते
 ५६ पौ फटे वहालुं वाये, भणरडे
 ५७ इस साल ओथु
 ५८ पिछले साल पछोर
 ५९ किसी ओरसे कोर्धीणी जगायेथी
 ६० जान बूझ कर गल्लुी नेर्धने
 ६१ आप से आप पोतानी भेजे
 ६२ अगल बगल आलुआलु
 ६३ कैसे કેવી રીતે
 ६४ जैसे જેવી રીતે

૬૧ વૈસે તેવી રીતે	૮૫ આજ સે આજથી
૬૬ એસે એવી રીતે	૮૬ ફિર પછી
૬૭ અનંતર પછી	૮૭ તનિક જરા
૬૮ અંદાજન અંદાજથી	૮૮ બહુત કરકે ધણું કરીને
૬૯ શીઘ્ર જલદી	૮૯ બુરા ખરાબ
૭૦ એક વારગી અચાનક	૯૦ સચ સાચું
૭૧ હધર ઉધર અહીંતહીં	૯૧ વે રોકટોક બેધડક
૭૨ અકારથ નકામું	૯૨ ધીરે ધીરે ધીમે ધીમે
૭૩ કિસ્મ તરેહ, પ્રકાર	૯૩ આમ તૌર પર સામાન્ય રીતે
૭૪ તરીકા રીત	૯૪ ઢંગ રીત
૭૫ રીતિ રીત	૯૫ સહિત સાથે
૭૬ પીછે પાછળ	૯૬ બલ્કિ પરન્તુ, બલકે
૭૭ યથા જેમ	૯૭ ધન્ય શાઆશ
૭૮ અહો ! અહો !	૯૮ અવે ! ઓ, અરે, એ !
૭૯ હી જ	૯૯ અરર અરેરે
૮૦ યાની અર્થાત્	૧૦૦ અરી અલી
૮૧ અરે ! ઓ !	૧૦૧ કાફી પૂરતું, ખસ
૮૨ યો અથવા	૧૦૨ વા અથવા
૮૩ યદિ, વા કિંવા	૧૦૩ અલમ્ ખસ
૮૪ અલબત્તા નિરસંદેહ, અલખત	૧૦૪ બહુત ધણું

વિભાગ ચૌવીસવાં—ક્રિયાપદ

૧ મુનાના વટાવવું	૪ જિલમિલાના ચમકવું, મંદમંદ પ્રકાશિત થવું
૨ જાંચના તપાસવું	૫ ઉકતાના (ઝબના) કંટાળવું
૩ મંડરાના વારંવાર ઉપર ઊડવું, ધેરાવું	૬ મલના ચોળવું, મસળવું

૭ નિપટાના નિવેડા લાવવો	૩૪ સ્નાના ખાવું
૮ ઘૂમના કરવું	૩૫ ચુપડના ચોપડવું
૯ કિચકિચાના દાંત કચકચાવવા	૩૬ સલ્લાના ખિજવાવું
૧૦ બિછાના પાથરવું	૩૭ દુબકના લપાવું
૧૧ દબોચના ગળુ દખાવવું	૩૮ સોંપના સોંપવું
૧૨ દહાડના મર્જના કરવી	૩૯ દેના આપવું
૧૩ કુચલાના કચડવું, છૂંદવું	૪૦ ધુનના પોંજવું
૧૪ ટટોલના શોધવું, તપાસવું	૪૧ ટ્રંસના ઠાસવું
૧૫ પંચા સ્થળના પંખો નાખવો	૪૨ કાટના કાપવું
૧૬ સ્થળના પાના,વાળ, વગેરેનું ખરવું	૪૩ તુતલાના તોતડાવું
૧૭ મૂંદના મીંચાવું, ખીડાવું	૪૪ ચિસિયાના ક્રોધિત થવું
૧૮ ગુદગુદાના ગલીપચી કરવી	૪૫ ઝલટના ઊંધું પડવું
૧૯ ગૂંદના ગૂંદવું	૪૬ ચરોચના ખોતરવું
૨૦ ગૂંથના ગૂંથવું	૪૭ નોંચના ચૂંથવું, વતડિયાં ભરવાં
૨૧ છલકના છલકાવું	૪૮ હટના ખસવું
૨૨ ક્ષિન્નોડના વીંઝવું	૪૯ ચઢકના ચક ચક કરવું.
૨૩ ચીંચના ચીસ પાડવી	પક્ષીઓનું ખોલવું
૨૪ દોડના દોડવું	૫૦ રિસાના રીસાવું
૨૫ ભાગના નાસવું	૫૧ પાથના થાપવું
૨૬ ડિગના ડગવું	૫૨ દુહના દોહવું
૨૭ જગના જગવું	૫૩ ચલના ચાલવું
૨૮ સોના સૂવું	૫૪ પઢના વાંચવું, ભણવું
૨૯ નીંદ લેના ઊંધવું	૫૫ લિખના લખવું
૩૦ જનના જળવું	૫૬ મોકના ભસવું, ભૂંકવું
૩૧ ફેલના પસરી જવું	૫૭ બેઠના બેસવું
૩૨ ચિસકના ખસી જવું	૫૮ બેચના વેચવું
૩૩ ઘાટ દેખના રાહ જોવી	૫૯ રચના મૂકવું

- ૬૦ હોના થવું
 ૬૧ ઊઠાના ઊંચકવું
 ૬૨ આના આવવું, આવડવું
 ૬૩ જાના જવું
 ૬૪ નિકાલના કાઢવું
 ૬૫ પીટના મારવું
 ૬૬ મિલના મળવું
 ૬૭ થૂકના થૂંકવું
 ૬૮ દમકના ચમકવું
 ૬૯ ઉબલના ઊકળવું
 ૭૦ ઉમડના ઉભરાવું
 ૭૧ खेलना रभवું
 ૭૨ રોંદના પગ નીચે કચડવું
 ૭૩ ઘસીટના ધસડવું
 ૭૪ તૈરના તરવું
 ૭૫ ઘિસના ધસવું
 ૭૬ ઘુસના પેસવું
 ૭૭ કહના કહેવું
 ૭૮ હિલના હાલવું
 ૭૯ ચિતાના ચેતવવું
 ૮૦ દુતકારના ધુતકારવું
 ૮૧ થપકના થાપડવું
 ૮૨ નાપન માપવું
 ૮૩ મૂનના શેકવું, ખાકવું
 ૮૪ પહિચાનના ઓળખવું
 ૮૫ નિગલના ગળવું, ગળી જવું
 ૮૬ પિઘલના ઓગળવું

- ૮૭ સ્વસ્થારના ખંખારવું
 ૮૮ खेना હોડી ચલાવવી, હંકારવું
 ૮૯ લોંઘના ઓળંગવું
 ૯૦ કુઢના મનમાં ખળવું
 ૯૧ જુટાના ભેગું કરવું, એકઠું કરવું
 ૯૨ નિચોડના નિચોવવું
 ૯૩ ઊલજના ગુંચવાવું
 ૯૪ સુલજના ખૂલવું, ઊકલવું
 ૯૫ ઢોંપના ઢાંકવું
 ૯૬ જોંપના શરમાવું
 ૯૭ ઓટના ઉકાળવું, કઢવું
 ૯૮ ગૈવાના ખોવું, ગુમાવવું
 ૯૯ ટકરાના અથડાવું
 ૧૦૦ ઘુઢકના ધૂરકવું
 ૧૦૧ મુરજાના કરમાવું
 ૧૦૨ ચિલ્લાના પોકારવું
 ૧૦૩ સોચના વિચારવું
 ૧૦૪ જાગડના લડવું, કળિયો કરવો
 ૧૦૫ ઈંટના અકડવું, મરડવું
 ૧૦૬ પિરોના પરોવવું
 ૧૦૭ દુહરાના ખેવડવું, ફરી કહેવું
 ૧૦૮ નિહારના જોવું, નિહાળવું
 ૧૦૯ સીના સીવવું
 ૧૧૦ ઘઘકના ભભકવું
 ૧૧૧ ડકારના ઓડકાર ખાવો
 ૧૧૨ ધૈસના પેસી જવું, સમાવું
 ૧૧૩ ઢોના વહેવું, ભાર ઊંચકવો

११४ कुतरना कातरवुं	१४१ पहनना पड़ेरवुं
११५ निराना नींदवुं	१४२ झिझकना संकोयावुं
११६ जोतना जेउवुं, जेउवुं	१४३ झेलना सडवुं, वेठवुं
११७ छिड़ना शर थवुं	१४४ छिड़कना छांटवुं
११८ छेड़ना पणववुं, छेउवुं	१४५ फाँदना डूँदवुं
११९ छौंकना वधावुं	१४६ झुकना नभवुं
१२० झाड़ना पाणवुं, जंभेरवुं	१४७ घिरना घेरावुं
१२१ गड़ना दटाई जवुं	१४८ रटना गोभवुं
१२२ उगलना मोढाभांथी करी काढवुं	१४९ थकना थाकवुं
१२३ कै करना ओकवुं, उलटी करवी	१५० देखना जेवुं
१२४ चौंकना यभकवुं, योँकवुं	१५१ दिखना नजरे पडवुं, देखावुं
१२५ छिलना छोलवुं	१५२ जीमना जभवुं
१२६ डालना नाभवुं	१५३ मिलना भणवुं, भेणाप करवो
१२७ ढूँढ़ना शोधवुं	१५४ मिलाना भेणववुं
१२८ उड़ेलना रेउवुं	१५५ मुड़ना पाछा वणवुं
१२९ छलकना छलकावुं	१५६ फिसलना सरवुं, पडवुं
१३० छिपना संतावुं	१५७ पेरना पीलवुं
१३१ जलना जणवुं	१५८ पेश करना रगू करवुं
१३२ चखना याभवुं	१५९ सटाना जेउवुं
१३३ निवाहना नभाववुं	१६० ठहरना थोभवुं
१३४ कुम्हलाना करभावुं	१६१ चबाना याववुं
१३५ गिरना पडवुं	१६२ उभाड़ना, उभारना उश्केरवुं
१३६ जँमाना जगासुं जावुं	१६३ चुनना वीणवुं, पसंद करवुं,
१३७ छानना याणवुं	१६४ चुगना यणवुं [यूँटवुं]
१३८ ठिठुरना थरथरवुं, धूँजवुं	१६५ कुरेदना भोतरवुं
१३९ सुलगाना सणगाववुं	१६६ उगाहना उधराववुं
१४० छूना अडकवुं	१६७ सेना सेववुं (ईसां)

૧૬૮ છટના રિસાવું
 ૧૬૯ બુક્કના હોલવાવું
 ૧૭૦ બૂક્કના સમજવું
 ૧૭૧ લોટના પાછા વળવું
 ૧૭૨ સરાહના વખાણવું
 ૧૭૩ બોટના વહેંચવું
 ૧૭૪ ગિનના ગણવું
 ૧૭૫ પોંછના લૂછવું
 ૧૭૬ ચિપકના ચોંટવું
 ૧૭૭ કૂટના ખાંડવું
 ૧૭૮ બટોરના ઉસડવું, એકડું કરવું
 ૧૭૯ સોચના વિચારવું
 ૧૮૦ વિસ્થરના વેરવું, વીખેરવું
 ૧૮૧ અઘાના ધરાવું, તૃપ્ત થવું
 ૧૮૨ રોના રડવું
 ૧૮૩ દાગના ડામવું, તોપ ફેડવી
 ૧૮૪ અપનાના પોતીકું કરવું,
 રવીકાર કરવા
 ૧૮૫ બોના વાવવું
 ૧૮૬ ગિડગિડાના કરગરવું
 ૧૮૭ અકુલાના અકળાવું
 ૧૮૮ થામના રોકવું, અટકાવવું
 ૧૮૯ ફઠલાના ધમંડ કરવો, ગર્વ કરવો
 ૧૯૦ અલપના ગાવું
 ૧૯૧ ઉફનના ઉભરાવું
 ૧૯૨ કોસના નિન્દા કરવી, ખર્ચ-
 ખોટું સંભળાવવું
 ૧૯૩ ગઢના બનાવવું

૧૯૪ ધિનાના સૂગ ચડવી
 ૧૯૫ ચહકના કિલકિલાટ કરવો
 ૧૯૬ જાકોરના વીંઝાડવું
 ૧૯૭ જાહના સાફ કરવું
 ૧૯૮ જૂમના ડોલવું
 ૧૯૯ ઢકેલના ધક્કો મારવો
 ૨૦૦ તરસના ઉત્કંઠિત થવું, લલચાવું,
 લોભાવું,
 ૨૦૧ દહલના ડરી જવું, થરથરી જવું
 ૨૦૨ નિશ્વારના સાફ અથવા સ્વચ્છ
 ૨૦૩ પકના પરિપક્વ થવું [કરવું
 ૨૦૪ પગના મગન થવું, રસમાં ડૂબવું,
 ૨૦૫ પગુરાના, જુગલાના વાગોળવું
 ૨૦૬ બહાના વહેવડાવવું
 ૨૦૭ વિઠ્ઠાના બુદ્ધિ પડવું
 ૨૦૮ પીસના પીસવું, ચૂર્ણ કરવું
 ૨૦૯ માના પસંદ પડવું
 ૨૧૦ મેંટના મળવું, મુલાકાત કરવી
 ૨૧૧ લહલહાના વિકસવું
 ૨૧૨ લૂટના લૂટવું
 ૨૧૩ સડના સડી જવું
 ૨૧૪ સહમના સંકુચિત થવું, ભય
 ૨૧૫ સૂંઘના સૂંઘવું [પામવો
 ૨૧૬ હવકના ગભરાવું, વ્યાકુલ થવું
 ૨૧૭ હડપના હજમ કરી જવું,
 ખાઈ જવું
 ૨૧૮ હુલસના પ્રસન્ન થવું
 ૨૧૯ લુકના છુપાવું, સંતાવું
 ૨૨૦ સઘના સિદ્ધ થવું, બનવું

રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતો

રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતોના ઉપયોગથી ભાષામાં મધુરતા, પ્રાઢતા અને ચમત્કાર આવે છે. વાચક પર એવી ભાષાનો પ્રભાવ પાડી બહુ પડે છે; તેથી તેવી ભાષાની કિંમત વધારે ગણાય છે.

વાક્યનો અમુક અંશ કે પ્રયોગ પોતાનો શબ્દાર્થ ન સમજાવતાં જ્યારે ભાવાર્થ અથવા ગર્ભિત અર્થ બતાવે છે ત્યારે તે રૂઢિપ્રયોગ હિંદીમાં મુહાવરા કહેવાય છે.

કહેવતને હિંદીમાં કહાવત અથવા લોકોક્તિ કહે છે. રૂઢિપ્રયોગ અને કહેવતમાં ભેદ એ છે કે કહેવત સ્વતંત્ર રૂપે આખા વાક્ય તરીકે આવે છે જ્યારે રૂઢિપ્રયોગ અપૂર્ણ હોય છે ને વાક્યની પૂર્તિ તરીકે કે તેના એક અંગ તરીકે વપરાય છે. લખનાર કે બોલનાર પોતાના કથનને સંગીન અને જોશીલું બનાવવાને માટે કહેવતનો ઉપયોગ કરે છે. જેમકે : સંગીતનો જલસો થઈ રહ્યો હોય ને તેમાં આવીને કોઈ કાંઈ દખલ કરે તો કહેવાય છે કે “રંગમાં ભંગ થયો”.

અહીં આ વિભાગમાં ચાલુ વ્યવહારના થોડાં હિંદી રૂઢિપ્રયોગો ને કહેવતો આપ્યાં છે. હિંદી મુહાવરા તથા કહાવતો જેવાજ ગુજરાતી રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતો મળ્યાં છે ત્યાં ત્યાં તેજ મૂક્યાં છે. જ્યાં કોઈક નથી મળ્યાં ત્યાં તેનો અર્થ મૂકેલો છે.

આ બન્ને વસ્તુઓ સાહિત્યનાં વિશિષ્ટ અંગો હોઈ, બન્ને ભાષામાં પ્રચલિત રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતો તેના ચથાર્થ અનુવાદ સાથે આપ્યાં છે.

मुहावरे = ३६ प्रयोग

- १ अंग अंग ढीला होना सांघे सांघा ढीला थर्ध जवा.
- २ अंग अंग मुसकराना शेरशेरामनुं नाथी जेवुं.
- ३ अंगार उगलना अत्यंत क्रोधित भावे भोलवुं.
- ४ अंगार बरसना अंगारा जरवा, धोम धमवो.
- ५ अंगूठा दिखाना डींगो करवो.
- ६ अंतर्द्विमें बल पड़ना हसी हसीने पेटनुं दुभवुं.
- ७ अंधेकी लकड़ी आंधणानी लाकड़ी.
- ८ अंधेरे घरका उजाला अंधारा धरनो दीवो.
- ९ अक्ल चकराना अक्लनुं काम नहीं करवुं.
- १० अक्ल पर पत्थर पड़ना अक्ल न आखवी; बुद्धिनुं पड़े भारी जवुं.
- ११ अक्ल सठिया जाना सांठे बुद्धि नाडी.
- १२ अगर मगर करना गल्लातल्ला करवा.
- १३ अटकल पच्छू अनुमान.
- १४ अड्डा जमाना अड्डा जमाववो.
- १५ अपना उल्लू सीधा करना स्वार्थ साधवो.
- १६ अपना सा मुँह ले कर रह जाना भों पडी जवुं.
- १७ अपनी खिचड़ी अलग पकाना पोतानो थोडा जुहो करवो.
- १८ अपने पाँओं पर आप कुलहाड़ी मारना पोताना पगमां कुहाडी मारवी.
- १९ अपने मुँह मियाँमिट्टू बनना आपवडाई करवी.
- २० आँख उठा कर न देखना आंभ जियी करीने न जेवुं.
- २१ आँखें फेर लेना भों करवी देवुं (प्रतिकूल थवुं)
- २२ आँखोंका काँटा होना आंभमां भटकुं. (विघ्नरूप समजवुं)
- २३ आँखोंका तारा आंभनी डीडी. (अत्यंत प्रिय)
- २४ आँखोंके आगे अँधेरा छाना आंभ आगण अंधकार छवावो.

- २५ आँच न आने देना आँच न आववा देवी.
 २६ आँसू पीकर रह जाना गम आर्ध ज्वी; भूँगे मोठे सहन करी देवुं.
 २७ आग-बबूला होना तपी आववुं.
 २८ आटे-दालका भाव मालूम होना (भाथे पडे तयारे) जप्पर पडवी.
 २९ आड़े हाथों लेना आडे हाथे देवो.
 ३० आपे से बाहर होना गुरसाभां के आनंदना आवेशभां जतने
 लूली ज्वी.
 ३१ आसमान टूट पड़ना आकाश तूटी पडवुं. (अेकाअेक दुःख
 आवी पडवुं)
 ३२ आसमान सिर पर उठाना धमायकडी करवी.
 ३३ आस्तीनका साँप कपटी मित्र; हितशत्रु.
 ३४ ईदका चाँद होना लांजे सभये दर्शन थवां.
 ३५ उधेड़-बुन विभासणु.
 ३६ कलेजा थामकर रह जाना मन भारीने रही ज्वुं.
 ३७ कलेजा मुँहको आना ज्व गलरावो.
 ३८ कानों-कान खबर न होना अणुसारे पणु न थवा देवो.
 ३९ काफूर होना गेम थर्ध ज्वुं.
 ४० काया पलट जाना काया पलटाध ज्वी.
 ४१ किरकिरा हो जाना रंगभां लंग पडवो.
 ४२ कुत्तेकी मौत मरना कूतराने मोते भरवुं.
 ४३ खटाईमें पड़ना जंजलभां इसावुं.
 ४४ खाक छानना लटकवुं.
 ४५ खोपड़ी गंजी करना भारी भारीने माथानी ताल पाडवी.
 ४६ गड़े मुर्दे उखाड़ना दयायवा पोपडा डिपेडवा.
 ४७ गला घोटना जुलम करवो; गुंगणाववुं.
 ४८ गागरमें सागर भरना गागरभां सागर सभावो.
 ४९ गाल बजाना शेप्पी करवी.

- ૫૦ ગુદડીકા લાલ ચીથરે વીંટયું સ્તન. .
 ૫૧ ગુલછરે ઉડાના લહેર કરવી.
 ૫૨ ઘર સિર પર ઉઠાના ગામ માથે કરવું.
 ૫૩ ઘિંઘી બંધના કંઠ રૂંધાવો.
 ૫૪ ચટ કર જાના હોધમાં કરી જવું.
 ૫૫ ચહલ-પહલ મચના અવરજવર રહેવી.
 ૫૬ ચારોં જ્ઞાને ચિત ગિરના ચત્તાપાટ પડવું.
 ૫૭ ચૂડિયાં પહનના બંગડીઓ પહેરવી.
 ૫૮ ચેહરા ઉતરના મોં ઊતરવું, ઉદાસ થવું.
 ૫૯ ચેહરે પર હવાઈયોં ઉડના ચહેરાનું (ભયથી) પીળા-શીઝા પડવું.
 ૬૦ ચૈનકી બંશી ઘજાના અમનચમનમાં રહેવું.
 ૬૧ છકે છૂટના છક્કા છૂટવા; હાંનું ગગડી જવા.
 ૬૨ જૂતા ચાટના પગ ચાટવા; ખુશામત કરવી.
 ૬૩ જાલ મારના જખ મારવી; નજીટકે કરવું.
 ૬૪ ટકા-સા મુંહ લેકર રહ જાના બોંઠા પડવું.
 ૬૫ ટાંગ ઘડાના દખતગીરી કરવી; હાપણુ હોળવું.
 ૬૬ ટાંચ-ટાંચ ફિસ ધામધૂમ ને કુસ!
 ૬૭ ટેઢી સ્ત્રીર મુશ્કેલ કામ.
 ૬૮ ડોંગ મારના બગાઈ હાંકવી.
 ૬૯ દાંત જલે કરના દાંત ખાટા કરી નાખવા; ખખર પાડી દેવી.
 ૭૦ દાંતોં તલે ઝંગલી દબાના દાંત તળે આંગળી દખાવવી.
 ૭૧ દુમ દબા કર માગના ઊભી પૂછડીએ નાસવું.
 ૭૨ ધોલે કી ટટ્ટી બ્રમમાં નાખનારી વસ્તુ.
 ૭૩ નાકમેં દમ કરના નાકમાં દમ ભરાવવો, અકળાવવું, પરેશાન કરવું.
 ૭૪ પાંચ (પૈર) ઉજાડ જાના કદમ ઊખડી જવા; પીઠ ફેરવી નાસી જવું.

- ૭૬ બગલેં જાંકના ખાધા થઈ જવું; નિરુત્તર ખની જવું.
 ૭૬ વાતકા ઘસેગડ બનાના વાતનું વતેસર કરવું.
 ૭૭ ચાલ મી જાંકા ન હોના વાળ પથુ વાંકો ન થવો.
 ૭૮ માડ જાંકના હળમપટ્ટી કરવી.
 ૭૯ મેડિયાધસાન ગાડરીઓ પ્રવાહ.
 ૮૦ માઈકા લાલ માઈનો પૂત.
 ૮૧ મુંહકી ચાના ચાટ પડવું.
 ૮૨ રામકહાની રામકહાણી. (આપવીતી)
 ૮૩ રોંગટે સ્વહે હોના ર્વાં ખડાં થવાં.
 ૮૪ લઢૂકે ઑસૂ પીના લોહીનાં આંસુ સારવાં; મુંગે મોંઢે દુઃખ
 સહન કરવું.
 ૮૫ લોહા માનના આણુ માનવી; આધીનતા સ્વીકારવી.
 ૮૬ સિક્કા બેઠના વટ પડી જવો; સિક્કો બેસી જવો.
 ૮૭ સિર-ઑંચોં પર માથે ચડાવવું; આંખ માથા પર.
 ૮૮ હક્કા-ચક્કા રહ જાના ડધાઈ જવું.
 ૮૯ હડપ કરના હોખ્યાં કરી જવું; પચાવી પડવું.
 ૯૦ હવાકા રુઝ દેસના તેલ જોવું ને તેલની ધાર જોવી.
 ૯૧ હાથકે તોતે ઉડ જાના હાંજં ગગડી જવા.
 ૯૨ હાથ ચૂંટાના હાથ દેવો; મદદ કરવી.
 ૯૩ હાથ સાફ કરના હાથ મારવો.
 ૯૪ હાથોંહાથ ચિકના વા ઉડના વાતવાતમાં વેચાઈ જવું.
 ૯૫ હામી ભરના શાખ પૂરવી; જામીન થવું.
 ૯૬ હોશ ઉડના યા જાતા રહના હોશકોશ ઝડી જવા.
 ૯૭ હોશ ઠિકાને હોના હોશમાં આવવું.

लोकोक्तियाँ = कहेवते।

- १ अंधोंमें काना राजा आंधलाभां काण्डो राज; उन्जउ गामभां अरंडो प्रधान.
- २ अकेला चना भाड़ नहीं फोड़ सकता अेक हाथे ताणी न पडे.
- ३ अब पछताये होत क्या जब चिड़ियाँ चुग गईं खेत रांडया पछीनुं उहापणु शा कामनुं ?
- ४ भरहरकी टट्टो गुजराती ताला छाणुना देवने छीरानी आंभो.
- ५ आँखसे दूर दिलसे दूर उभर पार ते डुंगर पार.
- ६ आँखके अँधे नाम नयनसुख नाम भोटां ने गुणु भोटा.
- ७ आँधीके आम टकानुं तणु शेर.
- ८ आज किधरका चाँद निकला है ? आज सूरज कयी दिशाभां गये छे ?
- ९ आटेके साथ घुन भी पिसना पापडी बेगी धयण पझावी.
- १० आप भला तो जग भला आप भला तो जग भला.
- ११ आप हारे बहूको मारे नभजो भाटी जैयर पर शूरो.
- १२ आमके आम गुठलियोंके दाम अेक पंथ हो काज.
- १३ आम खानेसे काम, पेड़ गिननेसे क्या काम कामथी काम.
- १४ ऊँटके मुँहमें जीरा गिटने भोअे अँ; दरियाभां असभस.
- १५ एक थेलीके चट्टेबट्टे अेक ज वाडीना भूणा.
- १६ एक तंदरुस्ती हजार नियामत पड़ेनुं सुभ ते जते नया.
- १७ एक तो चोरी दूसरी सीनाजोरी योरी ने उपर शीरजोरी.
- १८ एक तो करेला कड़ेवा दूसरा नीम चढ़ा कउं करेनुं ने लीभडे यदुं; भरकट ने वणी भदिरा पीधी.
- १९ ओस चाटे प्यास नहीं बुझती हाथ याटे पेट नहि बराय.
- २० कढ़ाईसे गिरा चूल्हेमें पड़ा होवाभांथी यूवाभां पउं.
- २१ करेगा सो भरेगा करणी तेवी बरणी.
- २२ काटो तो खून नहीं कापो तो बोही नीकजे नहि.

- २३ काबुलमें क्या गधे नहीं होते गाम त्यां ठेकाडे।
 २४ काला अक्षर भैंस बराबर काणा अक्षर भैंस परापर।
 २५ कुत्ते को घी हजम नहीं होता भिदाडीना पेटमां भीर न टके।
 २६ कोयलोंकी दलालीमें हाथ काले कोयलानी दवालीमां हाथ काणा।
 २७ खग जाने खग ही की भाषा जेनां काम ते करे।
 २८ खिसियानी बिल्ली खंभा नोचे शरभींदा पडीने कोषित थाय
 त्यारे कहेवाय छे।
 २९ खुदा गंजेको नाखून न दे कुपात्रे दान न देवुं।
 ३० गंजी यार किसके, दम लगाया खिसके भरन सरी ने
 वैद वेरी; मतवणी यार।
 ३१ गरीब तेरे तीन नाम : झूठा, पाजी, बेईमान गरीब तारां
 त्रणु नाम : लुटो, पाछ, भेईमान।
 ३२ गवाह चुस्त मुद्ई सुस्त जणुनारीमां जेर न भजे तो
 दायणु थुं करे ?
 ३३ गोदमें लड़का शहर भर दिढोरा डेडे छोडुं ने गाम शोधुं।
 ३४ घरका भेदी लड्का ढावे धर डूटे धर जय।
 ३५ घरकी खेती धरमां नीपजती यीन।
 ३६ चिकने मुँहको सब चूमते हैं आवो भोव्यो ने भोदली नाया।
 ३७ चोर की दाढीमें तिनका चोरनी दाढीमां तणुजलुं।
 ३८ छोटे मुँह बड़ी बात नाने भोअे भोटी वात।
 ३९ जमात करामात संगठन जे न शक्ति; संहति: कार्यसाधिका
 ४० जल में रहना मगरसे बैर पाष्ठीमां रहेवुं ने मगर साथे वेर।
 ४१ जाकी रही भावना जैसी प्रभु मूरत देखी तिन तैसी
 जेवी लावना तेवी सिद्धि।
 ४२ जाको राखे साइयाँ मार न सकि है कोय जेने राम राभे
 तेने कोणु याभे ?
 ४३ जितना गुड़ डालोगे उतना ही मीठा होगा जेटको गोण
 नाभशे तेडलुं न गल्युं थशे।

- ૪૪ જિતને મુંઠ ઉતની બાતેં જોટલાં મોં ઓટલી વાત.
- ૪૫ જિસકે પાંચ ન ફટી વિઘાઈ સો કયા જાને પીર પરાઈ વાંઝણી શું જણે પ્રસૂતાની પીડા ?
- ૪૬ જિસકી લાઠી ઉસકી મૈસ જોની લાઠી તેની બેંસ; ખળિયાના બે ભાગ.
- ૪૭ જો ગરજતે હૈં વે બરસતે નહીં ગાળ્યા મેઘ વરસે નહિ.
- ૪૮ જો તોકો કાંટા બુઘે તાહિ બોબ તૂ ફૂલ અપકાર પર ઉપકાર કર.
- ૪૯ કૂટ કે પાંચ કહાં જૂઠને પગ ન હોય.
- ૫૦ ટકેકા સબ સ્વેલ હૈં પૈસાની બોલખાલા, પૈસાની બધી માયા છે; જર ચાહે સો કર.
- ૫૧ ડાયન મી અપને બચ્ચેકો નહીં સ્વાતી સીદીનાં છોકરાં સીદીને વહાલાં.
- ૫૨ તડકે [સબેરે] કા મૂલા સાંજ કો ઘર આ જાય તો મૂલા નહીં કહાતા સવારનો જૂસો પડેસો સાંજે પથુ ઘેર આવે તો જૂસો ગણાતો નથી;
- ૫૩ તન કો કપડા, ન પેટ કો રોટી ખાવાને અન્ન નહિ પહેરવાને કપડાં નહિ.
- ૫૪ તિનકે કી ઓટ પહાડ તરણા ઓથે ડુંગર.
- ૫૫ તીર નહીં તો તુકા હી સહી લાગ્યું તો તીર નહિ તો તુક્કો.
- ૫૬ તુમ્હારે મુંઠમેં ઘી શક્કર તમારા મોંમાં સાકર.
- ૫૭ તેલીકા તેલ જલે મસાલચીકા દિલ જલે દાતારી દાન કરે ને ભંડારી પેટ ફૂટે.
- ૫૮ થોથા ચના બાજે ઘના ખાતી ચણા વાગે ઘણા.
- ૫૯ દમડીકી બુઢિયા ટકા સિર મુંઢાઈ ટકાની ડોસીને ઢથુ મુંડામથુ.
- ૬૦ દમડીકી હાંડી ગઈ, કુત્તેકી જાત પહચાની ગઈ નજીવી વસ્તુ માટે બેધમાની કરનાર માટે કહેવાય છે.
- ૬૧ દિયા તલે અંધેરા દીવા તજે અંધારું.

- ૬૨ દીવારકે મી કાન હોતે હૈં દીવાલને પથુ કાન હોય છે.
- ૬૬ ફુલહાકો પત્તલ નહીં બજનિયે કો ચાલ ધરનાં છોકરાં ધંટી આટે ને ઉપાધ્યાયને આટો.
- ૬૪ દૂધકા જલા છાછ ફૂંક કર પીતા હૈં દૂધનો દાઝેલો ઇથ ફૂંકીને પીએ છે.
- ૬૫ દૂરકે ઢોલ સુહાવને દૂરથી ડુંગર રળિયામણા.
- ૬૬ દેના થોડા દિલાસા બહુત ગળ બરે પથુ તસુ ધાડે નહિ.
- ૬૭ દોનોં હાથોંમેં લડ્ડુ હૈં બેઉ હાથમાં લાડવા છે.
- ૬૮ ધનવંતીકે કાંટા લગા, દૌડે લોગ હજાર, નિર્ધન ગિરા પહાડસે કોઈ ન આયા કાર પૈસાદારનાં સહુ સગાં, ગરીબનું કોઈ નહિ.
- ૬૯ ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી આપત કાલ પરસિયે ચારી ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અને પત્ની એ ચારેની પરીક્ષા વિપત્તિકાળમાં થાય છે.
- ૭૦ ધોબીકા કુત્તા ઘરકાં ન ઘાટકા ધોખીનો કૂતરો નહિ ધરનો ને નહિ ધાટનો.
- ૭૧ ધોબી બસિ કૈ કયા કરે દિગંબરોંકે ગાંધ નાગાઓનું ગામ ત્યાં ધોખીનું શું કામ ?
- ૭૨ ન હંધરકે રહે ન ઉંધરકે રહે નહિ અહોંના ને નહિ ત્યાંના.
- ૭૩ નકારલાનેમેં તૂતીકી આવાજ નગારામાં પીપૂડીનો અવાજ.
- ૭૪ નાઈ કી બરાતમેં જને જને ઠાકુર હળમની જનમાં બધાજ ઠાકોર.
- ૭૫ નાચ ન જાને ઑંગન ટેદા નાયયું નહિ તેનું આંગણું વાંકું.
- ૭૬ નામ બડે અરુ દર્શન છોટે નામ ખોટાં ને દર્શન ખોટાં.
- ૭૭ નામી ચોર મારા જાય, નામી શાહ કમા સ્વાય નામીચો ચોર માર્યો જાય, નામીચો શાહુકાર રળી ખાય.
- ૭૮ નિર્બલકે બલ રામ નિર્બળનો બેલી ભગવાન.
- ૭૯ નીમ હકીમ સ્વતરા-પ જ્ઞાન અલ્પજ્ઞાન તે અતિહાથુ; નાદાનની દોસ્તી દુશ્મનની ગરબ સારે.

- ૮૦ નેકી ઔર પૂછ પૂછ બલાઈ કરવામાં પૂછવાનું શું ?
- ૮૧ પથરકો જોક નહીં લગતી નિર્દયનું હૃદય પીગળતું નથી.
- ૮૨ પરાધીન સપને સુખ નહીં પરાધીન સ્વપ્ને પણ સુખી નહિ.
- ૮૩ પિયે રુધિર પય ના પિયે લગી પયોધર જોક નીચ મનુષ્ય
અવગુણ જ અહણ કરે છે.
- ૮૪ પ્રમુતા પાહિ કાહિ મદ નાહીં ધન, સંપત્તિ ને અધિકાર
પામીને કોને ગર્વ નથી થયો ?
- ૮૫ ફિસલ પડેકી હર ગંગા લપસ્યા તો કે ના'વા પડ્યા; પશ્ચા
તો કે નમસ્કાર.
- ૮૬ બગલમેં છુરી મુંહમેં રામ મુખમેં રામ બગલમેં છુરી.
- ૮૭ બાંझ क्या जाने प्रसूतकी पीड़ा ? વંધ્યા શું જાણે પ્રસવવેદનાઈ
- ૮૮ બાવન તોલે પાવ રત્તી સત્તર આના ખે પાઈ.
- ૮૯ બેઠેસે बेगार भली બેઠા કરતાં બગાડ બલો.
- ૯૦ માહુ ઉદય દીપક કેહિ કામા સૂરજ બગ્યે દીવા શા કામના ?
- ૯૧ મૂલે મજન ન હોય ગોપાલા બુખે બળ્ય નહિ ભગવાન.
- ૯૨ મોંકતે कुत्तेको रोटीका टुकड़ा બસતા કૂતરાને ટુકડો રોટલો.
- ૯૩ મछलीके बच्चोंको तैरना कौन सिखावे ? મોરનાં ઈંડાને
વળી ચીતરવાં શાં ?
- ૯૪ મરતા क्या न करता એક મરણિયો સોને ભારી.
- ૯૫ મિયાँ की जूती मियाँ के सिर જેની લાકડી તેનો વાંસો.
- ૯૬ मुल्लाकी दौड़ मस्जिद तक પટેલની ઘોડી પાદર સુધી.
- ૯૭ રામ રામ જપના પરાયા માલ અપના રામ નામ જપના
પરાયા માલ અપના.
- ૯૮ રોતે क्यों हो ? बोले “शक्क ही ऐसी है” । કેમ રડે છે ?
તો કહે કે ‘શક્ક જ એવી છે.’ રડતી સૂરત.
- ૯૯ समय पाय तरुवर फले केतिक सींचो नीर ઉતાવળે
આંખા ન પાડે.
- ૧૦૦ સમરથકો નહિ દોષ ગુસાઈ હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા.

કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ • નાણાવટ • સુરત
